

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
પ્રભુજીને પહેરાવું
પામવા પરમને
પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
પ્રણામ
પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન
: પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણાશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પ્રતિક્રમણ

પ્રેમ - પરિવારનો
પ્રીત - પ્રકૃતિની
પ્રવાસ - પારાવારનો
પથિક - પરમ પંથની
પ્રેરણા - પિયુજની
પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પ્રતિક્રમણ

(પાપની માફી માંગતી પ્રાર્થના - જેનો)

અનુભવનાં અમૃતખિંદુ - ૧૧૯

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા. ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૯૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૯૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	વારસો	૫
૨	મોરપિચ્છ	૧૦
૩	શાશ્વત સંબંધ	૧૩
૪	અર્ધાગિની	૧૬
૫	દીપ અપ્પો ભવ	૧૯
૬	મારું ઘર	૨૨
૭	હું	૨૬
૮	ગામડું	૩૧
૯	લગ્ન	૩૪
૧૦	નાક	૩૭
૧૧	સ્પર્શ	૩૯
૧૨	લગ્નોત્સવ	૪૨
૧૩	પહેલો સગો	૪૬
૧૪	જેવા સાથે તેવા	૪૯
૧૫	ગમાર ગામડિયા	૫૨
૧૬	લગ્ન સંસ્કાર	૫૭
૧૭	ગ્રેટ	૬૨
૧૮	જીવનજળ	૬૪
૧૯	બુઢાપો	૬૭
૨૦	દેવી સ્વરૂપા	૬૯
૨૧	વાસ્તુશાસ્ત્ર	૭૪
૨૨	ભેદભાવ	૭૭
૨૩	હેતના ઝરા	૮૦
૨૪	વૃદ્ધાશ્રમ	૮૨
૨૫	લાડકડી	૮૯
૨૬	અપભ્રંશ શબ્દો	૯૩

વારસો

બાપનું બારમું અને સ્ત્રીની અઘરણી - સીમંત એક જ વખત ઉજવાય. શા માટે કસર રાખવી? ધનેશબાપા દિવંગત થયા. લીલી વાડી મૂકીને. ત્રણ ત્રણ દીકરાનો પરિવાર, એક આંગણો, અને ગામમાં જ સાસરવાસી દીકરી. ધનેશબાપાની મિલકત સ્વઉપાર્જિત હતી. તદ્દન કંગાળ હાલતમાં બાળપણ વીત્યું. ખૂબ જાતમહેનત કરી, બંગલીઓ બાંધી, ખેતીવાડી વિકસાવી. લીલા લહેર - ધનેશબાપાનો કડપ ભારી. દીકરા કે વહુ કોઈ સામો હરફ કાઢી ન શકે. ધનેશનો ભાઈ ભાવેશ વીલ કર્યા વિના મરી ગયો હતો. એના બે દીકરા વચ્ચે ઝઘડો શરૂ થયો. બંને લડે, આ વસ્તુ હું કોઈને નહીં આપું. આ મારા બાપની મિલકત છે, હું વર્ષોથી આ ઘરમાં રહું છું. હવેથી આ ઘર મારું. બીજા ભાઈની વહુએ તિજોરીની ચાવી સંતાડી દીધી. સાસુજી મને બધો દાગીનો સોંપીને ગયા છે. બધું મારું. માલિકી ભાવ જડબેસલાખ સિધ્ધ કરવા લડાલડી. ધનેશબાપા વચ્ચે પડ્યા. છોકરાઓ મોટા બાપાની આમન્યા રાખે. ગામમાં આબરૂના વરજોળા કરવા નીકળ્યા છો. લાજો જરા, કહી ધનેશ બાપાએ રાતોરાત છોકરાઓને સાથે બેસાડી ભાવેશની મિલકતનો નિકાલ પાડી દીધો. થોડી ખટપટ થઈ, મનમાં ખટરાગ રહી ગયો પણ કોર્ટકચેરી વિના નિકાલ થઈ ગયો.

ભાઈનો દાખલો લઈ ધનેશબાપાએ વીલ બનાવ્યું. બધાને સરખો હિસ્સો મળી રહે એ રીતે. બાપાનું બારમું ધમાકેદાર કરવામાં આવ્યું. દીકરાઓને ખબર હતી કે બાપાએ વીલ કરેલું છે. તેરમાની ક્રિયા પછી વીલ વંચાયું. કોઈના યે મનને સંતોષ થયો નહીં. આ કંઈ રામાયણનો યુગ થોડો છે કે ભરતને ગાદી મળે તો યે એ ન સ્વીકારે. ભાઈની પાદુકા સિંહાસન પર પધરાવે. વીલને માનવા કોઈ તૈયાર નહીં. બધાએ તાળા ઉપર તાળા મારી દીધા. ધનેશબાપાએ અનેક મકાનો ખરીદ્યા

હતા, કેટલાયે પ્લોટ ખરીદ્યા હતા. ખેતીવાડીની જમીન ખરીદી એન. એ. કરાવી, પ્લોટ પાડી રાખ્યા હતા. દીકરાઓ બાપાના ધંધામાં સાથે હતા અને પોતપોતાના ખાનગી ધંધા પણ કરતા. સૌ પોતપોતાની આગવી અંગત મિલકત પણ જમાવવા મંડ્યા હતા. વળી બાપાની હાજરીમાં કોઈનો અવાજ ન ચાલતો. જમીનના સાતબારાના ઉતારા એકના નામે હોય, બીજાએ એના ઉપર બંગલો બાંધ્યો. એક કહે જમીન મારી છે, ઉઠાવ તારો બંગલો. બીજો કહે તાકાત હોય તો તારી જમીન સરકાવી લે. તાળા ઉપર તાળા લાગ્યા. એકબીજા ઉપર નોટીસો મોકલાવવા લાગ્યા. એમાં બનેલીએ ઉપાડો લીધો. બાપની જમીન-જાયદાદ ઉપર દીકરીનો પણ સરખો હક લાગે. No Objection ઉપર તમારી બેન સહી નહીં કરે. સરખો ભાગ આપો.

ભાવેશભાઈએ વીલ નહોતું કર્યું તો યે સમજાવટથી મામલો પતી ગયો. ધનેશબાપાએ વીલ કર્યું હોવા છતાં મામલો બીચક્યો છે. બાપાનું કરોડોનું સામ્રાજ્ય છે. જેમ મોટો પથારો એમ ઝઘડો વધુ મોટો. સમાજમાં કેટલા દાખલા મોજુદ છે. બીરલા, અંબાણી, મફતલાલ વગેરેના અબજોના વિશાળ સામ્રાજ્ય ઉપર કાલિમા છવાઈ જાય, એટલી હદ સુધીનો પરસ્પર અવિશ્વાસ, ઝઘડાઓ શરૂ થયા. બાળાસાહેબ ઠાકરેના વારસદારો વચ્ચે પણ યુદ્ધ જામ્યું. મૂળમાં અવિશ્વાસ, નિષ્ઠાનો અભાવ. વિષવેલમાંથી બીજું પાંગરે શું? કોર્ટ કચેરી, કાવાદાવા - વસિયતનામાની ખરાખરી અંગે ચકાસણી.

દીકરો જન્મ્યો, વારસદાર જન્મ્યો. નાનપણથી જ છોકરાના મનમાં અસંપ્રજ્ઞાત રીતે બાપાની મિલકત પ્રત્યે આધિપત્ય મનમાં સુદૃઢ થઈ જાય. ઘરમાં બોલાતું હોય, જે કંઈ છે તે દીકરાનું જ છે ને! મિલકત કમાનાર બાપ, એના ઘડપણમાં જ દીકરાઓ બાપની ઉપેક્ષા કરે. એની હાજરીમાં જ ઝઘડા શરૂ થઈ જાય. એના માનસતંત્રમાં એક સમજદારીનું બીજારોપણ થઈ ગયું હોય છે. હવે તો પૈતૃક સંપત્તિ, બાપાની જ નહીં, દાદા, પરદાદાની સંપત્તિ પર પૌત્રો પણ પોતાનો હક સાબિત કરવા લડી મરે છે.

માબાપની ઇચ્છા હોય કે યથાશક્તિ, યથામતિ, પુત્રના જીવનમાં સુખસાહ્યબી એવી રીતે ગોઠવી આપે કે એના જીવનનો પાયો સ્થિર થઈ જાય. પરિણામે દીકરો વારસદાર બનવાને બદલે બાપાના જીવતા જ જાણે ભાગીદાર બની જાય. ધનેશબાપાને મોટા દીકરા વહુએ જીવનભર સાથે રાખ્યા, ઘડપણ પાળ્યું, ચાકરી કરી, બીજા દીકરાઓએ બાપાની ખબર પણ પૂછી નહીં. હવે આક્ષેપ કરે છે કે મોટા ભાઈએ બાપા પાસે બધું લખાવી લીધું વીલને ચેલેન્જ કરે છે.

ધનેશબાપાનો મોટો કજિયાનો કાયર. બાપાના સંસ્કાર એનામાં ઉતરેલા. એ અને એનો પરિવાર જૂના મકાનમાં રહેવા ખસી ગયા. નવો બંગલો છોડી દીધો. કજિયાનું મોં કાળું. એણે લખી આપ્યું કે મારે આ કજિયાળી લક્ષ્મી જોઈતી જ નથી. બાપાએ મને ધંધો કરવાનું શીખવ્યું છે. મારા દીકરાઓ ભણીને અમેરિકા સ્થાયી થયા છે. તેઓ કદી ઇંડિયા આવવાના નથી. ગામડામાં ભાગ લેવા આવવાના નથી. ચોખ્ખું કહી દીધું કે તમે અને મા અહીં આવતા રહો. તમારી તબિયત બગડે એવું કશું કરશો નહીં. ભગવાનની દયાથી અમારી પાસે ઘણું છે. એના દીકરાએ મુંબઈમાં ફ્લેટમાં ઇન્વેસ્ટમેન્ટ કરેલું છે. જોઈએ તો મુંબઈનો ફ્લેટ ખોલીને રહો.

વારસાઈ વિશેની અપેક્ષાઓ મનમાં નાનપણથી એવી દૃઢ થઈ જાય છે કે સામાજિક વિષમતા એમાંથી જ ઊભી થાય છે. પિતાની Assets, ભૌતિક સંપત્તિના વારસદાર બધાને થવું છે પણ પિતાની ત્યાગભાવના, ઉદારતા, સમાજ પ્રત્યેનું ઋણ, સંસ્કાર એ કોઈને અપનાવવા નથી. વારસદારોના વિખવાદને કારણે કોર્ટકચેરીમાં કેટલા કેસો ભરાયેલા પડ્યા છે. કહેવાય છે જે જાય દરબાર, ગુમાવી બેસે ઘરબાર. ઝઘડાને કારણે પરિવાર પ્રેમને લૂણો લાગી જાય.

અમેરિકા, યુરોપ જેવા પાશ્ચાત્ય દેશોમાં દીકરો અઢાર વર્ષનો પુખ્ત થઈ જાય, માબાપના બંગલા - મોટા હાઉસ છોડી એકલો અલગ રહેવા જતો રહે, સ્વતંત્ર જીવન જીવે. બાપના પૈસાની અપેક્ષા રાખતા નથી. ત્યાં માબાપની મિલકતમાંથી વારસાઈ મેળવવાના અધિકારનો

વિચાર પણ કોઈ કરતું નથી.

માતા પિતાએ આપણને દૈહિક સંપત્તિ આપી. જન્મમાં સદ્ગુણો આપ્યા. વૈચારિક, સાંસ્કૃતિક સંપત્તિ આપી. પછી સ્થૂળ સંપત્તિનો મોહ - આગ્રહ શા માટે? ભાઈ ભાઈ વચ્ચેનો પ્રેમ ઝરો સૂકાઈ રહ્યો છે. સામાજિક સ્તરે આપણે ગરિમા ગુમાવી ચૂક્યા છીએ. માબાપે આપેલો સંસ્કાર વારસો જ ઉત્તમ છે એને જાળવી રાખવો જોઈએ. શા માટે અપેક્ષાઓ રાખવી? અપના હાથ જગન્નાથ. આત્મગૌરવ અને સ્વયંસિદ્ધિને મહત્વ આપતા થઈ જઈએ તો તંદુરસ્ત સમાજનું નિર્માણ થઈ શકશે. આપણા વડીલોએ ક્યારેય વારસાહક માટે ઝઘડા કર્યાનું જાણ્યું નથી.

આજે તો દીકરા, દીકરાના દીકરા, દીકરી એના સંતાનો બધા મિલકતમાં કાયદેસરના ભાગીદાર બનવા ફૂટી નીકળે. પારિવારિક સંબંધો ન હોવા છતાં મિલકતની વારસાઈ મેળવવા ટપકી પડે છે.

માબાપની ચાકરી કરવી નથી, ફરજ બજાવવી નથી પણ હક બધાને જોઈએ છે. માણસ વારસો આપવા માટે સંપત્તિ એકત્ર કરે છે, વારસદાર માટેના મમત્વને કારણે. પણ એ વારસો દીપાવે એવા સંસ્કારો આપતા નથી. માણસને લાંબુ જીવવું ગમે છે. છેલ્લા શ્વાસ સુધી વધુ જીવવા એ વલખા મારે છે. મૃત્યુ પછી એ નામ જીવંત રહે એ માટે એ ટ્રસ્ટ બનાવે, પોતાના નામનું. સાત પેઢી, યાવત્ ચંદ્ર દિવાકરો નામ ચિરંજીવ રહે એ માટે વલખા મારે છે. માબાપની સંતાનોને વારસો આપી જવાની ઇચ્છા એ પ્રકૃતિ છે. જ્યારે સંતાનોના ચિત્તમાં રહેલો અધિકારભાવ વિકૃતિ છે. આ વિકૃતિ ઉપજાવનાર આપણે, એને પોષનાર પણ આપણે. માબાપના લાડ, આ બધું તારે માટે જ છે, એવું શિક્ષણ આ વિખવાદના મૂળમાં છે. મારા બાપની કમાઈ એ જ સૌની. એવું ગૌરવ ધરાવવું જોઈએ. પિતા-દાદા દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલી મિલકત મેળવવામાં કોઈ પ્રતિષ્ઠા નથી.

એમાં યે ઘરજમાઈ થઈ સસરાની મિલકત મેળવી લેવાની અપેક્ષા તો તદ્દન નિમ્ન કક્ષાની ગણાય. પ્રત્નલાદ ધ્રુવે વગેરેએ ક્યારેય

બાપદાદાની મિલકત પર અધિકાર તો ગણ્યો ન હતો. પણ પિતાની અધમ વૃત્તિઓનો વિરોધ કર્યો હતો. ધર્મ, નીતિ, ન્યાયના માર્ગે કમાયેલું ધન હંમેશા ટકે, એનું નામ લક્ષ્મી કહેવાય. પસીના વગર મેળવેલો પૈસો એ ફક્ત ધન કહેવાય.

કાઠિયાવાડ, ગ્વાલિયર જેવા અનેક રજવાડા વારસાગત વિતંડાવાદને લીધે જ બરબાદ થયા. અનૌરસ સંતાનો વારસા માટે લડે કારણ એમાં સ્નેહભાવને બદલે માલિકીભાવ હોય પણ જ્યારે એક બાપના બે સંતાનો વારસા માટે લડે એ તો નીચતા ગણાય.

નંદ રાજાને ત્યાં કેટલી બધી ગાયો હતી. દૂધની રેલમછેલ હતી. રોજે રોજ વલોણું થાતું. માખણ નીતારાતું. કૃષ્ણો ક્યારેય દાવો નહોતો કર્યો કે મારા બાપનું બધું મારું. ઉલટાનું એમણે તો ગોપબાળકો વચ્ચે માખણ દહીં- દૂધ વહેંચીને ખાધું.

આપણી સંસ્કૃતિ છે વહેંચીને ખાવાની. બીજાને ખવડાવી ખુશ થવાની. એકલા એકલા ખાય તેને ગાલ પચોળીયા થાય. ઉત્સવો થાય, ઉજાણીઓ થાય. સૌ સંપીને ખાય. શા માટે અન્યની કમાણી પર હક્ક દાખવવો. ભગવાને પેટ આપ્યું છે, તો હાથપગ આપ્યા છે. મહેનત કરો, પસીનાનું ખાઈએ તો જ પચે,

મોરપિચ્છ

ભગવત ગીતા આપણો પવિત્ર ગ્રંથ. શ્રી કૃષ્ણે અભય વચન આપ્યું, સંભવામિ યુગે યુગે ! ભગવાન દુષ્ટોના સંહાર અર્થે અને સાધુ પુરુષોના ઉધ્ધાર અર્થે અવતાર ધારણ કરે છે. મનુષ્યરૂપે અવતાર ધારણ કરે એટલે એમને પણ જન્મ મૃત્યુ લાગુ પડે જ. શ્રી કૃષ્ણના જીવનનું પ્રથમ સ્થાન મથુરા નગરીના કારાવાસમાં અને અંતિમ શ્વાસ લીધો, પીપળાના વૃક્ષની છાયામાં. પારધીએ અજાણતા બાણ માર્યું, પ્રાણી સમજીને અને શ્રી કૃષ્ણના પ્રાણ તત્ત્વને હરી લીધું. પારધી તો નિમિત્ત માત્ર હતો. તીર એનું હતું પણ મૃત્યુનું નિમિત્ત તો કાળદેવતા જ. હંમેશા પોતાના જ પોતાને મારે, જે પોષતું તે મારતું. ઘણા અને એરણ બંને લોઢાના. લોઢું જ લોઢાને ટીપે, એનો અવાજ બહુ મોટો આવે, માણસનો અગ્નિસંસ્કાર કોણ કરે. જે સંતાનને મોઢામાં કોળિયા ભરાવ્યા હતા તે જ આપણા મોઢામાં અગ્નિ મૂકશે.

માણસને માટે જરા અને મૃત્યુ નિશ્ચિત રૂપે આવવાના. વૃદ્ધાવસ્થા આવે, દેહ જર્જરિત થઈ જાય. ચહેરા ઉપર જાણે કાળનું હળ ફરી વળ્યું, શરીર ઉપર ચાસ જેવી કરચલીઓ દેખાય. વાળ સફેદ થાય. શરીરનો રંગ બદલાઈ જાય. દેહ હોય, કે દેવ દૂત હોય કે ભગવાનના અંશરૂપ અવતાર હોય, બધાને અવસ્થા થાય, ઘડપણ આવે, આયુષ્યનો અસ્તાચળ આવે, અને જીવનકથાના અંતિમ પ્રકરણો લખાવા માંડે.

શ્રી કૃષ્ણ જેવાં પરાક્રમી વ્યક્તિત્વ, જન્મીને માતા પિતા ત્યાગવા પડ્યા. એમણે પોતાના જીવનપુસ્તકના પાનાં ક્યારેય ખોલ્યાં જ નહીં. પોતાની શક્તિ અને ક્ષમતા દાખવવા ગૌરવભેર વિરાટ દર્શન કરાવ્યું. પોતાની મનોવ્યથા, દ્વેદ્યનું શૂળ ક્યારેય વ્યક્ત કર્યાં નહીં. હોઠ પણ ફફડાવ્યા નહીં. જિગરના ઝખમને ગોપીત રાખ્યા. એમનો ભાઈ બળરામ તાકાતમાં મસ્ત હતો અને દીકરો પદ્મુન્ન રૂપના નશામાં ચૂર હતો.

સ્વજનો જ હંમેશા દુશ્મન બની જતા હોય છે. એનું દુઃખ હૈયામાં શારડી ફરતી હોય એવું દુઃખદ હોય. યાદવો વચ્ચે કલહ કંકાસ છે, અરસપરસ બધા ઝઘડે છે. પોતે કાયમ બધાને પોતાના માન્યા હોય, એમનો આંતરિક સંઘર્ષ જોઈ હૃદય અકથ્ય વેદના અનુભવે. કૃષ્ણના કુળમાં યે બે પક્ષ પડી ગયા. વિભાજન થાય એટલે કુળનો નાશ થાય. બહારનો શત્રુ વહાર કરે તો ઠીક પણ જ્યારે પોતાના જ પોતાને કાપે એ આપત્તિ ભીતરની ગણાય.

શ્રી કૃષ્ણે ક્યારેય ગાદીનો મોહ રાખ્યો ન હતો. મથુરાની ગાદી છોડી દ્વારિકા વસાવ્યું. ગમે તેટલું ગીતા જ્ઞાન આપ્યું સંપ ક્યાંય સ્થપાતો નથી. અંદર અંદર સંઘર્ષ ચાલુ જ રહે છે. ગમે તેટલી સમજાવટ, નમ્રતા દાખવો - બીજે બધે સફળતા મળે, પણ પોતાનાઓને સત્ય સમજાવી શકાતું નથી. પ્રગતિ સાધવા માટે શાંતિ સ્થાપવા પ્રયાસ કરો પણ સ્વાર્થી સોદાબાજી દ્વારા ભાવિ દર્શન થઈ જાય. તમારા પ્રયાસોને વખાણે બધા પણ સ્વીકારે બહુ ઓછા. શ્રી કૃષ્ણ જેવી વિરલ વ્યક્તિ સમીપ હતી, પોતાની વચ્ચે હતી પણ એમના સાક્ષાત્ સાંનિધ્યનો લાભ લોકોએ લીધો નહીં, એમને ઓળખવા કોશિશ કરી નહીં.

જરૂરત પડે, બધા મદદે બોલાવે, ગરજ પતે પછી પરેશાન કરી મૂકે. વાંસના ઝૂંડ જેમ પરસ્પર ટકરાય, તણખા ઝરે, અને ખુદ ભસ્મીભૂત થઈ જાય. એમ યાદવો પરસ્પર લડી મર્યા.

શ્રી કૃષ્ણના પ્રભાવથી, પ્રતિભાથી બધે સુખ હતું. સુખને વહેંચીને સૌએ સુખી થવાનું હતું. એને બદલે લોકોએ અટકચાળા ઉઘામા કર્યા. વ્યસનોમાં ચૂરચૂર થઈ હીર ગુમાવી બેઠા.

શ્રી કૃષ્ણનો દેહાંત થયો. સોનાનો મુગટ ધૂળમાં રોળાયો, સાથે સાથે મોરપીંછ પણ રગદોળાયું. કૃષ્ણના બચપણથી સંગાથી મોરપીંછ એમના બુઢાપા સુધી સાથે સાથે રહ્યું, એમના મનોમંથનના અટલ સંગાથી બનીને.

જીવનની ક્ષણભંગુરતાને એ સમજી શક્યા હતા તેથી સહજના

કિનારે બેસી જીવના વહેણને સાક્ષીભાવે નીરખ્યા કરતા હતા. એમને યુદ્ધ કે શાંતિ એકેનો મોહ ન હતો. કારણ ફળની અનિશ્ચિતતા એમને સમજાઈ ગયેલી. જીવન યાત્રાનો પૂરેપૂરો આનંદ લૂટી લેવો. રાસલીલા જેવી લીલાઓ માણી - ભાવિનો એમને પૂરેપૂરો અંદાજ આવી ગયો હતો. પોતાના જ માણસો એમના ઉપદેશને ધૂળધાણી બનાવવા તત્પર થયા હતા, અભિમાનમાં ચૂર થઈને.

પારિજાત વૃક્ષ પ્રત્યેનો એમનો પક્ષપાત, પ્રેમના પ્રતીક સમી વાંસળી, મોરપીંછથી યે હલકા બની નમ્રતા દાખવવી આ બધા એમના ઉપદેશો આપણે વિસરી ગયા, ગ્રહણ કરવા જેટલી પાત્રતા કેળવી શક્યા નહીં. જે માણસ સ્થિતપ્રજ્ઞ હતો, અનાસક્ત હતો, જેણે નિજકર્તવ્યનું ભાન કરાવ્યું, જ્ઞાન આપ્યું, એવો મહામાનવ વારંવાર ક્યાંથી મળવાનો? જેમણે ભગવત ગીતા જેવો ગ્રંથ જગતને ભેટ આપ્યો એને આપણે શું આપી શક્યા?

શાશ્વત સંબંધ

ભ્રમરાની પેલી વાત યાદ છે? એક હતો ભ્રમરો. ફૂલે ફૂલે ફરી મધ એકત્ર કરે. સાંજ પડે ફૂલ બીડાઈ જાય એ ખબર છે છતાં અતિ લોભને કારણે ભ્રમરને ધરવ થતો નથી. અને સાંજ પડી ગઈ ભ્રમર ફૂલમાં કેદ થઈ ગયો. એવું જ આપણું નથી શું? બીજી એક વાર્તા - એક રાજાએ જાહેર કર્યું, જે માણસ સવારથી દોડે એણે સાંજ સુધીમાં શરૂઆત કરેલી એ સ્થળે પાછા ફરી જવાનું એ જેટલે જઈ શક્યો હોય એ બધી જમીન તેને બક્ષિસ તરીકે મળશે. માણસો દોડવા લાગ્યા. આગળ ને આગળ વધ્યે જાય, વધુ જમીન મેળવવાના લોભમાં. સાંજ સુધીમાં પાછા ફરવાનું છે એ શરત ભૂલી જાય છે. પાછા ફરતાં પહેલાં રસ્તામાં જ સાંજ પડી જાય. રસ્તામાં જ પડી જઈ કોઈ કોઈ બેભાન બની જાય. અતિ લોભ તે પાપનું મૂળ. હરભાઈ કોઠારી કહેતા, થોભ નહીં તો થાકી જઈશ. આપણને થાકી જવું કબુલ છે. મરી જવું કબુલ છે, પણ જિંદગીની રફતારમાં ધરવ કરવો નથી. કારણ લોભ, મોહ, લાલચ. લાલચ એ બહુ બુરી બલા છે.

આપણે સૌ સંસારની માયાજાળમાં ગૂંચવાઈ જઈએ છીએ. જીવનની સાંજ પડે. અંધારું થાય, મોત આવી પહોંચે એ પહેલાં લક્ષ્ય સિધ્ધિ કરી લેવી પડે એ વાત ભૂલી જઈએ છીએ. માણસ પોતે જ પોતાની આસપાસ એક કવચ બનાવે છે, જેને કોશ્ટો કહીએ. એમાં જાતે પૂરાઈ જઈએ છીએ પેલા ભ્રમરાની જેમ. એમાં જ સલામતી અનુભવી તેમાં જ બંધન સ્વીકારી લઈએ જાતે બહારના જગતમાં જોખમ છે એમ સમજીને. બંધન તોડવું હોય તો જાતે જ કોયલું તોડવું પડે, પછી ખબર પડે કે બહારનું જગત કેટલું સુંદર છે? કૂવામાંનો દેડકો એમ સમજે કે કૂવો જાણે સાગર જેવો છે. સાગર કેટલો વિશાળ છે એની એને ખબર જ ક્યાં છે. આમ આપણે ખુદ અજ્ઞાન, લોભ, મોહની

લાલચમાં બંધન સ્વીકારી લેતા હોઈએ છે.

એક નાનું એવું જંતુ - કોરોનિયો, એક અગોચર, અવાવરું અને અંધારા ખૂણામાં જાળું રચે છે. એ જાળું સુરેખ, નક્શીદાર પણ નાજુક હોય છે. કરતા જાળ કરોનિયો, ભોંય પડી અથડાય. સો વાર એ ભીંતે ચડતા ચડતા પછડાશે પણ પ્રયાસ છોડતો નથી. એ જાળું રચે છે શા માટે? સ્વરક્ષણ માટે, સલામતી માટે, ખોરાક મેળવવા માટે. એના જાળામાં કોઈ જંતુ ફસાઈ જાય, પોતાને ખોરાક મળી જાય. પણ કરોનિયો એવી રચનાત્મક રીતે જાળું ગૂંથે છે કે અન્ય જંતુ તેમાં ફસાય, પોતે ફસાય નહીં. એમાં એ નિરાંતે જીવે છે.

પૃથ્વી પરનો પ્રત્યેક જીવ પોતાના રક્ષણ માટે પોતાને અનુકૂળ પરિસ્થિતિ પ્રમાણે રહેવાનું સ્થાન શોધી લે છે. વગડાના સાપનો રંગ જુદો હોય, જંગલના સાપનો રંગ જુદો હોય. કાંચીડો તો પોતાનો રંગ બદલી શકે. યાયાવર પક્ષીઓ ઠંડી ઋતુમાં બીજા પ્રદેશમાં આવ જા કરે.

જો જીવજંતુ સ્વરક્ષણ માટે આટલું કરે તો પછી મનુષ્ય તો બુદ્ધિશાળી પ્રાણી છે. એ સ્વરક્ષણ, સ્વપોષણ, સ્વવિકાસ માટે વિવિધ પ્રકારના જાળાની રચના કરે. રહેવા માટે ઘર બનાવે. પોષણ માટે ખેતી, વ્યાપાર ધંધો કરે. સ્વવિકાસ માટે જ્ઞાન મેળવે. માણસ આવા પ્રકારના જાળાની રચના કરે છે, ક્યારેક એ નાજુક હોય, ક્યારે તોતીંગ હોય. પોતે જ પોતાની આસપાસ મોહ, મદ, લોભ, મત્સરના જાળાં રચે. એ જાળાં એટલે દૈન્યમાંથી ઊગતી, ઊઠતી સંવેદનાઓ. પોતાની પ્રત્યે લાગણી, પોતાનાઓ પ્રત્યેની લાગણી, અન્યની લાગણીઓના તાણાવાણા રચાય. એમાં સંબંધોની મીઠાશ વણાઈ જાય. માણસ સ્વાર્થ અને શંકાથી પીડાવા લાગે તો આ જાળામાં પણ અસલામતી અનુભવે. સ્વાર્થ ન હોય ત્યાં સુધી એમાં સલામતી લાગે. માનવરચિત જાળાઓ તોતીંગ અને મજબૂત હોય. આવા સર્જનમાં સ્વરક્ષણ અને શાંતિનો વિચાર ટકી શકતો નથી. કારણ ઇંટ ચૂનાના બનેલા મકાનોમાં શ્વાસ રૂંધાઈ જાય. એની દીવાલોમાં આપણે ખુદ બંદી બની જઈએ. ઘરની,

સંતાનોની, પરિવારની માયાજાળમાં એવા ગૂંચવાઈએ કે એમાંથી બહાર નીકળવાનો માર્ગ જડતો નથી, નિરાંતે ઊંઘી શકતા નથી. આપણે જ રચેલા જાળામાં આપણે ફસાયેલા રહી જઈએ.

તીનકા તીનકા ચુનકર મહેલ બનાયા,
લોગ કહે યે મેરા ઘર હૈ,
ના યે તેરા, ના યે મેરા
યે તો રૈન બસેરા હૈ.

ઘણી વખતે સંતાનો - પત્નીના સંબંધોને સનાતન માની ખુંવાર થઈએ છીએ. જ્યારે ખબર પડે કે એ બધું ખોખલું, છીછરું હતું. એમાં કોઈ ઊંડાણ ન હતું, ત્યારે બહુ મોડું થઈ ગયું હોય છે. માનવ જીવન મળ્યું, સ્વવિકાસની કેડી કંડારવાને બદલે માન્યતાઓ, મતાગ્રહો, હઠાગ્રહોમાં અટવાઈ જઈએ છીએ. જીવનમાં નક્કરતા કે ટકાઉપણું આવતું નથી. માણસ બીજાને છેતરવામાં માહેર થઈ ગયો છે. અનેક મુખવટા પહેરે છે. લપસણી ભૂમિ રચે છે. પછી એમાં પોતે જ ફસાઈને કળણમાં ડૂબે છે.

કેટકેટલાં સંબંધોના વિસ્તાર કરીએ છીએ. પરિઘ વિસ્તૃત કરતા જઈએ, કેન્દ્રમાંથી ખસી જઈએ. પછી કોઈ આલંબન કામ લાગતું નથી. જીવનનો ક્રમ એવી સરસ રીતે ગોઠવીએ કે એનો દરેકે દરેક તંતુ વિચારપૂર્વક વણાયેલો હોય જેથી પાછળથી પસ્તાવું ન પડે. વિચારી વિચારીને કરેલા પ્રત્યેક કાર્ય શુભ પરિણામ લાવે જ. સગાવહાલા, સંતાનો, એ બધા નાશવંત સંબંધો છે. કોણ કોનું છે? કોણ સાથે આવવાનું છે? શાશ્વત સંબંધ કોની સાથે બાંધવાનો છે. આપણા અંતરાત્મા અને ઇશ્વર સાથે. આપોઆપ સ્વરક્ષણ થઈ જશે. મંદ પવનની લહેરોમાં જીવનજળ શુદ્ધ અને સાત્ત્વિકતાથી સભર હશે. ઇશ્વર સાથેનો સંબંધ પરિતૃપ્તિની અનુભૂતિ કરાવશે. છેલ્લે બધા સંબંધો ખરી જશે. શાશ્વત સંબંધ આત્માનો.

અર્ધાગિની

ભાદર નદીને કાંઠે પાઘડી પને આવેલું છે, મોણપર ગામ - ગામ નહીં ગામડું. માંડ પંદર વીસ હઝારની વસતી. વાણિયા બ્રાહ્મણ કરતાં કોળી પટેલ, કાટવરણ વધારે. ગામને પાદર વડલો છે. વડલા હેઠળ હનુમાનદાદાનું મંદિર છે. નદી કિનારે અંબા માતાનું મંદિર. સીમ સમૃદ્ધ છે. વૃક્ષની છાયામાં મુસાફર આવતા જતા આરામ કરે. ત્યાં એક ઘરડી ડોશી પાણીની પરબ માંડી બેઠી છે. ધોમધખતા તાપમાં ઠંડું પાણી પાય. ગામમાં મોટા ભાગના લોકો ખેતી કરે છે. ખેતી એટલે ખેતી. એમાં ખૂંપી જાય તે ખીલી જાય. છગન પટેલ પાસે ધીંગી ખેતી. જમીનમાં એણે જાતને ખોઈ નાંખી છે, વાવી દીધી છે. બપોર પડે. એની પત્ની જમના ભાથું લઈને આવે, ખેતરના શેઢે, વૃક્ષને છાંયડે બેસી બંને વર-વહુ રોટલા ખાય. રોટલા ને ડુંગળી ને અથાણું. ઉપર છાશ. જમના પહેલાં છગનનું ભાણું પીરસે. છગન પટપટ કોળિયા ગળે ઉતારે, જમના એને હેતપૂર્વક જોઈ રહે - સંસારી લોકનો એ લહાવો છે. છગન ઓડકાર ખાય કે જમના બોલી ઊઠે, અરે અડધો રોટલો બચી ગયો છે. ખાઈ જાઓ, મારા સમ. મારા સમ બોલતા વખતે ગળે હાથ લગાડે. એવી મીઠી મીઠી લાગે જમના. સમ દઈ ખવરાવનારી વહાલી જ લાગે ને! સમ શબ્દ બે અક્ષરનો પણ એની આણ પાવરફુલ. વહાલના વાવેતર કરનારી, રૂપાળી ઘરવાળી જ્યારે સમ દઈ આગ્રહ કરે, એના શબ્દને કેમ કરી પાછો ઠેલાય? સમ દેનારનું ધાર્યું નિશાન પાર પડે.

આ જમના પણ ગજબની બાઈ છે એના જીવનમાં થાક નામનો શબ્દ જ નથી. કંટાળો એ કદી અનુભવતી નથી. સાત ચોપડી લગી ભણી છે પણ હિસાબમાં જાણે સી.એ. બધો હિસાબ ફટાફટ મોઢે કરી નાંખે. એનામાં કોઠાસૂઝ ભારી છે. એ પરણીને આવી ત્યારે તો હજુ

પંદરમું વરસ ઉતરી સોળમું વરસ બેઠું હતું. સાસુ મરી ગયા હતા. ઘરમાં કોઈ બીજું બાઈ માણસ નહીં. જમનાએ ઘર આખાનો ભાર ઉપાડી લીધો. બે દીકરા અને બે દીકરી જણ્યા છે. છોકરાઓ હજુ નાના છે. છગન ઝાડ પરથી પડી ગયો એવી ખબર પડી કે જમના દોડીને ખેતરે પૂગી ગઈ. છગનનો એક હાથ ભાંગી ગયો - છગનને બાજુના શહેરની હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો. હોસ્પિટલના ચક્કર, ચાર છોકરાઓની ઉઠવેઠ, ખેતરનું કામ અને ઘરનું તો ખરું જ.

જમના મનથી ભાંગી પડી. એને કોઈનો સાથ જોઈતો હતો. ખબર પડી જમનાની મોટી બહેન કમલાને - બનેલી હોસ્પિટલમાં આવી પૂગ્યા. બળબળતી ઉનાળાની ભર બપોરે જાણે શીતળ છાંયડો મળી ગયો. પણ પતિ અપંગાવસ્થામાં, છોકરા નાના, ક્યાં જાય જમના? એના બનેલી અમદાવાદની હોસ્પિટલમાં નોકરી કરે છે. ડૂબતા માણસને તરણું મળે, તરી જવાય. જમનાને મોટી બેનની હૂંફ મળી. જગતનો કમ છે, કશું આપો તો જ કશું મળે. અહીં તો મોટી બેનની હૂંફ મળી છે. એ આપ લે બજાર લેતી દેતી નથી. વ્યવહાર નથી. પ્રેમની બઝાર છે. પૈસા તો છગન - જમના પાસે પણ છે. પૈસાથી જ શું શું મળે? પૈસા વિના યે ઘણું ઘણું મેળવી શકાય.

ધન ધાન્ય ખરીદાય, ધરવ ન ખરીદાય.

માલ ખરીદાય, માણસાઈ ના ખરીદાય.

લાગણી ના ખરીદાય

હૂંફ ના ખરીદાય

મમતા ન ખરીદાય.

જ્યાં દિલ હોય ત્યાં બીલ ન હોય. મોટી બેન કમલાના દિલમાં દરિયો છે, એ ઉદારપેટી છે. કારુણ્યના રંગથી રંગાયેલી જિંદગી જીવી રહી છે બેન. એમનો પતિ માણેક પારકી છઠ્ઠીનો જાગતલ છે. અનેક સંસ્થાઓમાં એ આંટા મારે છે. એના કાળજામાં કરુણા ભરી પડી છે. મોટી બેન લાગણી ઢોળે છે. માણેકલાલે કાળજાની કરુણા દશે દિશામાં વહેતી કરી દીધી છે. ઘસાઈ છૂટવું એ જીવન મંત્ર છે. એના બનેલીનો

ઘસાઈ છૂટવું, મોરલ સપોર્ટ આપવો એ બંને અલગ છે. માનવતાનો મેળો ભરાયો હોય ત્યાં જઈ સેવા આપે છે. કોઈના દુઃખને સમજવા મથે છે.

આ જગત માત્ર સ્વાર્થ લોલુપોથી જ નથી ભરેલું. આવા સેવા પ્રત્યક્ષીઓના સતથી તો દુનિયા ટકી રહી છે. કમલા નાનીબેન જમનાની વહારે આવી. બાળકોને પાંખમાં લીધા. જમનાને આશ્વાસન આપ્યું, રડીશ નહીં. અમે તારી સાથે છીએ. જમના છગનની સારવાર કરે, કમલા બાળકોને સંભાળે. દુઃખના દહાડા વીતી ગયા. છગન સારો થઈ ગયો. ગામડે પાછો આવ્યો. હજુ એક મહિનો છગનને આરામ કરવો પડશે. જમના હિંમતવાળી છે. એણે બધું કામ ઉપાડી લીધું. થોડા દિવસ માટે ખેતરમાં મજૂર રાખી લીધા. સાથીએ કામ ઉપાડી લીધું. એક મહિનો તો ક્યાં યે વીતી ગયો.

ચૈત્ર સુદ એકમ ગુડી પડવો શુભ મુહુર્ત જોઈ જમના છગનને લઈ ખેતરે આવી. સત્યનારાયણની કથા કરી અને છગન કામે લાગી ગયો. ઇશ્વર આપત્તિ મોકલે છે, માણસ ખરો હોય તો કસોટીમાંથી પાર ઉતરે. હિંમત હારવાની ન હોય. પુરુષાર્થ કરવો તો પડે. સ્ત્રીને પુરુષની અર્ધાંગિની કહી છે. જમનાએ પોતાનું કર્તવ્ય નિભાવ્યું.

દીપ - અપ્પો ભવ

તું જ તારો દીવો થા. પ્રત્યેક માનવીના અંતરમાં એક સનાતન જ્યોતિ ઝળકી રહી છે. આતમ જ્યોતિ જલે - બહાર હજારો બલ્બ ઝગમગતા હોય. રોશની પ્રકટી હોય, પણ આપણી આંખે જ અંધારા હોય તો શું થાય? અંતરકા પટ ખોલ રે તોકો પિયા મિલેગે. અંતરપટ કોણ ખોલી આપે? એ જાતે જ દૂર કરવાનો હોય છે. આંખ થોડી નબળી હોય, તો બહારના ઉપકરણ ચશ્મા પહેરવા પડે. રેટીના જ ફાટી ગયો હોય તો કોઈ પ્રતિબિંબ પડવાનું નથી. કશું દેખાવાનું નથી. આંધળા ભીંત. અહીં ગમે તેટલા ઊંચા નંબરના ચશ્મા કામ નહીં આવે. ચંદ્ર પારકું તેજ ઉછીનું લઈ પ્રકાશે છે. સૂરજ સ્વયં પ્રકાશિત છે. ઉછીનું લીધેલું કેટલો વખત ચાલે?

દીપ જ્યોતિ નમોસ્તુ તે, ગૃહિણી વહેલી ઊંઠે આંગણું વાળે, પાણિયારું સાફ કરે. માટીની ગોળા ઉછળે - પછી પાણિયારે દીવો કરે, ઘરને ઊંબરે દીવો મૂકે, તુલસી ક્યારે દીપ પ્રકટાવે. કોઈ પણ શુભ કાર્યની, મેળાવડાની શરૂઆત દીપ પ્રાકટ્યથી કરવાનો રિવાજ છે. સૂર્ય ચંદ્ર - આત્મને અજવાળે - એ તો જોજનો દૂર છે. પણ કાયાનું કોડિયું છો ને કાચી માટીનું હોય, એમાં શ્રદ્ધાનું દિવેલ પૂરો, એક દીવાસળી અડે, ચેતના પ્રકટે, અજવાળું ફેલાઈ જશે.

સૂર્ય અસ્તાચળે જઈ રહ્યો હતો. તેને થયું હું અસ્ત થઈશ પછી પૃથ્વી પરનો - ઘર ઘરનો અંધકાર કોણ દૂર કરશે? ખૂણામાં પડેલું એક નાનું શું કોડિયું, ધીરે રહીને બોલ્યું, હું યથાશક્તિ અજવાળું ફેલાવવા પ્રયાસ કરીશ. એટલે જ કહેવાય છે કે ઘરદીવડા શા ખોટા?

મંદિરની બહાર દીપસ્તંભ હોય, તેમાં દીપમાલા પ્રકટાવાય. ઠાકોરજીની આરતી ઉતરે, ગર્ભગૃહ ઝળાંહળાં થઈ જાય. દીવા બહાર પ્રકટાવીએ, વીજળીના, ધીના તેલના પણ દિલનો દીવો પ્રકટે પછી

સમગ્ર ચેતના જાગી ઊઠે અને ચેતનાની આસપાસ વિકસેલી આપણી પ્રતિભા ખીલી ઊઠે.

ચંદન જાતે ઘસાઈને સુગંધ પ્રસરાવે, ફૂલો નિચોવાઈ જાય ત્યારે અત્તર બને મધમધતું, તરબતર હોય. સંઘર્ષ કરવો પડે, ઘસાવું પડે, બળવું જળવું પડે પછી સફળતા મળે. જેટલી જાતમહેનત, જેવો કુરબાનીનો ભાવ, આપણું ચેતન્ય વિશેષ પ્રકટશે. જાતે પગભર થવું પડે. આપણી પાસે અજવાળું હશે તો પડછાયો દૂર રહેશે. તપનું એક તેજ હોય છે જે જીવના સંતાપને દૂર કરે છે. માણસ જાતના અસ્તિત્વમાં અજબગજબની, અપાર શક્તિઓ ભરી પડી છે. આપણા દેહમાં તેલ છે, દિવેલ છે. દિવેટ પણ છે. માત્ર એક તણખલાની જરૂર છે. ઘાસની ગંજીમાં એક તણખલું પડે પછી જુઓ, ભડભડી ઊઠશે.

એક જ દે ચિનગારી, મહાનલ એક જ દે ચિનગારી

ચાંદો સળગ્યો, સૂરજ સળગ્યો, સળગી સૃષ્ટિ સારી.

એક માત્ર ચિનગારીની જરૂર છે. એ ચિનગારી એમને એમ નથી સળગતી. ચક્રમક લોહું ઘસતા ઘસતા ખરચી જિંદગી સારી, જામગરીમાં તણખો ન પડિયો, ન ફળી મહેનત મારી - જ્યાં સુધી સ્પાર્ક ન થાય, બધી મહેનત નકામી. વીજળીના એક ઝબકારે મોતીડાં પરોવી લ્યો ને પાનબાઈ. એક ઝબકારો થવો જોઈએ. આતમ તત્ત્વ જાગી ઊઠશે.

બુદ્ધ, મહાવીર, ઋષિ, મુનિઓ વર્ષોના વર્ષો સુધી તપસ્યા કરે. બોધિ વૃક્ષની નીચે અચાનક બુદ્ધને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. બસ આવી ચેતનાની એક ક્ષણ જીવનને અજવાળી જાય, સુંદર મહામૂલું બનાવી જાય. આ ચેતના ઓજસ્વી હોય, તેજસ્વી હોય પ્રજ્ઞાવાન હોય. આતમનો દીવો એટલે સફળતાનો મરજીવો.

આપણે આપણી જાતને વફાદાર રહીએ, નાનકડી દીવાસળીની જેમ પ્રકટતા આવડવું જોઈએ. ફટાકડાની લૂમ પડી છે. સુરંગમાં ભરપૂર દારૂગોળો ઘરબાયેલો છે. જ્યાં સુધી દીવાસળી અડી નથી એ નિષ્ક્રિય છે. એક છેડે, ફક્ત એક દિવાસળી અડે અને આખેઆખી લૂમ તડફડ થઈ જાય. એક સુરંગ ફૂટે, પહાડ જેવો પહાડ તૂટી પડે. ખરી રીતે

આપણી ચેતના જાગૃત હશે તો ખુદ અજવાળું આપણને શોધતું આવશે.

પાંડુરંગને દર્શન દેવા ખુદ વિહ્વલ પધાર્યા, મીરાંબાઈ, નરસિંહને સાક્ષાત્કાર થયા. જરૂરત છે, જાગૃતતાની, ચેતનાની. પછી બધે અજવાળાં જ અજવાળાં. પછી આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય. આપણો આત્મા ઘી સ્વરૂપ છે. દેહ છાશસ્વરૂપ છે. છાશ જેવા દેહને આપણે જાળવીએ છીએ અને ઘી સમાન આત્માની અવગણના કરીએ છીએ. ઘી અગ્નિ સ્વરૂપ છે. એ જલશે, પ્રજળશે, અજવાળા પાથરશે. છાશનું કોઈ મૂલ્ય નથી.

આપણે જન્મથી શરીર સાથે સંલગ્ન છીએ તેથી શરીરની ઘેલછા, બાહ્ય આકર્ષણ વિશેષ રહે છે. મન જો સાક્ષીભાવથી શરીરને જોતા શીખે તો જાણે કે દેહની આસક્તિ મિથ્યા છે. હું દેહ નથી, હું આત્મા છું, દેહને દુઃખ છે. અનિત્યતા છે. આત્મા અજર અમર છે. નિત્ય છે. શરીરનો મહિમા સુંદર છે. એ સાધન છે સાધ્ય નથી. આત્મામાં દિવ્યતા અને પ્રકાશમયતાનો સમાદર છે. આઠ ચક્ર અને નવ દ્વાર ધરાવતું આ માનવ શરીર તો દેવોની અયોધ્યાપુરી છે. પણ આત્મા એટલે સુવર્ણનો દિવ્યકોષ - પ્રકાશનો પૂંજ. પ્રકાશ પામવો હોય તો દીપનું મહાત્મ્ય સમજવું પડે.

મારું ઘર

જ્યાં દેવોને આવીને વસવાનું મન થાય એનું નામ ઘર. સીદીભાઈને સીદકા વહાલા. ચાહે રાજમહેલ હો યા ઝૂપડું, સૌને પોતાનું ઘર વહાલું હોય. ઘર એટલે એક એવું છાપરું કે જેની નીચે આખો પરિવાર સંપીને સુખરૂપ રહી શકે. આપણા વતનમાં વડીલો ચાર-પાંચ સાત પેઢી સુધી ગાર માટીના ઘરમાં રહેતા. સંયુક્ત કુટુંબ હતું. ડેલીબંધ ઘર હતા. પરજાળને ઓરડો, એક તરફ રાંધણીયું, પછી હોલ અને પાછળ વાડો. ઘર ભલે માટીનું હતું, નાનું હતું પણ એ ખાનદાનીનો ખજાનો હતું. આ ઘરમાં મહોબ્બતની મિજલસ જામતી. હેયાના હેત પી પીને પેઢીઓ પાંગરતી રહેતી. ઘરમાં સંતાનો દાદાજીના લાડ પામતા. દાદીજી ખોળામાં હેતથી સૂવડાવી વાર્તાઓ કરતી. આ પરિવારના વારસદારોનાં વ્યક્તિત્વો આ ઘરમાં ઘડાયા. ઘર એટલે વ્યક્તિત્વ વિકાસનું પ્રારંભભિંદુ.

આ ઘરમાં વિધવા કાકી હતા. એક વિધવા ફોઈ હતા. એક ત્યક્તા બહેન હતી. એક મંદ બુદ્ધિનો ભાઈ હતો. એક બેકાર કાકા હતા. બધાનો સમાવેશ થઈ જતો. કોઈ હોંશિયાર હતું કે કોઈ ભોપું હોય. ઘરમાં સૌના ભાણામાં એક સરખું ભોજન પીરસાતું. ભાણામાં ભેદભાવ કદી ન થાય. વાડામાં ઢોર બંધાતા. દાદી કે બા કે કાકી કોઈપણ દૂધ દોહતા. ગરવા ભરાય એટલા રોટલા ટીચાતા. મહેમાનગતિ, પરોણાગત આ ઘરની શોભા હતી. ટાણે કટાણે મહેમાન આવી પુગતા. જે આવે એનું ભાણું મંડાઈ જતું.

ઘરમાં સાગનું લાકડું વપરાતું અને પોરબંદરી બેલા. ગોળ અને ચૂનાનું પાણી સીમેંટની જગ્યાએ વપરાતું ચાર-પાંચ પેઢી સુધી ક્યારેય પાણી ચૂવે છે એવી ફરિયાદ નહોતી આવી. લોકો કહેતા આ ઘરમાં સ્નેહનું રસાયણ છે જે સૌને જોડીને રાખે છે. જેમ આપણે શરીરને

સજાવીએ એમ આ ઘરને દિવાળી આવે કે ગાર-લીંપણથી શણગારતા. ચૂનો ધોળીને પીંછડા મારી ઘર ધોળું ધોળું રંગાઈ જતું. ઉંબરામાં સાથિયો અને લક્ષ્મીજીના પગલાં પૂજાતા. આંગણામાં તુલસીજીનો ક્યારો રહેતો જ્યાં સવાર સાંજ દીવો થતો. દેવદીવાળીએ તુલસી વિવાહ રચાતો. ઘરમાં દાખલ થતા ગોખલા દેખાય, જ્યાં કુળદેવીના બેસણા રહેતા. આ ઘરે ઉનાળાના તડકા વેઠ્યા છે. ચોમાસામાં વરસાદની ઝાપટ ઝીલી છે. છતાં હજું અમારું ઘર આજે યે અડીખમ ઊભું છે.

મુંબઈના બહુમાળી નવા નવા મકાનોમાં હજુ તો પાંચ વરસ થાય ત્યાં પ્લાસ્ટર જ ઉપડી જાય છે. પાણી ગળવાના પ્રોબ્લેમ ઊભા થાય છે. ગામડાના ઘરમાં પેઢી દર પેઢી કેટલા જન્મ્યા અને કેટલા મર્યા? અમારા દાદાજી પુણ્યનો પર્યાય હતા. દાદી હડાપણનો અવતાર. નાનીમા એકલા પડી ગયા, મામા પરદેશ વસી ગયા. પિતાજી નાનીમાને ઘરે લઈ આવ્યા. પિતાજીએ સખત પુરુષાર્થ આદર્યો. પચીસ ત્રીસ માણસનો પરિવાર નિભાવતા. કોણ કેટલું કમાય છે, કોણ કેટલું ખર્ચે છે. એવા હિસાબ મંડાતા નહીં. દરિયા જેવી દીકરીયું, સાસરેથી પાછી આવેલી ત્યક્તા તરીકે પોષાતા. મારી બા સાસુ, નણંદ, કાકીજી, ફોઈજી સહુના સ્વભાવને સાચવતા. બધાના મહેણાં ટોણાં સહન કરતા. ઘરમાં કળશી માણસ. રસોડામાંથી ઊંચી ન આવે. મેલો ઘેલો હળદરનો ડાઘવાળો સાડલો પહેર્યો હોય. સગાવહાલા, મહેમાનો સાચવવાના. માંદા સાજાની ચાકરી કરવાની. સવાર સાંજની રસોઈ. દૂઝાણાં, વલોણાં, ચૂલો સંઘરુકવાનો. કાચા લીલા લાકડા હોય, ધુમાડો થતો, છાણાં થાપવાના. ફુંડી ઉલેચવાની. સાંજ પહેલાં રસોઈના તપેલાને રાખોડીનો કંટેવાળો કરવાનો (જેથી વાસણ કાળા ન થઈ જાય) ફાનસ, ચીમનીમાં ઘાસતેલ પૂરી, ચીમની સાફ કરવાની. કામ, કામ ને કામ.

વડીલોની આમન્યા રખાતી. બાને ક્યારેય દીવાનખાનામાં સોફા પર બેઠેલી જોઈ નથી. વડીલોની સામે મોઢા પર છોડો રાખીને કે આઘે ઓઢીને ઊભા રહેવાનું. જે કંઈ કહેવું હોય તે દાદી મારફતે.

બાપા ગમે તેટલું કમાય, બરકત દેખાય નહીં. ખર્ચાઓ મોટા હતા.

સુખનો સૂરજ હજુ ઊગ્યો ન હતો. ઘણી વખત અચાનક મહેમાનો આવી ચડે. બા-દાદી માટે હાંડલામાં કંઈ ન બચ્યું હોય. રોટલો ને છાશથી પેટ ભરી લે. જે મળે એમાં સંતોષ હતો. કકળાટનું નામ ન હતું. ઘરમાં વગર કમાણીના દસ સભ્યો હતા. એક કમાય ને પંદર ખાય. ક્યાંથી પહોંચી વળાય? ઘરમાં ખાલીપો ખખડે. બા કોઈક દિવસ પિયરથી માંગી લાવે. બાપુજીને ખબર પડે, ખખડાવી નાંખે. મા કરકસર કરી પૈસા બચાવે. દાદા, બાપુજી પાસે તો પૈસા મંગાય નહીં. મેળે જવું હોય, ઉજાણી કરવી હોય, બા સાડીનો છોડો કમરે ખોસેલો હોય ત્યાં ગાંઠ મારી રૂપિયાનું પરચુરણ બાંધ્યું હોય તેમાંથી પાવલી કાઢીને આપે.

માએ બધાની આંતરડી ઠારી છે. તમામ સભ્યોની એ સંતૃપ્ત આંતરડીનો અવાજ ઘરના અણુએ અણુમાંથી સંભળાતો. સમાજે જેને તરછોડ્યા, કુદરતે જેને માથે દુઃખ નાંખ્યું એ બધાને ઘરમાં બાએ સાચવ્યા. ઘરમાં કેટકેટલા અવાજ હતા. વહેલી સવારે ઘંટીનો અવાજ, ઢોરના ભાંભરવાનો અવાજ, વલોણાનો અવાજ, તરસનો અવાજ, ભૂખનો અવાજ, વિધવાઓના રૂદન, ત્યક્તાઓના નિસાસા, મા આ બધા અવાજોને હૈયામાં ધરબીને જીવતી રહી. અઢળક આત્મીયતાથી બધાને માથે હાથ ફેરવ્યો, હૈયાના હેતથી સૌને નવરાવ્યા. ધરપત આપી. આશ્રય આપ્યો.

આજે મા નથી, દાદા નથી, ફોઈ નથી, વસ્તાર નથી. ઘર છોડીને શહેરમાં આવી વસ્યા. ઘર છોડતી વખતે મારી આંખમાંથી હેત નીતરી ગયું કે આંસુ ટપકી ગયા. ઘરનો આશરો સાચો હતો. ઘર શો જવાબ આપે? ઘરની દીવાલો, ઉંબરો, ચોકડી, ઓશરી, ઓકળિયું, લાકડાનું કબાટ, કપડાં ટીંગાડવાની વળગણી, બધાને છેલ્લી નજરે વિદાય આપી. જાણે ઘર કહેતું હતું - રોકાઈ જાઓ, મન કહેતું હતું અહીં જ રહી જવું છે. દુકાળ ટાણે ગાય વેચેલી, ગાય ભાંભરતી, ખીલેથી દોરડું છોડવા નહોતી દેતી, વેપારી ગાય દોરી ગયો, ગાય ફરી ફરી અમને બધાને આંખમાંથી આંસુ ટપકાવતી રડતી રહી. એમ અમે પણ ઘરની સામે

વળી વળી જોયા કર્યું. ઘરની આંખોમાં પણ આંસુ ટપકી પડ્યા. આજે પણ એ ડૂસકાઓ મનની મંજુષામાં સંઘરાયેલા છે. ઘર છોડ્યાને પચીસ વર્ષ થયા છતાં હજુ ઘર મારી અંદર જીવે છે.

પચીસ વર્ષના વહાણા વાઈ ગયા. દીકરાને પરણાવ્યો. વરઘોડિયાને કુળદેવીને પગે લાગવા ગામ જવું જોઈએ. કુળદેવતાનું ગોખલામાં સ્થાપન છે. ઘરના બારી બારણા પર ધૂળનું સામ્રાજ્ય છે. ઉંદરો દોડાદોડી કરે છે. ઘણું બધું કાતરી કાઢેલું છે. ડામચિયો એમ ને એમ એજ સ્થળે ઊભો છે. એજ ઉંબરો, એ જ પાણિયારું, એ જ ઘંટી, એ જ સુંડલા ને ઘંટી અને છાશ વલોવવાની ગોળી. હીંચકો તૂટી ફૂટી ગયો છે. કડાં કટાઈ ગયા છે. હીંચકો પૂછે છે દાદા-દાદી કેમ છે? ક્યાં છે? ભાઈ ભાંડુની ખબર ઘર પૂછી રહ્યું છે. કોઈ જવાબ નથી મારી પાસે. એ બધાની યાદ આંખમાંથી આંસુ બની નીતરે છે. કુળદેવતાને પગે લગાડી કર કરીને, વરઘોડિયાને લઈને પાછા શહેરમાં આવી ગયા. રોજના રૂટીન કામકાજમાં અટવાઈ ગયા.

આજે પણ ક્યારેક રાતના ઝબકીને જાગી જાઉં છું. સપનામાં મારું એ ઘર દેખાય. ઘરની ભીંત, ઘરની છત, કરોળિયાના જાળાં, તૂટેલા નળિયામાંથી પ્રવેશતા સૂરજના કિરણ ચાંદરણાઓ નજરે પડે છે. જંપી ગયેલો હીંચકો ને ઘરડી બની ગયેલી ઘંટી. બધો અસબાબ ઊંઘતી આંખે નિહાળું છું. દેખાય છે બરસાખની ભીંતે દીકરી જમાઈને વિદાય દેતી વખતના થાપા. આત્મીયતાસભર એક એક વસ્તુઓ નજરે પડે છે. પણ હવે તો ઘરથી દૂર દૂર થતા ગયા છીએ. શરીર અશક્ત થતું જાય, ઘરની યાદ તીવ્ર થતી જાય. હવે એકલા ગામ જવાય એટલી તાકાત-હિંમત નથી રહી. છોકરાઓને સમય નથી. રસ નથી. ઘર એટલે શું એની સમજ એમને ક્યાંથી હોય? તેઓ આર્કાઈવેક્ટે સજાવેલા મકાનમાં રહે છે.

હું

અમારું સંયુક્ત કુટુંબ, લગભગ પચીસેક જણાનું. બધાની ઉંમર અલગ અલગ. સૌની પ્રકૃતિ અલગ, સૌની કાર્યશક્તિ અલગ, કમાણી અલગ. છતાં ये આવો સંયુક્ત પરિવાર સંપીને રહી શકતો હોય છે. અલગ અલગ કદની, કે અલગ અલગ પ્રકારના લાકડાનો ભારો બાંધ્યો હોય તો કોઈ એને તોડી શકે નહીં. અમારા મોટા કાકા ગોવિંદકાકા અને કાકી ગોદાવરીકાકી. એમને કોઈ સંતાન નહીં. ગોવિંદકાકાએ ત્રણ ભાઈ અને ત્રણ બહેનોના ભરણપોષણ, ભણતર, પણતર બધી જવાબદારી નિભાવી, ફરજપૂર્વક. અમે બધા કાકીનો ખોળો ખુંદીને મોટા થયેલા. કાકી અમારે મન વડીલ, આદરણીય. એમણે અમને હીંચોળેલા, કોળિયા ભરાવેલા. એમના ઉપકાર અમે કદી ભૂલી શકીએ તેમ નથી. આજ પર્યંત અમે એમને માનની દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ.

અમારા ગોવિંદકાકાએ કર્યું ઘણું પણ એનાથી વધારે ગાણાં ગાયા. હું હતો તો આ કુટુંબ નભી રહ્યું, નહીં તો ભીખ માંગવાનો વારો આવ્યો હોત. રવડી, રખડી ગયા હોત બધા. મા બાપ નાનપણથી મરી ગયા. અમે સાત ભાઈબહેનો. આટલો મોટો પરિવાર. મેટ્રીક પાસ થઈ ભણતર છોડી દેવું પડ્યું. નહીં તો નાના ભાઈ બહેનો નોંધારા થઈ ગયા હોત. અમે પેટે પાટા બાંધી બધાને ભણાવ્યા. નહીં તો બધાને નોકરી કરવાનો વખત આવ્યો હોત. આ તો બધા ભણ્યા ગણ્યા એટલે આજે સ્વતંત્ર ધંધો કરી શક્યા છે. એ પાંદડે થયા છે. સૌ સુખી છે, એનો આનંદ છે. બાકી કહેવું પડે, પત્ની ગોદાવરીએ મને સાથ આપ્યો. એણે જ તો બધાને રોટલા ટીપી ટીપી ખવડાવ્યા છે. કાકી પણ એમ જ કહ્યા કરે કે ઘરમાં મોટા ગુડાણા છીએ, અમે આટઆટલો ભોગ ન આપ્યો હોત તો સૌ ક્યાંના ક્યાં રખડતા હોત. અમારે પેટ ક્યાં વસ્તાર પડ્યો છે, અમે બે અમારું સુવાંગ કરીને બેસી ગયા હોત, તો

આજે બધાના ઘરે સોનાના નળિયા છે તે ન જ હોત.

કાકા અને કાકી બંને હવે નિવૃત્ત જીવન ગાળે છે. કાકા ગામને ચોરે બેસી ગપ્પાં મારે અને કાકી મંદિરને ઓટલે બેસી ચોવટ ડોળે. અમે છીએ ને બધાને માથે, તો આ કુટુંબ સચવાઈ રહ્યું છે.

કાકીએ પોતાની બહેનપણીની દીકરી સુમતિની સાથે મારા પિતા પોતાના દિયરના લગ્ન કરાવ્યા. મારાં પિતા ભણવામાં અત્યંત તેજસ્વી. સી.એ.નું ભણ્યા. કાયદાના પણ નિષ્ણાત. સાથે વ્યવહારિક બુદ્ધિ. પારકી મા કાન વીંધે. ભાઈ ભાભીના હાથ નીચે મોટા થયા. એમનો ઉપકાર માને. ચોક્કસપણે મોટાભાઈનું દબાણ ન હોત તો મારા પિતાએ રખડી ખાધું હોત. ઘરની આંતરિક પરિસ્થિતિ બેહાલ હતી. મોટાભાઈ કમાય છે, ખેતીવાડી ઉપર ધ્યાન આપે છે, ત્યારે દાળ રોટલા ભેગા થયા છીએ. એની સતત યાદ રાખી છે. કાકીએ મારી બાને પોતાના પિયરનું લાવેલું સોનું ચડાવેલું એની પણ બધી ખબર મારા બાપાને. મોટા કાકાનો ગુસ્સો કાયમ નાકના ટીચકા ઉપર. એમનું ધાર્યું ન થયું તો આખું ઘર માથે ઉઠાવે. બાપાને મેટ્રીકની પ્રીલીમીનરી પરીક્ષામાં માર્ક ઓછા આવ્યા, કાકાએ બે લાફા ઝીંકી દીધા, ડફોળ, ભણશે નહીં તો ડોબા ચારવાનો વારો આવશે અને બાપાને ધૂન લાગી કે ગમે તે હિસાબે મેટ્રીકમાં સારા માર્ક્સ લાવવા જ છે. ગ્રેજ્યુએટ થવું જ છે. મોટા કાકાની થપ્પડનો એ પ્રભાવ. અને પછી લાગી ભણતરની લગન. બાપા શ્રુઆઉટ સી.એ.ની ડીગ્રી મળી ત્યાં સુધી સ્કોલરશીપ મેળવી ભણતા રહ્યા.

મારા બા ગોદાવરીકાકીને માસી કહેતા. એમની ભલામણથી આવો સરસ વર મળ્યો, આવું નામવંત મોટા ઘરનું ખોરડું મળ્યું. મારા બા ઘરમાં આવ્યા, ગોદાવરીકાકીએ કહી દીધું, આજથી આ ઘર તારે ચલાવવાનું, બધું કામકાજ સંભાળી લીધું મારી બાએ. બાના હાથમાં કામની ઝડપ, ભારે કામઢી. જરા નવરી ન બેસે. કાકી ક્યાં એને નવરી પડવા દેતા હતા. મગજ શિયાળાના માટલા જેવું ઠંડું. જેઠાણી એક પછી એક હુકમ છોડ્યા કરે. પગ વાળીને બેસવા જ ન દે. એક દીકરો

અને એક દીકરી, ઉપરાઉપરી સુવાવડ. સુવાવડ કરવા બા પિયર જતી પણ કાકી, તો ગામ આખામાં એમ જ કહે, દિયરોનું કર્યું, હવે એમના જણ્યા પણ સાચવવાના. ઘરમાંથી નવરી પડું તો બહાર નીકળું, દેવદર્શન કરું કે ભજનમાં જાઉં. ખરી વાત એ હતી કે કાકીને કોઈ ઉપર વિશ્વાસ નહીં. ઘરમાં સતત ચોકી પહેરો રાખવાનો. કોઈ બગાડ થશે તો, કોઈ કંઈ ભેળવી જશે તો. કાકીને તો હવે ઘરમાં વગર પગારની નોકરડી મળી ગઈ. મનમાન્યું ઠોકી બેસાડવા એક નબળું પાત્ર મળી ગયું, જે કદી સામા ઊંચા અવાજે જવાબ આપતું નથી.

આખા રસોડાનો ભાર બા ઉપર. કાકા કાકી મહેમાનોને નોતરું આપ્યા કરે. રસોઈ બા કરે. કાકી પીરસવા ટાણે આવીને ઊભા રહી જાય. કેવી બની છે રસોઈ? જાણે પોતે રસોઈ બનાવી હોય એમ માન પાટી જાય. મારા જેવી રસોઈ કોઈની નહીં. બા કંઈ બોલે નહીં. ચૂપચાપ સાંભળી લે.

બા બાપા, કાકા કાકીની આમન્યા જાળવે. બા ક્યારેય મોટા જેઠાણીની હાજરીમાં દિવાનખંડમાં સોફા ઉપર બેઠાં નહીં હોય. બા ક્યારેક કંઈક ફરિયાદ કરે નહીં, કરવા જાય તો બાપા એમને ચૂપ કરી દે. આમ ઘરમાં જો શાંતિ જળવાઈ રહી હોય તો મારા બાના સૌમ્ય, શાંત સ્વભાવને લીધે, એમની સહનશીલતાને લીધે. ઘરમાં સૌથી વધારે ઘસારો વેઠ્યો છે મારા બા-બાપાએ. બાપા કમાતા થયા પછી મોટા કાકા તદ્દન નિવૃત્ત થઈ ગયા અને બા પરણીને ઘરમાં આવી પછી મોટા કાકીએ બધું ઘરકામ બાને માથે નાંખી દીધું. કાકા-કાકીના કહેવા પ્રમાણે જાણે આખું કુટુંબ એના ઉપર નભતું હોય એવું લાગે. પણ ખરી રીતે આખું કુટુંબ હવે એમને નિભાવતું થઈ ગયું હતું. એમના કરેલા ઉપકારને કારણે સૌ એમની હા એ હા કરતું રહે છે. એ બંને એટલા બધા જક્કી અને રૂઢીપુરાણા છે કે નવા જમાનાને ઓળખવા તૈયાર જ નથી. એમની સલાહ મુજબ મારા બાપા-કાકાઓ ચાલ્યા હોત તો બધા હજુ ત્યાં ને ત્યાં પડી રહ્યા હોત. મારા બાપા અત્યંત પ્રગતિવાદી, નવી વિચારધારાને અપનાવી લીધી. બીજા ભાઈઓ,

બહેનોને એમની મરજી મુજબ, પસંદગી પ્રમાણે ભણવા દીધા, પરણવા દીધા. સૌ કોઈ પોતપોતાની કમાણી પ્રમાણે ઘર વસાવતું જાય. નજીક નજીકમાં ઘર ખરીદતું જાય. આજે પણ એક સૂત્રે બંધાયેલા છીએ. ઘર નોખા થયા તો પણ કોઈના મન નોખા થયા નથી. એકબીજાના સુખેદુઃખે પડખે ઊભા રહીએ છીએ. જો બધા લડ્યા કરે તો ગોદાવરીકાકીનું પ્રભુત્વ જળવાઈ રહે. એમની ભાગલા પાડો ને રાજ કરોની નીતિ સફળ થઈ શકી નથી. મારા બા-બાપાને કારણે. આ તો કામ કરે કોઠી ને જશ ખાય જેઠી.

મોટા કાકીની જીભમાં કડવાશ પણ વાત કરે ત્યારે મધ ચોપડીને. અમે બે જણાએ કેટલો બધો ભોગ આપ્યો ત્યારે નાના ભાઈ બહેનો આટલું ભણ્યા. નાનો ભાઈ સી. એ. થયો, મેં ભણાવ્યો, મેં પરણાવ્યો. ખરી રીતે તો બહેનો પણ ગોવિંદકાકાને ત્યાં ક્યારેય પગ મૂકતી નથી. મારા સૌથી નાના કાકા એન્જનીયર થઈ અમેરિકા સ્થાયી થયા છે. એમણે મોટાભાઈ ભાભીને અમેરિકા તેડાવ્યા, ફેરવ્યા - ઇંડિયા આવીને જાણે એના વૈભવની એવી એવી વાતો કરે, લોકોને એમ જ ઠસાવે, કે મેં એને અમેરિકા ભણવા મોકલ્યો. આજે અમારે કારણે એનું મોટું ૫૦૦૦ વારનું હાઉસ છે. સ્વીર્મીંગ પુલવાળું અને મર્સીડીઝ ગાડી ફેરવે છે.

ગોદાવરીકાકી અને ગોવિંદકાકાને પ્રચારમંત્રીની પદવી આપી દઈએ તો ગામ આખામાં પોતાની જ મોટાઈના ગાણાં ઘરે ઘરમાં ગવાતા કરી દે. એમને બધી ટેકનીક આવડે. મોટાઈ મારતા આવડે. મંદિરમાં ઓટલે બેસી મગરના આંસુ પાડતા યે આવડે કે જમાનો બદલાઈ ગયો છે. અમે આટઆટલું કર્યું, હવે કોઈ અમારી સામે જોતું યે નથી. લોકોને દયા આવે એવી રીતે વાતની રજૂઆત કરે. ધાર્યું નિશાન પાર પાડી લે. પોતાની મોટાઈ મારવા બીજાનું ઘસાતું બોલવામાં જરા યે અચકાય નહીં.

ઘરની બધી વ્યક્તિઓ એમની આ ચતુરાઈ જાણે છે પણ છોને એમાં ખુશ રહેતા, એમ માની કોઈ વિરોધ દર્શાવતું નથી.

મારી બા-પોતાની દેરાણીમાં કોઈ આવડત નથી. રસોઈ એવી કરતી

કે કોઈના મોઢામાં ન જાય. એક વખત ગેસ ખુલ્લો મૂકી દીધો. હું ન હોત તો આખું ઘર સળગી જાત. નાના ટપુડાને ૩ ડીગ્રી તાવ ભરાણો - એ તો આખી રાત મેં કોલનવોટરના પોતા ન મૂક્યા હોત તો સવાર પડ્યે ટપુડો જીવતો રહ્યો ન હોત. મેં ગળ્યું ખાવાની બાધા લીધી પછી એ સાજો થયો. અમે જ આ કુટુંબના તારણહાર છીએ એવી છાપ પાડ્યા કરે. આ તો પેલી ડોશીના કુકડાની વાર્તા જેવું થાય. ડોશી કહે મારો કુકડો બોલે તો જ સવાર પડે.

આભારવશ એમનો બંનેનો અહં પાવરફુલ છે. જો કે અમે બધા એને માટે જવાબદાર ગણાઈએ. અમે હા એ હા ભણતા રહ્યા, એમનો અહં પુષ્ટ થતો રહ્યો. એકાદ ઠેસ લાગવા દેવી જાઈતી હતી. કહે છે ને કે I ને ઊભો રાખીએ, દિવાલ ચણાઈ જાય, I ને આડો પાડીએ પુલ બની જાય, સેતુ બની, એકબીજાના હૃદય સુધી પહોંચી શકાય. ટૂંકમાં ગોદાવરીકાકી ને ગોવિંદકાકાનો I ઊભો જ રહ્યો છે. અને મારા બાનો I આડો રહ્યો છે જેથી ઘરમાં સંપ જળવાઈ રહ્યો છે. બા કાયમ શીખવાડે, જેવી જેની પ્રકૃતિ. આપણે કોઈનું માનભંગ કરવું નહીં. છો ને મોટાઈ લઈ જતા. મોરારીબાપુ કહે છે તેમ ભર્તૃહરિ રાજાએ રાજપાટ ત્યાગ્યા, પણ એ ત્યાગનો અહં ત્યાગવો બહુ અઘરો છે. વ્યક્તિ હું હું કરે એને બદલે હું તત્ત્વમાંથી નીકળી અમે તત્ત્વ સુધી પહોંચી જઈએ તો જગતમાં કોઈ ઝઘડા, વેર, ઝેર, ન જ રહે. હું કરું છું, એને બદલે અમે શબ્દ બોલતા શીખીએ તો તાકાત બમણી થઈ જાય. જીત હંમેશા સમુદની જ થાય, જ્યારે ઇગો-અહં નામશેષ થાય પછી જ ખરા અર્થમાં સઘળા સંબંધો પુષ્ટ થઈ શકે. ઇગો દૂર કરવાનું કામ સતત સજાગતા હોય તો જ સફળ થઈ શકે. ‘હું કરું હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા, શકટનો ભાર જેમ ધ્યાન તાણે.’ દુનિયાના અમુક ભાગમાં મહિનાઓ સુધી સૂરજ તપતો નથી, છતાં યે ત્યાંનું જનજીવન ચાલુ જ રહે છે. જો સૂરજ વિના ચાલી શકે તો આપણું મહત્ત્વ કેટલું?

ગામડું

માણસ આખું અઠવાડિયું ધમાધમ નોકરી કરે. શનિ, રવિ એટલે આરામનો દિવસ. આરામનો અર્થ એ નથી કે ખાઈ, પીને સૂઈ રહેવું. મિત્રો સાથે પાર્ટી ગોઠવી કાઢે, નજીકના સ્થળોએ પીકનીક ગોઠવે. વેકેશન પડવાનું હોય એ પહેલાં બે મહિનાથી પ્રવાસનું સ્થળ નક્કી થઈ જાય. ટિકીટોનું બુકીંગ થઈ જાય. જ્યારે છોકરાઓ નાના હોય, વેકેશન પડે ત્યારે જ પ્રવાસ ગોઠવી શકાતો. પચાસે પહોંચવા આવીએ, છોકરાઓ જાતે ભણતા થઈ ગયા હોય અથવા ભણી લીધું હોય, વનપ્રવેશની તૈયારી હોય, મન ફાવે ત્યારે ફરવા નીકળી પડવાનું. આમેય માણસ જાત પારાવારની પ્રવાસી છે. વૃક્ષની કે પહાડની જેમ એક ઠેકાણે ઠરીઠામ થવાનું તેને પસંદ નથી.

આમ જુઓ તો કુદરતી દૃશ્યો ઠેર ઠેર વેરાયેલા પડ્યા છે, આપણી જ આસપાસ. ઉતુંગ પર્વતો છે, વનરાજી છે, નદીઓ સરોવરો અને જળપ્રપાત. પુરાણી સંસ્કૃતિના અવશેષો, કળા કારીગરી કોતરણીવાળા મંદિરો. આપણે ફરી ફરીને કેટલું ફરી શકીએ. એકાદ વખત લંડન અને યુરોપની દુર મારીએ, સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ કે એન્ટવર્પ કે રશિયા ફરી આવીએ. એકાદ દુર આફ્રિકાની કે ઓસ્ટ્રેલિયાની અને બે ચાર ટ્રીપ અમેરિકાની (જો ત્યાં અંગત સગાવહાલા હોય તો) બસ જાણે આખી દુનિયા ફરી આવ્યા. પણ ઘર આંગણે આપણી આસપાસ ઉઘાડા પગે ખૂંદી વળીએ એવા કેટલાયે રમણીય મનોહર સ્થળો હોય છે. માણસની જાત છીએ, આહાર, નિદ્રા, ભય, મૈથુન - એ ચાર કુદરતી આવેગોને સંતોષવા જતા જીવંત પૂરું થઈ જાય. એ પહેલાં ગામ પરગામ ભમીએ, પરિચીત, અપરિચીત માનવોને મળીએ. હિમાલયની ગોદમાં વસેલા અનેક રમણીય સ્થળોની મુલાકાત લઈએ. આકાશમાં ટહુકીને ઊડી જતાં પંખીનો કલરવ સાંભળીએ. નદીના વિશાળ પટ પર ફરીએ. સૂરજના

ઘડામાંથી અબરખ ઢોળાયું હોય એમ રેતી ઝગમગે. નદી કિનારે વસેલા ગામડાના ગ્રામીણ જનોની મહેમાનગતિ માણીએ. ખુલ્લા આકાશમાં તારાઓ ટમટમતા હોય, નીચે ખાટલા ઢાળી ખુલ્લી હવામાં સૂવાની કેવી મજા પડે? એરકંડીશન બેડરૂમને ભૂલી જઈએ.

ચિંતન, મનન શરૂ થાય. યુગોના યુગોથી નદી આમ જ વહ્યા કરે છે, એને ખબર છે. સાગર ક્યારેય મીઠો થવાનો નથી. છતાં મીઠું પાણી ઠાલવ્યા જ કરે છે. કોઈ ઋષિ પાસે એણે આવા તપ કે અનુષ્ઠાનની તાલીમ લીધી હશે? પંખીઓ માળા બાંધે, ઊડી જાય, શું એમને ત્યાગ અને નિર્લેપતાનું શિક્ષણ કોઈએ આપ્યું હશે? આકાશ, વાયુ, જળ, અગ્નિ અને પૃથ્વી આ પંચ તત્ત્વોથી દેહનો ઘાટ ઘડાયો છે, શું એ સૌમાં ફરી વિસર્જિત થઈ જવાનું છે? વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં વનમાં તો નથી જઈ શકવાના પણ ‘સ્વ’ સાથે જોડાણ કરવું પડશે ને!

સૂરજને માથે લઈને નદી કિનારે કિનારે ચાલીએ. પંખીની પાંખોનો ફફડાટ એક અલગ પ્રકારનું સંગીત સંભળાવે. લીલવરણાં અગણિત વૃક્ષો-વેલ-વનરાઈ-વાંસના વન વચ્ચેથી વાતા પવનના સૂસવાટા, હવામાં ડોલ્યા કરતી ડાળીઓ પરના પાંદડાનો પર્ણરવ. ખિસકોલીની દોડાદોડ ને બુલબુલનું પંખનૃત્ય. ફાલ્યાફૂલ્યાં અનેક નાના મોટા વૃક્ષો પવન સંગે ડોલતા હોય. નદી કાંઠો ફળદ્રુપ હોય, પહાડના ઢોળાવ પર ખેતરો લહેરાતા હોય. ખેડૂતો પાક લણતા હોય ઊભરાતું જોબન મેળે મહાલે. ઉત્સવ ઉજવે. નાચગાન, ઢોલ-નગારા ને શરણાઈના સૂર. રંગબેરંગી વસ્ત્ર પરિધાન. પહાડી જીવનશૈલીથી પરિચીત થવાય. ગામઠી લોકોની તળપટ્ટી ભાષા કેવી જીવંત હોય છે! ખેતરમાં ઉગાડેલા ચાહટિયાની મીઠી અને માદક સુગંધથી અંતર મન અભરે ભરાઈ જાય.

શહેરમાં વીજળીની ઝાકમઝોળ હોય પણ ગામડામાં ફળિયામાં ઢોલિયો ઢાળેલો હોય અને એમાં સૂતાં સૂતાં આકાશના તારોડિયા ગણ્યા કરવાના. આખો દિવસના રમણ-ભમણ કરી થાકેલા પાકેલા આડા પડીએ કે નીંદરના આંજણ આંખે અંજાઈ જાય. વિશ્વના એક

ધરતીના ટુકડા ઉપર અનંત આકાશની નીચે અસ્તિત્વને અનુભવવાની આ કેવી અનુભૂતિ? આપણે કોણ? આવડા વિરાટ વિશ્વમાં આપણું સ્થાન ક્યાં? કેવડું? આપણું અવતરણ સાર્થક કરવા શું કરવું?

જો કે હવે ગામડાઓ શહેરનું અનુકરણ કરતાં થઈ ગયા છે, ગ્રામ્ય સંસ્કૃતિ એની અસલિયત ગુમાવી રહી છે છતાં યે વતનની યાદ આવવાની. વતનનો ઝુરાપો વસમો લાગે. એમ થાય, શહેરની માયા સમેટી પહોંચી જઈ ફરી વતનના ફળિયામાં, ડેલીબંધ ઘરમાં, જ્યાં આપણા પૂર્વજોએ જીવન વિતાવ્યું હતું. ગામડાના ચિરંતન આત્મીય સુખ માટે મન વલખાં મારે છે પણ બીજા બાજુ પરિવારનું બંધન છે શહેરમાં, દુન્યવી વ્યવહારો અને જંજાળમાંથી છૂટવું સહેલું યે નથી અને શક્ય પણ નથી. ગામડું એટલે જીવનની પાઠશાળા. અહીંના માણસોના જીવન જોઈને માનવમનની ગહરાઈઓ, શક્તિઓનો પરિચય થાય. નકરા અનુભવની વાતો પર જીવનનો પાયો મંડાતો, એના ઉપર વડીલો ચારિત્ર્યનું ઘડતર કરતા. પરિપક્વતા આવે અને જીવન જીવવાનો ઉત્સાહ ટકી રહેતો.

લગ્ન

વિજય સત્તાવીશ વર્ષનો થઈ ગયો છે છતાં હજુ કુંવારો બેચલર છે. વિજયની મા વનિતા અને બાપા વિમલ ના ઉચાટનો પાર નથી. વિજય ભણવામાં નંબર વન, દેખાવમાં નંબર વન, કમાણી છે નંબર વન. સમાજમાં એમનો પરિવાર નંબર વન. એકવીસમાં વર્ષે તો એ ભણી રહ્યો, એમ.બી.એ. થઈ ગયો. એ વિવેકી છે, વિનયી છે. માબાપનો પરિવારનો લાડીલો છે. ચાર વર્ષથી એને માટે માંગા ઉપર માંગા આવે છે. કેટલાને જવાબ આપ્યા કરવા? દીકરો હજુ મીટીંગ માટે હા પાડતો નથી. એક જ જવાબ છે એની પાસે. હજુ વાર છે. વનિતાએ છોકરીઓના ફોટા-બાયોડેટા કલેક્ટ કરી રાખ્યા છે. બહુ દબાણ કરી, બે ચાર મીટીંગ ગોઠવી પૂછ્યું, છોકરીમાં કહેવાપણું નથી, ભણેલી છે, રૂપાળી છે, ન્યાતની છે, ઘરકામમાં હોંશિયાર છે, કમાય છે, ફોરવર્ડ ફેમીલી છે, પ્રેઝન્ટેબલ છે પણ વિજયનો એક જ જવાબ હોય, હમણાં લગ્ન કરવાં નથી, મન માનતું નથી.

વિજયના મનમાં કોઈ ગ્રંથિ બંધાઈ ગઈ છે. કોલેજમાં છોકરીઓ છોકરાઓ પર મરતી હોય છે, ભણવા કરતા ભટકવામાં વધુ રસ હોય છે. આજે એક કાલે બીજો. એને તો પોતાની મા જેવી ઘરરખ્ખું છોકરી જોઈએ છે. છોકરીઓમાં એડજસ્ટીંગ પાવર જ નથી. પટ છૂટાછેડા થઈ જાય છે. એલીમની માંગે છે. પોતે હજુ નવો નવો ધંધો શરૂ કર્યો છે. વારેવારે ફોરેનની ટુર મારવી હોય છે. ઘરકામમાં કોઈને રસ નથી. પોતે કમાય છે, એની પત્ની ઘરમાં રહે, ઘરકામ કરે, પોતે સાંજે થાક્યો પાક્યો ઘરે આવે ત્યારે વેલકમ કરે, ગરમ ગરમ રસોઈ જમાડે. વિજયના વિચારો જૂનવાણી છે. એને જે જોઈએ છે તે આજની છોકરીઓમાં દેખાતું નથી. એના મિત્રો લગભગ બધા પરણી ગયા છે. એમના લગ્નજીવન સ્મુથ નથી. બખડજંતર ચાલ્યા કરે છે. એમનો

સંસાર જોઈ વિજયનું મન ઉભી ગયું છે. છોકરીઓ વિશ્વાસપાત્ર નથી હોતી એવું લાગે છે. લગ્નનું નામ પડે કે એને ગભરાટ થાય છે. મા સમજાવે છે કે બધી છોકરીઓ એવી નથી હોતી. લગ્નજીવનની શરૂઆત હોય, છોકરીઓને શરૂઆતમાં એડજસ્ટ થતા સમય લાગે. બાળકો થાય, ધીરે ધીરે મમત્વ વધે, પોતાના ઘરસંસારમાં ઓતપ્રોત થઈ જાય.

સ્ત્રી વિના પુરુષ અધૂરો. ઘરસંસાર ન મંડાય. બસ વિજયે આ શબ્દ પકડી લીધો. હા તમે લોકો જ બોલો છો કે રાધા બિના કાના આધા. રાધા સાથે કૃષ્ણે ક્યાં લગ્ન કર્યા હતા? છતાં યે એમના પ્રેમગીતો બધા ગાઓ છો. ગોપીઓ એમની પાછળ ઘેલી હતી. પતિ, ગાય, છોકરાઓને પડતા મેલી ગોપી-કાનાની બંસરી સાંભળી દોડતી.

કેવો રોમેન્ટિક પ્રેમસંબંધ હતો.

એ બધાને શું ડેટીંગ ન કહેવાય? એ જમાનામાં જૂનવાણી લોકોએ રાધા-કાન-ગોપીઓના આ એકસ્ટ્રા અફેરને પ્રેમસંબંધને વધાવી લીધો હશે! રાધા-શ્રીકૃષ્ણના સંબંધને ખૂબ ઉદાત્ત અને મહાન ગણાવો છો. કેવી મસ્ત કલ્પના હતી, એમની રંગબેરંગી લીલાઓની! કૃષ્ણ કામણગારો હતો. કદંબની ડાળે વાંસળી વગાડી એ મનમોહન સૌના ચિત્તડા ચોરી લેતો હતો. કેવો પ્રેમસંબંધ હતો બધા સાથે કૃષ્ણનો. એ ગોકુળ છોડી મથુરા ગયા, મથુરા છોડી દ્વારકા ગયા. રુક્મણી વગેરે પટરાણીઓ હતી છતાં શ્રી કૃષ્ણ રાધાને ભૂલ્યા ન હતા. કેટલી ઉદારતાથી બધાએ આ સંબંધને સ્વીકારી લીધો હશે? રાધા એમની ગર્લફ્રેન્ડ હતી? રુક્મણીને અદેખાઈ નહીં આવી હોય? આટલો દૂર હોવા છતાં એમની રીલેશનશીપ કેવી રીતે જળવાઈ રહી હશે, એ જમાનામાં? એ જમાનામાં તાર ન હતા, ટેલીફોન ન હતા, મોબાઇલની તો કલ્પના પણ થઈ શકે નહીં. તો પછી આ પ્રેમસંબંધ આટલો લીલોછમ કેવી રીતે રહી શક્યો હશે? કયા પ્રકારના ઈમેઇલ હશે એ જમાનામાં? એટલે જ એ લોકોના પ્રેમને દિવ્ય ગણવામાં આવ્યો હશે?

એમના લગ્ન ન થયા તો પછી એમનો સંબંધ લીવ-ઇન-રીલેશનશીપનો હશે? લગ્ન કર્યા ન હતા? ગોકુળ જેવા નાના ગામડામાં છડેચોકે કેવી રીતે મળી શકતા હશે - રાધાકૃષ્ણ? ગામ લોકની નિંદાથી ડરતા ન હતા? કાનાને મળવા રાધા દોડી આવતી હશે, ત્યારે એનું દિલ ધક ધક કરવા માંડતું જ હશે ને! How romantic! ગોકુળ મથુરામાં આવો લવ કરી શકે એવું આ સૌથી પહેલું કપલ હશે? એટલે કૃષ્ણને કામણગારો, લીલાધર નામ અપાયું હશે? લીવ એટલે જીવવું - જીવવું એટલે હોવું. હોવું એટલે મહોરવું, મહોરવું એટલે વિહરવું. છડે ચોકે બંને વિહરતા હતા ગોકુળમાં - કોઈએ વાંધો ન ઉઠાવ્યો? સંસ્કારોને ત્રાજવે ન તોળ્યા? આપણે ત્યાં શમા-પરવાના, પુષ્પ-પતંગિયું, દીપ-જ્યોતિ વચ્ચે લીવ ઇન રીલેશન સુગંધાય છે તો પછી આજકાલના છોકરાઓ અમેરિકામાં ડેટીંગ કરે. પરિચય કેળવે પછી પરણે છે એવું આપણા દેશમાં પણ ચલાવી લેવું જોઈએ.

પંડિતો તો કહી દેશે એ તો આત્મા પરમાત્માનો દિવ્ય સંબંધ હતો.

વિજય એના માબાપ સાથે આવી દલીલો કરે છે, પરણવું છે પણ છોકરી ઉપર વિશ્વાસ નથી. કદાચ એવું તો નથી ને કે આજકાલના છોકરાઓને મોજમજા કરવી છે. જવાબદારી સ્વીકારવી નથી. નિભાવવી નથી.

વિજયના મિત્રો સમજાવે છે. સંસાર છે, ચડભડ ચાલ્યા કરેય થોડી ખાટીમીઠી થાય. પણ સ્નેહસભર સથવારો જિંદગીભર સચવાઈ રહે, એ તો લગ્નજીવનનો હેતુ છે.

નાક

ગમે તે થાય, નાક ઉપર માખી બેસવા ન દેવાય. નાક એટલે આબરૂ. બધું જાય તે ચાલે પણ આબરૂ જાય તો બાકી કશું રહેતું નથી. આપણા બાપદાદા આબરૂ જાળવવા કાયમ સજાગ રહેતા. વટ, વચન અને વ્યવહારમાં પાક્કા - ટેક જાળવવા મરી ફીટતા. પ્રાણ જાય અરુ વચન ન જાઇ. દીકરા દીકરીના સગપણનું વચન આપી આવે. માબાપની આબરૂ સમાજમાં જળવાઇ રહે એ માટે સંતાનો મન મારીને પણ વડીલોના વચનનું પાલન કરતાં. વહુ કરે છે આપણા ઘરની વાત રે - વહુએ વગોવ્યા મોટા ખોરડા રે લોલ.

આબરૂ અને ચારિત્ર્યમાં ફરક છે. આબરૂ જાળવવા ચારિત્ર્ય શુદ્ધિ હોવી જરૂરી છે. પણ ક્યારેક એવું નથી હોતું. મોટી પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ પૈસાના જોરથી, સત્તાના જોરથી મોટા ભાથા ફરતા હોય છે. એમનું ચારિત્ર્ય શુદ્ધ ન પણ હોય - ગમે તેવી લબાડી, કબાડી કરે - લોકો ગમે તે વાત કરે, ગુસપુસ કરે. એમને કોઈની પરવા ન હોય. પૈસાથી બધું દબાવી દેવાશે. નાના કરે તે છીનાળુ અને મોટા કરે તે લીલા. ભલે પછી તેમનું વર્તન કાદવિયું હોય. નામ બડે ઔર દરશન ખોટે. બહારથી ધોળાધફ કપડાં પહેરવાના મન મેલા હોઈ શકે. એમનું અંગત ચારિત્ર્ય કલંકિત પણ હોય. આ આબરૂ, ઇમેજ શબ્દ અત્યંત છેતરામણો છે. મોટા લોકો પૈસાના જોરે કરીને ખોટા કામ કરીને યે છૂટી જાય છે. જ્યારે મધ્યમવર્ગીય લોકો બિચારા આબરૂ જાળવવા મરી મથે. સંતાનોના લગ્નમાં, માવતરની શ્રાદ્ધ ક્રિયામાં કમર બેવડ વળી જાય એવા ખર્ચા કરી નાંખે, આબરૂ જાળવવા. ઊંચા લોકોની સામે સ્પર્ધામાં ટકી રહેવાય તેવી તેમની હેસિયત જ નથી હોતી. મોટા લોકો સુધારક હોવાના નામે રીતરિવાજો ન પણ પાળે. મધ્યમવર્ગીય માણસો નાક જાળવવા લાંબા પાછળ ટૂંકો જાય, મરે નહીં તો માંદો પડે.

ચારિત્ર્ય મૂંગું છે, જ્યારે આબરૂ જાળવવા માણસે બોલબોલ કરવું

પડે. ઢંઢેરા પીટવા પડે. માણસ સો ટચ સાચો છે. એની ખાત્રી તો એના ધનિષ્ઠ પરિચયમાં આવીએ ત્યારે ખબર પડે. સાચા માણસના પગ પૂજાય. કારણ એમના આચરણને કારણે એમના ચરણ પૂજનીય બને છે. સુખડને ઘસીએ સુગંધ જ પ્રસરે. જ્યારે અત્તર છાંટેલું હોય એ સુગંધ થોડીવારમાં ઊડી જાય. બનાવટી સુગંધની માદકતા થોડા સમયમાં ઊતરી જાય. માણસનું કામ બોલે, નામ નહીં. સાચા કામ નક્કર કામ કરનારા કદી માયાજાળ ઊભી કરતા નથી. સાચા કામ કરનારાનું ચારિત્ર્ય નીખરી ઊઠે. કહેવાતા મોટા લોકો આબરૂ ઢાંકવા નાના માણસો પર આરોપ નાંખે છે. એમને નીચાજોશું કરાવે.

એ વખતે સાચા માણસે કદી ડરવું નહીં. બોલનારા બોલ્યા કરે, પોતે પોતાના આત્માના અવાજને જ સાંભળવો. અંતરાત્મા કહે તે જ સાચું અને એ પ્રમાણે જ કામ કરવાનું. બહાર ગમે તેવો કોલાહલ હોય, અવાજ તો અંદરનો જ સાંભળવાનો. તો જ ગમે તેવા પ્રવાહમાં અડીખમ રહી શકાય.

ખોટું બોલનારે યાદ રાખવું પડે, ક્યારે શું બોલ્યા હતા? પકડાઈ જવાનો ડર રહે, સાચું સાબિત કરવા લાળા ચાવવા પડે. જ્યારે સત્ય સનાતન હોઈ, સત્ય બોલનારને ક્યારેય ડર રહેતો નથી.

સ્પર્શ

અમારા ઘરમાં રિવાજ સ્થાપિત થયેલો છે. સવારે વહેલાં ઊઠીને દાદા દાદીને પ્રણામ કરવાનો. દાદા દાદી સૌ પહેલાં માથા ઉપર હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપે. નસીબદાર ગણાય જેના ઘરમાં વડીલો હોય. વડીલોના ગુરુના ચરણસ્પર્શ કરવાથી એમની ઊર્જા આપણામાં આવે. મંદિરમાં ઓટલો ચડીએ, અનેક ભક્તોની ચરણરજ માથે ચડાવીએ, ધન્યતા અનુભવીએ. સ્પર્શનો મહિમા કેટલો અનોખો છે? કેવટને રામજીના ચરણ ધોવા હતા, ચરણ સ્પર્શ કરવો હતો તેથી બહાનું કાઢે છે કે ‘પગ મને દોવા દોને રઘુરાય’ - તમારા ચરણસ્પર્શથી શલ્યાની અહલ્યા બની ગઈ. અર્થાત ઇશ્વરની ઊર્જાનો સ્પર્શ થાય તો પથ્થર પણ સજીવ થઈ જાય.

બાળક જન્મે, સૌથી પહેલો સ્પર્શ માનો થાય. પછી તેની જીવનયાત્રા શરૂ થાય. સ્ત્રી બાળકને જન્મ આપે. બાળકને સ્તન પર લગાવે, છાતીએ લગાવે - મા બાળકનો પરસ્પર સ્પર્શ, કેટલો રોમાંચક, કેટલો અમોલો હોય? મિત્ર મંડળી મળે - ટીમ વર્ક બનાવવા એકબીજાના હાથ ઉપર હાથ મૂકે - મિત્રતા પાક્કી - ખાતરીનો અહેસાસ. સ્પર્શ એટલે સૌથી પહેલી ભાષા. અંતિમ ભાષા પણ એ જ. મરતા માણસની આંખો બોલે - એનો હાથ પકડી વિશ્વાસ આપવામાં આવે. કદાચ કોઈનું બોલેલું સાંભળી ન શકતું હોય. ફક્ત સ્પર્શની ભાષા જ એ વખતે સમજાય. બોલવાની સૂઝ કોઈનામાં હોતી નથી.

સ્પર્શ એ પ્રેમની અભિવ્યક્તિ છે, કોઈ પ્રત્યે પ્રેમ જન્મ્યો, એનો મૃદુ સ્પર્શ, હાથમાં હાથ ધરવો, પછી આલિંગન થાય. લગ્ન પ્રસંગે હસ્તમેળાપની વિધિ - કન્યા પોતાનો મેંદી રચેલો હાથ વરના હાથમાં મૂકે - ગોર મહારાજ - સમાજની સાક્ષીએ - એ સ્પર્શ કેટલો રોમાંચક

હોઈ શકે! પરસ્પરની ત્વચાનું મુલાયમપણાની અનુભૂતિ જીવનભર અવિસ્મરણીય બની રહે.

સ્પર્શથી મળતો આનંદ શારીરિક સ્તર પરનો હોઈ શકે. પણ સાથે રોમ રોમ ઝંકૃત થઈ જાય, મનમાં જે આનંદ વ્યાપે તે અતિ સૂક્ષ્મ હોય. શરીરનો વ્યાપક હિસ્સો ત્વચાથી ઢંકાયેલો હોય ત્વચા એટલે સ્પર્શન્દ્રિય. સ્પર્શ દ્વારા આનંદ અને વેદનાનો અનુભવ થાય. આપણા રીતરિવાજ, આપણી પ્રથાઓ હૃદયસ્પર્શી હોય છે. મોટા ભાગના પરિવારમાં કોઈ બહાર જાય, બહારથી ઘરમાં પાછું ફરે - વડીલોના ચરણસ્પર્શ કરી, જયશ્રીકૃષ્ણ કરવાનો રિવાજ હોય છે. છોકરા છોકરી પરીક્ષા આપવા જાય, પરીક્ષામાં પાસ થાય, મહેમાનો આવે, એને ઓવાળવામાં આવે. કુંકુમ તિલક, આરતીથી ઓવાળવામાં આવે. એમાં શાંતિ, સાત્ત્વિકતાનો આભાસ થાય - આરતીની આશ્કા લઈ આંખો પર, મસ્તક પર હાથ લગાવીએ, દિવ્ય સ્પર્શથી આંખો આપોઆપ બંધ થઈ જાય. મનમાં, અંતરમાં ગાઢ શાંતિનો અનુભવ થાય. આ બધી સ્થૂળ સ્પર્શની વાત થઈ. જેમાં એકાગ્રતા સઘાય છે.

બહેન, દીકરીને વળાવીએ, મા એને કંકુવાળી આંગળીથી તિલક કરે, એના ભાલને ચૂમી આશીર્વાદ આપવા જમણા હાથથી સ્પર્શ કરે. એ સ્પર્શ દ્વારા મગજમાં અદ્ભૂત રસાયણોનો સ્ત્રાવ થાય. જે હોર્મન્સ વડે વ્યક્તિમાં ઉત્સાહ વધે. આત્મવિશ્વાસમાં ઉમેરો થાય. સંતાનોમાં સલામતીની ભાવના પ્રકટે. હૃદયસ્પર્શી વાતાવરણ રચાય છે. જ્યારે સાસરે વિદાય લેતી કન્યા માતાપિતાને હૃદયસરસી ભેટે અને આંખમાંથી આંસુ સારતી હોય.

સંતાનો વડીલોને ચરણસ્પર્શ કરે, અને વડીલો માથે વહાલથી હાથ ધરે - જીભથી શબ્દો ઉચ્ચારાતા નથી. પણ વડીલો સ્પર્શ દ્વારા જણાવે છે કે ‘દીર્ઘાયુષી થાઓ’, વિજયી થાઓ, સુખી રહો’ - સંતાનોના કલ્યાણની ભાવનાને કારણે મસ્તકનો સ્પર્શ સીધો હૃદયને સ્પર્શી જતો હોય છે.

આપણા વડીલોની હાજરી ઘરમાં હોય છે, ત્યારે સમજાતું નથી,

એમનું મહત્વ, પણ એમના ગયા પછી એમની તસવીરને વંદન કરીએ.

આપણું અસ્તિત્વ અનેક સ્તર પર આધારિત છે. કોઈ સુંદર દૃશ્ય જોયું, મન પુલકિત થયું. ઇશ્વર પ્રત્યે આભાર વ્યક્ત કરીએ. કોઈ મધુર ગીત સાંભળ્યું. હૃદયને સ્પર્શી ગયું - હૃદયથી હૃદય સુધીનો એ પ્રસાર છે. આવા ભાવ લાગણીને સ્થળ કાળના કોઈ બંધન નડતા નથી. કોઈ સરસ પુસ્તક વાંચ્યું, કોઈ સંતનું સરસ સંભાષણ સાંભળ્યું, આપણા ગળે ઊતરી ગયું, એ આત્મસાત થઈ જાય, એ સૌથી વિશેષ ઉચ્ચ પ્રકારનો 'પરમ તત્ત્વ' સાથેનો સ્પર્શ છે.

દરેક વ્યક્તિનો જગત સાથેનો સંબંધ સ્પર્શ દ્વારા થતો હોય છે. એની પ્રતિક્રિયા રૂપે કે પ્રતિસાદરૂપે જગત સાથે સંબંધ જોડાઈ જાય છે. એમ માની લઈએ કે ઇલેક્ટ્રીક કરંટનું જોડાણ થઈ ગયું. વીજસ્પર્શ થયો, પ્રકાશ પ્રકાશ પ્રસરી જાય.

સ્ત્રીમાં સીકસ્થ સેન્સ હોય છે. નાની બાળકીને પણ ખબર પડે કે કોઈ કયા ભાવથી તેને સ્પર્શી રહ્યું છે. સ્ત્રીને આંખે પાટા બાંધો તોયે ખબર પડી જાય કે આ સ્પર્શ તેના સંતાનનો છે, પતિનો છે કે પર પુરુષનો છે. અમુક સ્પર્શમાં કામુક્તા હોય, અમુક સ્પર્શમાં પવિત્રતા હોય.

કોઈપણ યુવતીને જ્યારે એનો મનગમતો જીવનસાથી પ્રથમ સ્પર્શ કરે ત્યારે યુવતી ગાઈ ઊઠે, 'છૂ કર મેરે તનકો, તુને મેરે મનકો જીત લિયા.'

લગ્નોત્સવ

નવેંબર, ડીસેંબર મહિનો આવે, લગ્નની મોસમ શરૂ થઈ જાય. એમાં યે ખાસ કરીને NRI મૂરતિયા અને એના માબાપ પંદર દિવસ કે એક મહિનાની રજા લઈને અચૂક આવે. આવે છે - આવે છે - NRI મૂરતિયો આવે છે. કુંવારી કન્યાઓને અમેરિકા જઈને વસવાના કોડ હોય. એ માટે tofel વગેરે પરીક્ષાઓ પાસ કરી લીધી પણ હોય. કન્યાના માબાપો લાઈન લગાવી બેઠા હોય. સ્વયંવર રચાય, નિર્ણય લેવાય - પંદર વીસ દિવસમાં લગ્ન લેવાઈ જાય. NRI લોકો ડોલરમાં કમાય. પાંસઠ સીતેરના ભાવે ડોલર વટાવાય. ધૂમ ખરીદી થાય, ધામધૂમથી લગ્નપ્રસંગ ઉજવાય. ક્યારેક લગ્ન અમેરિકામાં થઈ ગયા હોય, કે થવાના હોય, ખરીદી તો ઇંડિયામાં આવીને જ કરે. ભલે અમેરિકન કન્યા કે વર હોય, લગ્ન વખતે પાનેતર, ભારતીય વસ્ત્રાભૂષણો જ શોભે. વરરાજાના શેરવાની, બંડી, સાફા, મોજડી બધું જ ઇંડિયન. ગોરમહારાજ મળી રહે છે. ત્યાં પણ ચાર, પાંચ દિવસ લગ્નવિધિઓ ચાલે, પ્રસંગોમાં બેચલર પાર્ટી રખાય, સાથે સંગીત સંધ્યા અને ઇંડિયા રાસ તો ખરા જ. વરરાજા ઘોડે ચડીને પરણવા આવે. સાસુજી પોંખે, નાક ખેંચે. ભારતીય સંસ્કૃતિ ભૂલાઈ નથી.

ઇંડિયામાં તો એક જ દિવસના કે અડધા દિવસમાં લગ્નવિધિ આટોપાઈ જાય છે. લગ્નવિધિ કરતાં યે વધુ મહત્વ સાજશણગાર, સાફા, ઢોલી, નાચગાન અને રીસેપ્શનને અપાય. ચડસા ચડસી અને દેખાદેખી. ન્યાતની વાડીમાં લગ્ન કરવાનો રિવાજ ગયો. એસી હોલ પસંદ કરાય, જીમખાનાઓમાં ઓપન સ્પેસ પુષ્કળ મળે. વધુને વધુ લોકોને આમંત્રણ અપાય. મોંઘામાં મોંઘી ડીશ મેનુ નક્કી કરાય. કેટરરને ખબર છે, એક વ્યક્તિ વધુમાં વધુ કેટલું ખાઈ શકે? કાઠિયાવાડી, પંજાબી, સાઉથ ઇંડિયન, ચાઈનીઝ, ઇટાલિયન બધી આઈટમો હોય,

પાણીપૂરી તો ખરાં જ. કાચની ભારેખમ ડીશ લઈ એક કાઉન્ટર પરથી બીજા કાઉન્ટર પર જઈ જઈ ડીશ ભરી લાવે. થોડું થોડું ચાખે. પેટ ભરાઈ જાય બાકી બધું જાય એઠવાડમાં. રીસેપ્શનના ભારી ભપકાં, સ્ટેજ ડેકોરેશન, લાઇટ, ફ્લાવર ડેકોરેશનના લાખોના ખર્ચા કર્યા હોય, વરઘોડિયા શણગાર સજીને સ્ટેજ પર ૮-૩૦, ૯ પહેલાં આવ્યા જ ના હોય. લોકો જમીને, ચાંદલાનું કવર આપીને ચાલતા થઈ જાય.

ઇવેન્ટ મેનેજમેન્ટવાળાને પ્રસંગનો વહીવટ સોંપાય. પીકચરમાં દેખાડાતા ભવ્ય લગ્ન પ્રસંગથી યે ચડી જાય એવા ભારી ભપકાં. હવે તો ડેસ્ટીનેશન વેડીંગની ફેશન નીકળી છે. કોઈ હીલ સ્ટેશન, ગોઆ, જયપુર વગેરે સ્થળોએ લગ્નપ્રસંગ ઉજવાય. જાનૈયાઓની પ્લેનની ટિકીટથી માંડી હોટલ બુકીંગ - બધા ખર્ચા થાય. પછી યે મુંબઈ આવી તાજમાં રીસેપ્શન રખાય. મોંઘામાં મોંઘી ડીશ હોય, ક્યારેક તો ખાવાનું મોઢામાં યે ન જાય એવું હોય.

દીકરી જન્મે ત્યારથી માબાપ એના લગ્નપ્રસંગની તૈયારી શરૂ કરી દે. લગ્નની બજારમાં મૂલવણી થાય એ રીતે એને એજ્યુકેશન અપાય. દહેજ પ્રથાને યે શરમાવે એવી રીતના ખર્ચા કરાય. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સોળ સંસ્કારનું મહત્વ છે, એમાં યે લગ્ન પ્રસંગનું મહત્વ અનેરું હોય છે. બે પરિવાર વચ્ચે બંધાતો સંબંધ - સંબંધોના તાણાવાણા મજબૂત કરતો પ્રસંગ - ખુશીનો માહોલ વચ્ચે ઉજવાતો પ્રસંગ - સાજનમાજનની વચ્ચે ઉજવાતો પ્રસંગ એટલે લગ્નપ્રસંગ.

અમારા દાદા દાદી તો બહુ જ નારાજ. લગ્નના આવા ભપકા શા માટે? કહે, અમારા જમાનામાં તો અઠવાડિયા પહેલાં સગાવહાલાં નોતરાતા - અઠવાડિયા સુધી જમણવાર શરૂ થતા. ચૂલા ખોદાતા, મંગાળા મંડાતા, સુખડિયા મિષ્ટાન્ન પકવાન બનાવે. પતરાળા માંડી પેટ ભરાતા. ઘરે સોની બેસાડાતા. સોનાના દાગીના ઘડાવાતા. જે જણસ ગણાય. હવે તો આર્ટીફિસીયલ જ્વેલરી પસંદ કરાય. જે સોનાના ભાવે જ મોંઘી પડે અને વેચવા જઈએ તો કશું ઉપજે નહીં. ફટકડા ને ફેશનમાં વ્યર્થ ખર્ચાઓ થાય. સગાવહાલાનો સાથ-સહકાર હોય.

સમૂહમાં પ્રસંગ ઉજવાય. આનંદમંગળ થાય. જ્યારે આજે તો એક દિવસમાં કરોડોનો ધુમાડો કરી નાંખો છો. કંકોત્રી, વરઘોડા, સંગીત સંઘા, વિડિયોગ્રાફી, ફોટોગ્રાફી, અંતે તો બધું અભરાઈએ ચડી જાય છે. તદ્દન બિનજરૂરી બગાડ કરી રહ્યા છો. જિંદગીભરની બચત સાફ થઈ જાય. આવા બેફામ રીતે ખર્ચાના પૈસાનું યોગ્ય રીતે આયોજન કરાય તો ?

ધનિક લોકો સમૂહલગ્નનું આયોજન કરે, પોતાના સંતાનની સાથે સાથે પાંચ-સાત અન્ય યુગલના લગ્ન થાય. કેટલા આશીર્વાદ મળે? દીકરા-દીકરીને એફ. ડી. કરાવીને અપાય. સ્વતંત્ર ફ્લેટ રહેવા માટે બુક કરાવી શકાય. ગાડી અપાવી શકાય કે બીઝનેસ કરવા માટે રોકાણની વ્યવસ્થા કરી શકાય.

એક ખાસ નોંધ લેવા જેવી બાબત છે, પૈસાનો-સમયનો વ્યય ફક્ત મહેમાનોની સરભરા કે લગ્ન મહાલવા માટે નથી થતો, પણ સમાજમાં નામના વધે એ માટે થઈ રહ્યો છે. પરિણામે દેખાદેખીથી બીજા અનેક પ્રસંગો ઉજવતા થઈ જાય અને પછી જિંદગીભર એમને પસ્તાવાનો વારો આવે છે.

જમણવારમાં એક કે બે મિષ્ટાન્ન કે એક કે બે ફરસાણ પૂરતા રહી શકે. મેનુમાં અનેક આઈટમો રાખવી એ અન્નનો બગાડ જ છે. અન્નને વેડફવું, છાંડવું એ એક પ્રકારનું પાપ ગણાય. સંપત્તિનું આ બીભત્સ પ્રદર્શન માત્ર છે. એમાં કોઈ નીતિમત્તા નથી. પ્રસંગ આવ્યો છે આનંદનો, હરખભેર ઉજવણી કરીએ. પણ સાદાઈથી સમારોહની ઉજવણી કરી, બચેલા પૈસામાંથી મધ્યમ પરિવારોને મદદરૂપ થઈ શકાય. ઘણા લોકો એકત્ર થયેલી ચાંદલાની રકમ ધર્માદામાં વાપરે છે.

જરીપુરાણા બંધનોમાંથી, રીત-રિવાજમાંથી મુક્તિ મેળવી, જરૂરતમંદોને જીવનાવશ્યક વસ્તુઓ આપવામાં આવે તો સમાજોપયોગી પ્રવૃત્તિ આશીર્વાદરૂપ બની શકે.

પહેલાં એક જ ગામમાં આપણો સમાજ રહેતો, અઠવાડિયા સુધી

સાંજી, ફુલેકું - રીતરિવાજ ચાલતા. હવે મુંબઈ જેવા શહેરમાં - પરામાંથી શહેરમાં કે શહેરમાંથી પરામાં જવું આવવું મુશ્કેલ બની જાય છે. અંગત સગા કે અંગત સંબંધીઓને ત્યાં હાજરી પુરાવવા ખાતર પણ પરાણે જવું પડે એ આજકાલ સજારૂપ બની જાય.

લગ્ન પ્રસંગ માટે ખાસ શોપીંગ કરાય, બીજા કરતાં વરકન્યા, એના પરિવારજનો અલગ દેખાવા જોઈએ. લાખો રૂપિયાના ડ્રેસ ખરીદાય, જે એક જ વખત પહેરાય પછી પેટીમાં પેક થઈ જાય. ભારેખમ દાગીના તિજોરીમાં કે સેફ ડીપોઝીટ વોલ્ટમાં પડ્યા પડ્યા સચવાય. અમેરિકા જનારા તો એ બધું અહીં મૂકીને જ જવાના.

લગ્નસંબંધ એક પવિત્ર સંસ્કાર છે. જેમાં લેવડ દેવડ, દેખાદેખી કરતાં સ્નેહનું સંવર્ધન થાય એવું વાતાવરણ સર્જાય તો વિશેષ આનંદ આવે, પરિવારજનો દૂર દૂરથી આવે, સૌ એકત્ર થઈને રહે, મિજલસ જામી જાય. લગ્નપ્રસંગની ઉજવણી સાદાઈથી કરવામાં આવે. લગ્ન એટલે બંધન નહીં, બોજારૂપ નહીં પણ હળવાશથી આનંદના માહોલમાં મહાલી શકાય એવો ઉત્સવ.

પહેલો સગો

શહેરની બહાર સોસાયટીમાં ડુપ્લેક્સ બંગલાઓ બંધાય. રજત અને રૂપા બંને બેંક ઓફ બરોડામાં નોકરી કરે. બંને ભણતા ગયા, કમાતા ગયા, પ્રેમ કર્યો, પરણી ગયા. માબાપના ઘરના દરવાજા બંને માટે બંધ હતા. પતિ પત્ની વચ્ચે પ્રગાઢ પ્રેમ, એક આત્મા, ભલે બે દેહ જુદા હોય. બંનેનો સ્વભાવ સમતાભાવવાળો. કોઈને ય તે મદદરૂપ થવાની ભાવના. બેંકમાંથી લોન લઈ બંગલો ખરીદ્યો, હપ્તા ભરવાના. ઓવરટાઈમ કામ કરે રૂપા. એક પછી એક પરીક્ષાઓ પાસ કરી, કેરિયર કરવાની હતી. પ્રમોશન મેળવતી ગઈ, મેનેજરની પોસ્ટ મેળવી. રૂપાની કર્તવ્યનિષ્ઠા માટે સૌને માન. લગ્નની શરૂઆતમાં બાળક કરે, તો બાળકને સાચવે કોણ? ખર્ચાઓ પરવડે તેમ ન હતા. બંનેને કેરિયર કરવી હતી. ફેમીલી પ્લાનીંગ કરવું તો પડે જ. એક તો આજકાલ લગ્ન મોડી ઉંમરે કરે, પછી પ્લાનીંગ કરે. સ્ત્રીની ઉંમર વધી જાય, શરીરના અંગો રીજીડ બની જાય. લગ્નને પાંચ વર્ષ થઈ ગયા, હવે બાળક કરવું છે, ગાયનેકોલોજિસ્ટની ટ્રીટમેંટ ચાલુ છે. બંનેના રીપોર્ટ નોર્મલ છે. છતાં રૂપા ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી. આશામાં ને આશામાં દિવસો નીકળી જાય છે.

રૂપાની પડોશમાં મનુભાઈ અને મંગળાકાકી રહે. એમને એક દીકરો, રવિવારે એક દિવસ રૂપા રજતને બપોરે આરામ કરવા મળે. પણ બાજુના બંગલામાં તોફાન મસ્તી ઘાંટાઘાંટ ચાલુ હોય. છોકરો તોફાની હતો. રૂપા અને રજત એસી ચાલુ કરી સૂઈ જાય. પડોશમાં રહેવું ને ઝઘડો થોડો કરાય. મંગળાકાકી વારે વારે ચણાનો લોટ આપજે, ખાંડ આપજે, દહીં આપજે, કંઈ ને કંઈ માંગવા આવે. રૂપા ના પાડે નહીં. પડોશી છે, ભલે લઈ જાય, કોઈ દિવસ કામ આવશે. રૂપાને કોઈ વસ્તુની જરૂર પડે, નજર સામે અભરાઈમાં વસ્તુ પડી હોય

પણ મંગળાકાકી ધડ દઈને ના પાડી દે. આટલું જ છે. મહેમાન આવવાના છે. રૂપા અને રજત શાંત પ્રકૃતિના. ઝઘડાથી દૂર રહેવું ગમે. મંગળાકાકી ભારે ખણખોદિયા. એમને ચણભણ કર્યા વિના મઝા આવે નહીં.

મંગળાકાકીને ટેવ, સાંજ પડે ને ઘરનો કચરો રૂપાના આંગણમાં ઠાલવે, બરાબર દરવાજા પાસે, દરવાજો ખોલો કે કચરા ઉપર પગ પડે. રૂપા અને રજત જૈન ધર્મ પાળે. ડુંગળી લસણની વાસ એમનાથી સહન ન થાય. બે ચાર વખત કહી જોયું. કે અમારા ઘર પાસે શા માટે કચરો નાંખો છો. કચરો લેવા માણસ તો આવે છે. મંગળાકાકી ક્યાં ગાંજ્યા જાય તેવા છે? એ તો જવાબ આપી દે કે છોકરાને શું સમજ પડે. છોકરો નાંખી જતો હશે.

એક વખત રૂપાથી રહેવાયું નહીં, એ તમતમી ઊઠી, ક્યાં સુધી આવો ત્રાસ વેઠ્યા કરવાનો? એણે મંગળાકાકીને ખખડાવ્યા, છોકરાનું બહાનું કાઢી તમે જ કચરો નાંખો છો. છોકરાને સમજાવીને કહી શકતા કેમ નથી?

મંગળાકાકીએ સચોટ ચોડી - જેને છોકરા ન હોય એને શી સમજ પડે? મારે તો એકનો એક સાત ખોટનો છે. કંઈ કહેવાનું નહીં. રૂપાને બરાબરની ચાટી ગઈ. બાપ રે! આવડું મોટું મહેણું? આની કરતાં કાંદા લસણની દુર્ગંધ વેઠી લીધી હોત તો સારું. રૂપા ઘરનું બારણું બંધ કરી, રડી પડી. રજતે સમજાવી કે આવી અણધડ બાઈ પાસેથી બીજી કંઈ સારી ભાષાની અપેક્ષા રાખી શકાય? પણ રૂપાને તો કાળજે કોરાઈ ગયા એના શબ્દો એને દિવસ રાત ચેન પડે નહીં. પતિ પત્ની બંનેએ મળી વિચાર કર્યો, કુદરતે સંતાન ન આપ્યું પણ દત્તક તો લઈ જ શકાય ને! બંને જણા બે ચાર આશ્રમમાં જઈ આવ્યા. બીજા રવિવારે ચાર વરસની મજાની પરી જેવી દીકરીને દત્તક લઈ આવ્યા. રૂપા અને રજતના જીવનમાં આનંદની લહેરખી ફરી વળી. ચાલો આ નિમિત્તે ઘરમાં બાળક આવ્યું. રૂપા અને રજત મંગળાકાકીને ત્યાં પરીને લઈને પેંડા આપવા જઈ આવ્યા.

બીજા રવિવારે મંગળાકાકીના દરવાજે પેંડાના ખાલી બોક્સનો

ઢગલો પડ્યો હતો. મંગળાકાકી કંઈ બોલવા જાય એ પહેલાં રૂપાએ સણસણતો તમાચો ઝીંકી દીધો - શું કરીએ નાના છોકરા થોડા સમજે?

રામનું સોણું ભરતને ફાવ્યું. મંગળાકાકીએ મહેણું ન માર્યું હોત તો રૂપા કદીયે સંતાન દત્તક લેવાનો વિચાર ન કરત. પરી એટલે આંખનું રતન. પરાણે વહાલી લાગે એવી. રજતને સગા વહાલાએ સંભળાવ્યું. બૈરીને વાદે ચડ્યો છે. દીકરીને તો કોઈ દત્તક લેતું હશે? લેવો હતો તો દીકરો દત્તક લેવો હતો? ઘરમાં તારા ભાઈઓને છોકરા હતા. તેમાંથી એકાદને દત્તક લીધો હોત તો ઘરનું ઘરમાં સચવાઈ જાય. મિલકતના વારસા માટે દીકરો દત્તક આપવાની વાત કરે. રજત સાથે કોઈ સંબંધો તો રાખતા ન હતા.

પરી અને મંગળાકાકીનો દીકરો સમીર બંને વચ્ચે ભાઈબંધી થઈ. સાથે રમે ને સાથે જમે. રજતને તાવ આવ્યો. અઠવાડિયા સુધી તાવ ઉતરે નહીં. મનુભાઈ બહારગામ હતા. પરી મમ્મી પપ્પાને ખેંચી ગઈ, ચાલો સમીરને તાવ આવે છે. રજત ડોક્ટરને લઈ આવ્યો. રૂપા અને રજત મંગળાકાકીને મદદરૂપ થયા, રાતભર જાગતા રહ્યા. મંગળાકાકીને સમજાઈ ગયું કે પહેલો સગો પડોશી.

જેવા સાથે તેવા

નવેંબર ડીસેંબર મહિનો આવે, NRI લોકો અમેરિકાથી ઇંડિયા આવવાની આ સીઝન. ડીસેંબરનું ક્લીસમસ વેકેશન, ઇંડિયામાં લગનગાળો. લગનની મોસમમાં લગન માણવા મળે, કુંવારા દીકરા દીકરીઓને લઈને આવે, ઇંડિયાથી વહુ કે જમાઈને Import કરવા, જો કે તેઓ પોતે આજથી ત્રીસ ચાલીસ વર્ષ પહેલાં ઇંડિયાથી Export થઈ અમેરિકામાં સ્થાયી થયા છે. ડોલરિયો દેશ છે. મહેનત કરનારને છેવટે મજૂરી તો મળી જ જાય. ઇંડિયા આવે ધૂમ શોપીંગ કરે. યા, યા, યપ, યપ બોલે, લોકો અંજાઈ જાય.

જે લોકો ડીગ્રી લઈને ગયા, ડોક્ટરનું, એન્જનીયરીંગનું ભણીને ગયા એમને ત્યાં સારી જોબ મળે. ભાઈ બહેન સીટીજન હોય સ્પોન્સર કરે, બારમું પાસ હોય, અમેરિકા જઈ ભાઈ કે બહેનની મોટલમાં કામ કરે. રૂમ સાફ કરે, પથારી પાથરે, ચાદરો લોન્ડ્રી કરે. ઘરઘાટીનું કામ. જેમ કે ઇંડિયામાં રઘલો કે રવલો કરતો હોય મેકડોનાલ્ડ સ્ટોરમાં કે સબવેના સ્ટોરમાં મટન, સેંડવીચ - બર્ગર વેચે. ખડે પગે સતત ઊભેપગે ૮ થી ૧૨ કલાક કામ કરે. કલાકના ૮ ડોલર મજૂરી મળે. ક્યાંક ટીપ મળે તે અલગ. કોઈ કોઈ વીઝીટર વીસા પર જાય, ત્યાં જ પ્રાઇવેટમાં કામ પર ઇલીગલ રહી જાય. સસ્તા ભાવમાં મજૂરી કરે.

આવો એક હતો સમીર. પાંચ વરસથી અમેરિકામાં જોબ કરે છે. ઇંડિયા આવ્યો છે, છોકરી જોવા. અઠવાડિયામાં આઠ દસ છોકરી જોઈ નાંખી. છોકરીઓ રૂડી રૂપાળી, ભણેલી, અમેરિકા જવાની લાલચ, ગ્રીન કાર્ડ હોલ્ડર ન હોત તો સમીરને કોઈ જોવા પણ ન જાત. કાગડાની કોટે ગ્રીન કાર્ડ લટકતું હતું, એટલે આવા રૂપવંતા દહીંથરાઓ કાગડાની કૃપા દૃષ્ટિ માટે તલસી રહ્યા હતા. સમીરને પૂછવામાં આવે, કેવી છોકરી જોઈએ? યુ સી સ્માર્ટ, એન્ડ બોલ્ડ એન્ડ બ્યુટીફુલ. ભણેલી હોય, સ્માર્ટ

હોય તો અમેરિકામાં એને જલદી જોબ મળી જાય. ડીગ્રીવાળી છોકરીના જોર ઉપર એને જામી જવું હોય છે. પોતે તો માંડ માંડ બારમું પાસ કરી અમેરિકા ગયો હતો.

આવા સમીરને એક છોકરીએ પસંદ કર્યા કે, સમીરે છોકરીને પસંદ કરી એ દેવ જાણે. પણ બે વાર ઇંડિયા આવી ગયા પછી ત્રીજી વખતે સમીરનો ઘાટ બેસી ગયો. સમીર સાથે સુજાતાના લગ્ન થઈ ગયા. સુજાતા એટલે જાણે રતિ અવતાર, રૂડી રૂપાળી, દેહની ડાળીએ જોબનિયું હીંચોળો લે અને ભરવસંતે જાણે કેસૂડાનાં ફૂલો ખીલ્યા હોય તેવી. સમીરની સવાર તો સુધરી જાય, અને રાત પણ સુધરી જાય એવી. ક્યાં સમીર અને ક્યાં ઇંદ્રની અપ્સરા જેવી સુજાતા. સુજાતા પેથોલોજીસ્ટ હતી. અમેરિકામાં આવી પેરામેડીકલ ડીગ્રીનું પણ ઘણું મહત્ત્વ અંકાય. અહીં મળી મળીને કેટલો પગાર મળવાનો હતો? રળી રળીને કેટલું રળવાની હતી? ગ્રીન કાર્ડ હોલ્ડર મૂરતિયો મળ્યો, ભણતર અને દેખાવ, થોડું જતું આવતું કરવું પડે. પણ સુજાતાના ભાગ્ય ખૂલી ગયા એ સાચું. સમીર પણ ખુશખુશાલ હતો. આ બધા ગ્રીનકાર્ડના પ્રતાપ હતા.

લગ્ન એટલે એક પ્રકારની સોદાબાજી નહીં તો બીજું શું છે? અમેરિકાથી અધકચરું ભણેલી, ચાંપલી છોકરીઓ ઇંડિયા આવી ડોક્ટર, એન્જનીયર જેવી ઉચ્ચ કક્ષાના ભણેલા મૂરતિયાને ઉઠાવી જાય. અને સમીર જેવા રૂપાળી છોકરી ઉપાડી જાય. કોઈને રૂપની લાલચ હતી, કોઈને અમેરિકન લાઇફસ્ટાઇલની. સમીરે સુજાતાને માટે પેપર્સ ફાઇલ કર્યા. બે મહિના પછી સુજાતા ન્યુ જર્સીના એર પોર્ટ ઉતરી, બે બેગ ભરીને કપડાં, દાગીના સાથે. ટિકિટ સમીરે મોકલી હતી. સમીર એરપોર્ટ પર લેવા ગાડી લઈને આવ્યો હતો. દર વર્ષે કેટકેટલી સોદામણી કન્યાઓ હવાઈ જહાજ ઉપર બેસીને અમેરિકાની ધરતી પર આંખોમાં શમણાઓ સજાવી પગ મૂકતી હોય છે. કોઈક સુખી થાય છે કોઈક છેતરાય છે.

સમીરનું પણ કંઈક દાળમાં કાળું હતું. ચાર ચાર વર્ષથી કુંવારો હતો. મેરી સાથે લીવ ઇન રીલેશનશીપથી રહેતો હતો. મનમાં ફડક

હતી. ઘરે સુજાતાને લઈ જઈશ, એને સાચી હકીકતની જાણ થશે. ભડકશે, પણ જશે ક્યાં ? મારા સિવાય એને કોણ અહીં સંઘરશે. પણ આ તો આવ ભાઈ હરખા, આપણે બેઉ સરખા, જેવો ઘાટ થયો. સુજાતાએ સમીરને જોઈ દૂરથી હાથ હલાવ્યો. પણ એનો સામાન ટ્રોલીમાં ગોઠવી રહ્યો હતો, ગૌરાંગ. ગૌરાંગ સુજાતાનો બાળમિત્ર. મનોમન એકબીજાને વરી ચૂકેલા. એણે ગ્રીનકાર્ડ હોલર છોકરીને પસંદ કરી, એની સાથે અમેરિકા આવ્યો, તેને છોડી દીધી. સુજાતાએ પણ મિત્ર ગૌરાંગની જ સ્ટાઇલ અપનાવી. સમીરનો ઉપયોગ એણે ગ્રીનકાર્ડ માટે જ કર્યો હતો.

બાપ, સમીર કહી સુજાતા, ગૌરાંગની સાથે ચાલતી થઈ, એની ગાડીમાં ગોઠવાઈ ગઈ. સમીર જોતો રહી ગયો. ભણેલી, રૂપાળી બેરી પસંદ કરી હતી, એની સાથે જામે તો ઠીક નહીં તો મેરી તો હતી જ ને !

જાણ્યે, અજાણ્યે બંને જેવા સાથે તેવા નીકળ્યા.

ગમાર ગામડિયા

મુંબઈના ધમધમતા પરા કાંદિવલીમાં બે બેડરૂમનો આઠસો સ્કેવર ફીટનો ફ્લેટ ધરાવે છે કમલ અને કસ્તુરી. કમલ તળાજા ગામનો વતની, ભાવનગર મહુવાની નેરોગેજ ટ્રેઇનની લાઇન ઉપર તળાજા સ્ટેશન આવે. દિવસમાં એક વખત બપોરે બે વાગ્યે ટ્રેઇન આવે. ગામડિયા લોકો ભાવનગર જવું હોય તો બાર વાગ્યાના આવીને સ્ટેશન બેસી જાય. પ્લેટફોર્મ કેવું ને વાત કેવી ? ધુણિયા રસ્તા. ગામમાં બે ચાર કાપડિયાની દુકાન, બે ચાર ગૃહ વસ્તુ ભંડાર, બે ચાર દાણાવાળાની દુકાન. મોટે ભાગે કણબી, ભરવાડની જાતના લોકો. વાણિયાના માંડ ચાલીસેક ઘર હશે. કમલનું પ્રાથમિક ભણતર તળાજામાં થયું. નિશાળેથી છૂટી તળેટી પર ડુંગરે જાય. ડુંગરમાં એભલવાળા બહારવટિયાનું ભોયરું. સાત આઠ ભાઈ બંધોનું ટોળું. કમલ ભણવામાં હોંશિયાર તેથી બધા મિત્રો એને મસકા મારે. દાખલો ન આવડે તો કમલ શીખવી દે. ક્લાસમાં મોનીટર તેથી બધા એને સલામ ભરે.

કમલ આગળ ભણવા મુંબઈ આવ્યો. બે વર્ષ મામાને ઘેર રહી ભણ્યો. એ જમાનામાં એક ભાણેજ એટલે કે બ્રાહ્મણ એવું ગણાતું. મામા મામી બહુ ઉદાર. ભાણિયાને ભણવાની બધી સગવડ કરી આપી. બાપા ગામમાં રહે, ટ્યુશન ફીની રકમ સાંભળી ભડકી જાય. મામા નિઃસંતાન. મામા મામીએ ભાણિયાની ફી ભરી. કમલ લો કોલેજમાં દાખલ થયો. એલ. એલ. બી. કરી, મામાની પ્રેક્ટીસમાં સાથે જોડાઈ ગયો. મામીએ છોકરી શોધી ભાણિયાને પરણાવ્યો. કમલની સાથે જ કસ્તુરી સ્મોલ કોઝ કોર્ટમાં પ્રેક્ટીસ કરતી. બંને વચ્ચે પ્રેમ થયો. મામા મામીએ અગ્રેસર થઈ બંનેના લગ્ન કરાવી આપ્યા. બાકી તળાજામાં જ એક છોકરી બાપાએ પસંદ કરી રાખી હતી. કમલ અને કસ્તુરી સાથે કોર્ટમાં પ્રેક્ટીસ કરે. બે સંતાનો મોટા થઈ ગયા. હવે તળાજા જવાનું આકર્ષણ રહ્યું.

નથી. કારણ કમલના બાપા હયાત નથી. કસ્તુરીએ લગ્ન પહેલાં શરત મૂકી હતી કે ગામડામાં રહીશ નહીં. મુંબઈ સેટ થવું હોય તો જ તમારી સાથે લગ્ન કરું. કમલને કસ્તુરી ગમતી હતી. એ સિધ્ધાંતનિષ્ઠા નારી છે. સ્પષ્ટ વક્તા છે. એક વાર નિર્ણય કરે પછી બદલે નહીં.

બાપા હતા ત્યારે કમલ દર બે ત્રણ મહિને તળાજા આંટો મારી આવતો. જૂના દોસ્તો સાથે હસી બોલીને મજા માણી લેતો. હવે બાપા ગયા પછી ગામમાં કોઈ સગું વહાલું રહ્યું નથી. લગ્ન પછી સાસુ સસરાને પગે લાગવા અને કર કરવા ગયા હતા તે જ. ત્યારપછી કસ્તુરી કોઈ દિવસ ગામડે ગઈ જ નથી. હવે તો બધા મિત્રોના દીકરા દીકરીઓ પરણાવવા જેવડા થઈ ગયા છે. કમલનો ખાસ મિત્ર દીલીપ. દીલીપ વારંવાર ધંધાર્થે માલ ખરીદવા મુંબઈ આવે. ત્યારે અચૂક ઘરે જમવા આવે. દીલીપ સાથેની એની ભાઈબંધી અજોડ હતી. દીલીપના દીકરાના લગ્ન હતા. ભાવનગરની છોકરી. સામેથી તળાજા લગ્ન કરવા દીકરીની જાન આવવાની હતી. દીલીપનો ખાસ ખાસ આગ્રહ હતો. અત્યાર સુધી કસ્તુરી ક્યારેય ગામડે ગઈ નથી. એક જ વખત ગઈ તો ગઈ.

ગલીકૂચીમાં ઘર, કમલનું ઘર તો હવે ખંડેર જેવું થઈ ગયું છે. સખત વરસાદ પડે તો તૂટી જાય તેવું થઈ ગયું છે. કસ્તુરી કહે, વેચી કાઢો - આપણે કદી ત્યાં જઈ રહેવાના નથી. નથી ગામમાં સારી હોટલ. ક્યાં જઈ રહીશું. કમલ શું બોલે. એ લોકોને તો ગાડીમાં એસી, ઓફિસમાં એસી, ઘરમાં એસી. એસી વિના એક દિવસ ન ચાલે. ગામડામાં ઘડી ઘડી વીજળી જાય ને આવે. કસ્તુરીએ તો બહાનું જ શોધી કાઢ્યું. છોકરાઓની પરીક્ષા છે. પણ દીલીપને ત્યાં ગયા વગર છૂટકો ન હતો. કમલની ઇચ્છા હતી ઘણે વખતે તળાજા જવાનું એક નિમિત્ત મળ્યું છે એ બહાને જૂના મિત્રોને મળાશે. કસ્તુરીને માંડ માંડ પટાવી, લગ્નમાં આવવા તૈયાર કરી. બીસલેરી પાણીની છ બોટલ. મમરા પોંઆ જેવો નાસ્તો, પોતાનું ઓઢવાનું, પાથરણું કોને ખબર ત્યાં કેવું ગંદુ હશે. ગલીકૂચીમાં કચરાના ઢગલા. નાક બંધ કરીને ચાલવું પડે. ગટર ઊભરાતી હશે. કોઈ કહેતું હશે કે હવે તળાજા પહેલાં કરતાં

સુધરી ગયું છે. છતાં યે કસ્તુરીના મનમાં તો ચાલીસ વર્ષ પહેલાં જેવું જોયેલું ગંદુ, ગંધાતું ગામડું જ દેખાય. જૂનામાં જૂની સાડીઓ બેગમાં ભરી. મારી જૂની સાડી ત્યાં લેટેસ્ટ ગણાશે. બહુ બહુ તો સોનાના સેટ પહેર્યા હશે. ધુળિયા રસ્તા - ત્યાં સુધી ગાડી જતી નથી. ધુળાડિયા ગામમાં નવી નકોર સાડી બગડી જાય. ગામડિયા લોકો હજુ સુધી સુધર્યા જ નથી.

કસ્તુરી કહે, અહીંથી ગાડી ભાડે કરીએ - બે દિવસમાં જ પાછા નીકળીને આવી જવાનું - ત્યાંના છકડામાં બેસી મારા તો હાડકાં જ તૂટી જાય.

ત્યાંના બાજરાના રોટલા - લાપસી ને ભજ્યા એવું બધું તળેલું ખાવાનું મને નહીં ભાવે - મેગીના પેકેટ સાથે લઈ રાખું.

કમલને કસ્તુરીની એક પણ વાત રુચે નહીં. શું સમજે છે આ શહેરી બાઈ - પોતાની જાત માટે? જાણે ગામડામાં રહેનારા એટલે શું રોંચા?

કમલ-કસ્તુરી ગામ જવા નીકળ્યા. ગામમાં પહોંચ્યા, ત્યાં સ્ટેશન ઉપર જ દીલીપ ઓડી ગાડી સાથે તેમને સામેથી લેવા આવી ગયો હતો. દીલીપને કમલ કહે તે મને કેટલા વર્ષે જોયો છતાં ઓળખી શક્યો, હું તને ઓળખી જ ન શક્યો. જવાહર જાકીટ અને ગોગલ્સ. દીલીપ કહે તું તો હજુ એવો ને એવો જ દેખાય છે. કેમ ન ઓળખું? ભાભી તમે કમલને જરા યે સુધારી ન શક્યા. કસ્તુરીને ચાટી ગઈ.

ગામના રસ્તા પાકા ડામરના અફલાતુન બની ગયા હતા. રસ્તા ઉપરની દુકાનોને સ્થાને મોલ ઊભા થઈ ગયા હતા. ગામ આખું ચોખ્ખું ચટ. લગ્નની વાડીને દરવાજે ગાડી ઊભી રહી. નીચે લગ્નનો હોલ. ઉપર એસી રૂમમાં ઉતારો. બિસલેરી વોટરની બોટલો. ગામડામાં વળી આવી સગવડો?

કમલ અને કસ્તુરી તો જાણે સ્વપ્નલોકમાં આવી ચડ્યા હોય એમ જોઈ જ રહ્યા. આ પોતાનું ગામ છે? જેને ગામડું કહેતા હતા ત્યાં મુંબઈ જેવી અદ્યતન સગવડો ઉપલબ્ધ થઈ ગઈ છે. દીલીપ કહે આ મોટી સરકારની કમાલ છે. ઘરે ઘરે વીજળી, દરેક ગામમાં અદ્યતન

હોસ્પિટલ, શાળા, કોલેજ, એસ. ટી. સ્ટેન્ડ. હજુ બધા ખેતર ખેડતા હોત, સાંતી હાંકતા હોત. જમીનના ભાવ આસમાને અડે એટલા ઊંચકાયા છે એનો આ બધો પ્રતાપ છે.

હવે તો અહીં કારખાનાઓ ધમધમે છે. બધાને રોજગાર મળી રહે છે. ઓટલા ઉપર ગામગપાટા મારવાના જમાના ગયા. ગામડાનું આખેઆખું ચિત્ર ફરી ગયું છે, કાયાપલટ થઈ ગઈ છે.

એકે ઘર ડીશ ટી.વી. વગરનું નથી. કમલ અને કસ્તુરીના હાથમાં મોબાઇલ છે. એનાથી યે મોંઘા લેટેસ્ટ મોબાઇલ બધાના હાથમાં છે. જમણવારમાં ભપકો. બુફે ડીનર. ચાઇનીઝ ને ઇટાલિયન ને થાઇ. રોટલો ને ઓળો - કાઠિયાવાડી પણ ખરું. મુંબઈના જમણવાર જેવાં જ કાઉંટર. કસ્તુરીને મજા પડી ગઈ. પણ કમલને તો અસલ દેશી ખાણું બુંદીના લાડુ, મોહનથાળ ખાવાની લાલચ હતી. જે શહેરમાં ખાવા મળતા નહીં. અબોટિયા પહેરીને પાટ પર બેસી ન્યાત જમતી એ દૃશ્ય તદ્દન અદૃશ્ય થઈ ગયું હતું.

કસ્તુરી ને શરમ આવે છે. આવી જૂની ફેશનની સાડી તો અહીં કોઈ પહેરતું નથી. બધા પાસે લેટેસ્ટ ફેશનના કપડાં છે. આપણે બઝારમાં જઈ નવી સાડી ખરીદી લાવીએ. પણ બ્લાઉઝ તૈયાર ક્યાંથી મળશે? કસ્તુરીની અકળામણ વધતી ચાલી. કહે આપણે આજે જ પાછા નીકળી જઈએ. અહીં તો આપણે ગામડિયા જેવા દેખાઈએ છીએ.

પણ એમ કંઈ લગનના ઘરેથી લગન પતાવ્યા વિના પાછા થોડું જવાય! લોકો કેટલા પ્રેમ, માનપાનથી આદર સત્કાર કરે છે. દીલીપ અને દીલીપની પત્ની કસ્તુરીને ચાંદલો કરીને શીખમાં આપવાના સાડી બ્લાઉઝ આપી ગયા, અહીં હવે અડવાન્સમાં શીખ આપવાનો રિવાજ થઈ ગયો છે, કંકોત્રીની સાથે. દીલીપ ખાસ બનારસ જઈ ડીઝીઇનર્સ સાડીઓ લઈ આવ્યો હતો. બધી સ્ત્રીઓએ લગ્નપ્રસંગે આ જ સાડીઓ પહેરવી એવો આગ્રહ હતો. કસ્તુરીને તો જરા અજાણ્યા જેવું લાગવા ન દીધું. અહીંના જુવાન દીકરાઓ, દીકરીઓ ફટાફટ અમેરિકન ઇંગ્લીશ બોલે છે, યા, યા અને યપ, યપ.

કસ્તુરીને સમજાયું કે મુંબઈમાં ટકી રહેવા ફાંફાં મારવા પડે છે, શો બીઝનેસ કરવો પડે છે, અહીં તો બધું જાણે સહજ થઈ ગયું છે. ઘરે ઘરેથી છોકરાઓ વિદેશમાં સેટ થયા છે. તેથી અહીં ગામડામાં વિદેશી સેંટ, નાઇકના શુઝ, જર્સી ને જીન્સ બધું આવી ગયું છે, કોમન થઈ ગયું છે.

અહીંનો ખેડૂત પગથી માટી નથી ખૂંદવાનો - હળને બદલે ટ્રેક્ટરથી ખેતી થાય છે. ગાંધીજીની ગામડાની સંસ્કૃતિને સમૃદ્ધ કરવાની ભાવના અહીં સાકાર થયેલી દેખાય છે. ગામડે જતી વખતની કસ્તુરીની કચકચ, ગામડાની વાહ વાહમાં બદલાઈ ગઈ. આપણે અને આપણા છોકરા ઝાંખા પડી જઈએ એટલી હદ સુધીની કાયાપલટ થઈ ગઈ કહેવું પડે. કસ્તુરીને હવે કમલ માટે, કમલના ગામડા માટે મનમાં ભાવ ઉત્પન્ન થયો. સારું થયું કમલે ગામડાના ઘર, ખેતી વેચી નાંખ્યા નથી. કમલને પહેલેથી જ વતનને માટે લાગણી છે. લંગોટિયા દોસ્તોને એ ભૂલ્યો નથી.

કમલે પોતાના ખેતરમાં ફાર્મ હાઉસ બનાવ્યું. દર ડીસેંબર વેકેશનમાં છોકરાઓ સાથે ગામ આવે. શેરડી ને બોર, ગરમાગરમ તાજો પોંક - ખાવાની મજા અહીં જ આવે. નદીમાં ધૂબકા મારી સ્વીમીંગ કરવામાં જે મજા આવે તે બાથના પાણીમાં ન જ આવે ને! અહીં તો હોર્સ રાઇડીંગ કરવામાં પણ મજા - અહીંની પ્રજાની લાઇફસ્ટાઇલ તદ્દન બદલાઈ ગઈ છે.

કમલ કસ્તુરીએ નક્કી કરી લીધું કે રીટાયર થઈને અહીં આવીને જ બાકીની જિંદગી શાંતિ - આરામથી વિતાવવી છે. શહેરની હાયવેય, દોડમદોડી, ધમાધમ અહીં નથી. અહીં પણ લોકો કમાય છે, શાંતિથી. ભાગદોડ વગર અને જીવી જાણે છે. ખર્ચા જાણે છે.

શહેર કરતાં અહીં વિશેષ જાહોજલાલી છે. જગ્યાની મોકળાશ છે. માનવીના મનમાં મોકળાશ છે, ઉદારતા છે, સોથી વધુ સ્વભાવમાં મીઠાસ છે. લાગણી છે. અહીં માનવતા હજુ યે ધબકે છે.

લગ્ન સંસ્કાર

આપણા પૂર્વજોએ યોજેલા ‘સોળ સંસ્કાર’નું પાલન કરવાથી જીવનમાં પવિત્રતાનો સંચાર થાય. જન્મ સંસ્કારથી માંડી અંતિમ સંસ્કારની આ યોજનામાં ‘લગ્ન સંસ્કાર’ને સૌથી વિશેષ પવિત્ર સંસ્કાર ગણવામાં આવે છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં લગ્ન એટલે ‘કરાર’ ગણાય. જ્યારે આપણે ત્યાં એક સ્ત્રી અને એક પુરુષ સાજન માજન, અગ્નિની સાક્ષીએ સપ્તપદીના સાત ફેરા ફરી જીવનભર સાથ નિભાવવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે. લગ્ન એટલે બે આત્માનું પવિત્ર મિલન, ફક્ત બે વ્યક્તિ વચ્ચેનો આ સંબંધ નથી પણ બે પરિવારનું સાયુજ્ય રચાય છે. ચોરીના ચાર ફેરા દંપતિ ફરે છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. લગ્નજીવનના આ ચાર પાયારૂપ સ્તંભ છે. એના ઉપર આખાયે દામ્પત્યજીવનની સ્થિરતાનો આધાર છે. સંસારમાં ધનની જરૂરિયાત છે, ગૃહસ્થે ઘર, પરિવાર ચલાવવા ધનનું ઉપાર્જન કરવું પડે. પણ એ ધર્મના માર્ગે, નીતિપૂર્વકનો ધંધો, વ્યવસાય કરીને. કુટુંબનું પાલનપોષણ કરવું એ પુરુષનો ધર્મ છે. પરિવારની પરંપરા નિભાવવી, પરિવારજનોને સ્નેહના તંતુથી એકસૂત્રે બાંધી રાખવા, સૌની ભોજનવ્યવસ્થા ‘ભોજ્યેષુ માતા’ બની કરવાની. વૃદ્ધોની સારવાર કરવાની - એ સ્ત્રીનો ધર્મ. ચોરીના પ્રથમ ત્રણ ફેરામાં પુરુષને સ્ત્રી અનુસરે છે. જે સ્ત્રી ધર્મ, અર્થ, કામ કાજે પતિને અનુસરે તે મોક્ષની પ્રથમ અધિકારીણી બને છે તેથી ચોથા ફેરામાં સ્ત્રી આગળ ચાલે, પુરુષ એને અનુસરે.

જીવનના ચાર આશ્રમ, બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ, સંન્યસ્તાશ્રમ. ચારેમાં ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ ગણાય. સંસારના તાપે તપીને ગૃહસ્થજીવન શુદ્ધ સોના સમું બની રહે તો જીવન ધન્ય થઈ જાય. પતિ અને પત્ની બંને મન-વચન-કર્મથી દામ્પત્યજીવનના ધર્મો પાળે. સંબંધોની ગરિમા જાળવે તો કુળનું નામ ઉજ્જવળ થઈ જાય.

આત્મીયતાભર્યા સંબંધો થકી ઘર મંદિર સમું પવિત્ર બની રહે.

ગૃહસ્થાશ્રમનું કર્તવ્ય પ્રજોત્પત્તિ કરી સંતાનોનું લાલનપાલન કરવાનું છે. પતિ પત્નીના જીવનમાં સંતાનનું આગમન થાય, જીવન પરિપૂર્ણ બને. માબાપના આંગણમાં હસતી ખેલતી, કૂદતી દીકરી એટલે ઘરઆંગણાની દીવડી. લાડ પ્યારથી દીકરીને મોટી કરે. માબાપની આંખોનું રતન હોય દીકરી. સુનીલ બાપાનો ખોળો ખૂંદતી ખૂંદતી દીકરી ક્યારે ઓઢણી ઓઢતી થઈ ગઈ, ખબરે ય પડી નહીં. હવે એ ઠાવકી બની ગઈ છે. મા કેસર દીકરી સોનલને ઘરમાં પલોટે છે, સંસ્કારનું સિંચન કરે છે. સોનલ લાડકડી દીકરી છે. મમ્મા, મારી કોફી? મમ્મા મારી સ્કૂલ બેગ? મમ્મા વાળ ધીરેથી ઓળ, ખેંચાય છે. મમ્મા આજે મારી ફેન્ડને ત્યાં જમવાની છું. આ જ સોનલને મનભાવન સાથીદાર મળી ગયો સૂરજ. પિયુ મિલનની ઉત્કટતા છે, મનમાં કંઈક અકથ્ય ભાવો ઉભરાય છે, અકળાય છે સોનલ. માબાપને કેવી રીતે વાત કરવી? સૂરજના સાંનિધ્ય માટે એનું હૈયું ઝંખના કરી રહ્યું છે. મા તો હજુ વિચારતી રહી ગઈ કે સોનલ માટે સરગાપરથી સફેદ ઘોડા પર અસવાર થઈ એક રાજકુમાર આવશે એને પરણવા! પ્રીતનું પાનેતર ઓઢી દીકરી સાસરે જશે. કેવી રીતે પ્રસંગ પાર પડશે? કેવી રીતે સાસરે વિદાય આપી શકશે સોનલને? કેવા મળશે સાસરિયા? દીકરી તો હજુ નાદાન છે. ભોળી છે, અણધર છે. ત્યાં એની મા નહીં દેખાય તો એ તો રાડારાડ કરી મૂકશે. દીકરીને મા શિખામણ આપે બેટા ઠાવકી થઈ રહેજે. સાસુજીને મા ગણજે. સાસરે જઈ મારા સંસ્કારને ઉજાળજે. સાસરીમાં સંબંધોને હેતથી સીંચજે. સંબંધના વૃક્ષને હરિયાળું રાખવા પ્રેમના અમૃતનું સીંચન કરવું પડે. વડીલોના આશીર્વાદથી જ આપણને સુખ-વૈભવ, સમૃદ્ધિ મળે. મા કેસર દીકરીને આણું વળાવવાની સામગ્રી એકત્ર કરવા લાગી. દીકરી માટે સોનાના, હીરાના સેટ ઘડાવી રાખ્યા. દીકરી સોનલનું આરંગેત્રમ ઉજવ્યું, હોશભેર. દીકરીને સાસરીમાં ડાન્સ કરવા દેશે કે નહીં?

એ જ ગભરૂ દીકરી સોનલે એક દિવસ સૂરજને લાવીને ખડો કરી

દીધો માબાપ સમક્ષ. મીટ માય બોયફ્રેન્ડ સૂરજ. વાહ દીકરીનો ચોઈસ તો સરસ છે. પ્રેમથી સ્વીકારી લીધી દીકરીની ચોઈસ. લગ્નની તૈયારી શરૂ થઈ ગઈ. દીકરીએ ઘડાકો કર્યો, સોના-હીરાના સેટ હું લઈ જવાની નથી. સાડીઓ પહેરવાની નથી. જેમ માને કહી દીધું એમ બેઘડક સૂરજને અને એની મમ્મી-સાસુજીને પણ કહી દીધું.

લગ્ન આડે એક મહિનો બાકી રહી ગયો હતો. સોનલને બેંગલોરમાં કાર્યક્રમ આપવા જવાનું હતું, એની ડાન્સ એકેડેમી તરફથી. મા કેસર વિચાર કરે કે કેમ મોકલાવાય, દીકરીને? એના સાસરિયાને પૂછવું પડે. સોનલે તો ફટ દઈને ફોન જોડ્યો, ડાયરેક્ટ, સસરાજીને પપ્પા બે દિવસ માટે બેંગલોર કાર્યક્રમ માટે જવું પડશે, જાઉં ને પપ્પાજી? અને માનશો એના સસરાજીએ હા પાડી દીધી. દીકરી આટલી બોલ છે એની પ્રતીતિ આજે થઈ. એણે જાતે જ ઓલ લાઈન ક્લીયર કરી દીધી. મા કેસરની ચિંતા ગાયબ થઈ ગઈ કે દીકરી સાસરે જઈને કેમની રહેશે? શું કરશે? એના સાસરિયામાં છૂટ મળશે કે નહીં?

કેસરને યાદ આવી ગયા, પોતાના લગ્ન પહેલાનાં દિવસો, લગ્નની શરૂઆતના વર્ષો - સાસુજી પ્રેમાળ હતા. પણ પરિવારના નિયમો કડક હતા. સસરાજીની આમન્યા જાળવવી પડતી. સાસુજીને પૂછ્યા વિના વર જોડે પીકચર જોવા પણ જવાતું નહીં. સાસુ કહે એ જ સાડી પહેરીને પ્રસંગે બહાર જવાય. એ જ સાસુજી ખૂબ લાડ પણ લડાવતા - જ્યા પાર્વતી, દિવાસાના વ્રતો કરાવતા. ઝીણી ઝીણી ચોટી વાળી જલેબી અંબોડો લઈ એમાં ફૂલ ગૂંથી આપતા. પોતાનો નવસરો ચંદનહાર પહેરાવતા. ઘરમાં બંધબારણે ભૂલચૂક હોય તો અચૂક કહી દેતા. ટપલે ટપલે ટીપી ટીપી ઘડી હતી. પણ બહાર તો મારા ઘરની લક્ષ્મી કહી વખાણતા. પતિ સુનીલનો સ્નેહભર્યો સંગાથ હતો. ગૃહસ્થ ધર્મ અને સંસાર ચક્રના પૈંડા જ જીવનને ગતિશીલ રાખી શકે. પતિ ઘણી-સ્વામી બનીને નહીં, જીવનસાથી બનીને રહે તો ઘરસંસાર સુપેરે ચાલે. સોનલ હવે ખૂબ ગંભીર બની ગઈ છે. રાત્રે મમ્માના ખોળામાં માથું મૂકી સૂઈ જાય. મમ્મા કેસર એનું માથું પંપાળે. સોનલ ભાવુક

બની મમ્માને બકા ભરવા માંડી, હું તને બહુ મીસ કરીશ મા. મા આપણે રોજ સ્કાઈપ પર વાત કરીશું. તું પપ્પાનું ધ્યાન રાખજે. એમને સમયસર દવા આપજે.

સોનલના મનમાં દ્વંદ્વ ચાલે છે. દરેક દીકરીને સાસરે જતા આવી જ અનુભૂતિ થાય. આજે સુષ્ટુ લાગે પણ કાયમ માટે આવું રહેશે? મૈત્રી પ્રેમમાં પરિણમી, પ્રેમ હવે પવિત્ર બંધનમાં બંધાશે, એ શુભ અવસર આંગણે આવી ઊભો છે. મનમાં ભાવિ લગ્નજીવનના અનેક સ્પંદનો ઝંકૂત થઈ જાય છે. પિયુ મિલનની જે ક્ષણની ઝંખના હતી તે પણ આવી પણ ગઈ. લગ્ન થઈ ગયા. સોનલ પિતૃગૃહની વિદાય લઈ સાસરે સિધાવી. કશુંક છૂટી ગયાની છૂપી વેદનાનો હૈયામાં ભાર છે. મા વિના દીકરી, દીકરી વિના મા એકલા કેવી રીતે રહી શકશે. પચીસ પચીસ વર્ષનો સાથ પણમાં છૂટી ગયો. આ પણ સૌ માટે વસમી લાગે.

છતાં ય સંસારનો નિયમ છે. એક ઘરના કુંડામાં ઉછરેલો છોડ સમૂળો ઉખેડાઈ જઈ બીજાના ઘરના કુંડામાં રોપાય છે. ત્યાં એણે નવા ખાતર પાણી મેળવી, મૂળિયા ઊંડા ઉતારવાના છે. કાયમ માટે ત્યાં જ સ્થિર થવાનું છે. આ પ્રક્રિયા તો દીકરીની જાત જ સ્વીકારી શકે એને ગળથૂથીમાં જ સંસ્કાર મળેલા છે, સંબંધોની ગરિમા જાળવવાના.

ગેટ

સરખે સરખા મિત્રોની મિજલસ જામી હતી. પુરુષો જમીને સોફા પર બેસી ગામગપાટા મારતા હતા. એમની પત્નીઓ ડાયનીંગ ટેબલ પર જમતા જમતા ચર્ચા કરતી હતી. સ્ત્રીઓ વચ્ચે વાતચીતનો વિષય મોટે ભાગે ‘અમારા એ’ વિષે હોય. પણ અહીં તો પતિદેવો નજીકમાં જ બેઠા હતા. તેથી આજનો વિષય હતો ઘરનોકરો વિષેનો. પરામાં રહેતા કુસુમબેન કહે, અમારે ત્યાં દૂરદૂરથી ઝૂંપડપટ્ટીમાંથી કામવાળી આવે. બપોરે ૧૨ થી ૨ વચ્ચે - ચાર ઘરના કામ કરે. બારથી ચારની વચ્ચે - એક ઘરેથી બીજે ઘરે. અમારા ઘરમાં બધા ટિફિન લઈ નીકળી જાય. સવારે ૮ વાગે કે રસોડું નવરું પડી જાય. સવારે બધા સાથે મેં બ્રેકફાસ્ટ કરી લીધો હોય. પછી બપોરે એકલા એકલા જમવું થોડું ગમે ?

ઘરમાં બહુ કામ ન હોય. પણ કામવાળીના સમયના ઠેકાણા નહીં. કોઈ વખત છેક છેલ્લી ત્રણ, સાડા ત્રણે આવીને ઊભી રહે. ઘડાઘડ કામ પતાવી ભાગે. કામવાળીને કારણે બહાર જવાના બધા પ્રોગ્રામ રખડી પડે. કોઈ પોતાના વરના પરાક્રમોની ગાથા કરે. અમારા એ ને ચાનો કપ હાથમાં આપવો પડે. ગેસ પેટાવતા કે એક કપ ચા ઉકાળતા યે આવડે નહીં. બાથરૂમમાંથી નહાઈને નીકળે પલંગ ઉપર ભીનો ટુવાલ નાંખે. વોલેટ આપવું પડે, પૂરતા પૈસા છે કે નહીં. લુસલુસ નાસ્તો કરી ઓફિસ જવા નીકળી જાય. બેંકમાં ચેક ભરવા મારે જવાનું. માંદે સાજે ક્યાંય સાથે આવે નહીં. મને ફુરસદ નથી, તું જઈ આવજે. આપણે માંદા પડીએ ખીચડી રાંધી ખવડાવી શકે નહીં.

સુનીતા કહે, હું તો ભારે નસીબદાર, વર રાંધણિયો, વર ચિંધણિયો, વર ધમ્મર ઘંટી તાણો જો કન્યાના ભાગ્ય હોય તો વર બેડે પાણી લાવે. સવારે સુનીતાનું બ્લડપ્રેસર લો થઈ ગયું હોય. એનો વર ચા બનાવી, પીવડાવે પછી બેનબાની સવાર ઊગે. સુનીતાનો વર સુનીતાની સાડીને

ઈસ્ત્રી કરી દે. શાકભાજી, ફુટ લઈ આવે અને સમારી પણ આપે.

કસ્તુરીની સાસુ ભારે જબરી. જ્યારે જુઓ ત્યારે વાંક કાઢ્યા કરે. દીકરાને ચડાવે કે તારી વહુમાં વેતો નથી. પિયરથી ગમે તેટલું આવે સાસુને ઓછું પડે. પિયરિયાને કોઈ ભૂખડી બારશ કહે કેટલું મન દુઃખાય ? સાસુ અને વર બંનેનું અન્યાયી વર્ચસ્વ પરિણામે કસ્તુરી દુઃખી દુઃખી થયા કરે. કસ્તુરી પણ કંઈ ગાંજી જાય તેવી નથી. સાસુને સંભળાવી દે. અડોશપડોશમાં કુથલી કરે. પોતાનું શોષણ થાય છે એના ગીતડાં ગાયા કરે.

મેનાનો વર વરણાગિયો. કરમ કોળીના ને જાત ગરાસિયાની. પાણીનું પવાલું ભરતા આવડે નહીં. કમાવાની ત્રેવડ નહીં. જમવામાં મિષ્ટાન્ન અને ફરસાણ તો જોઈએ જ. નહીં તો થાળીનો ઘા કરે. એમને પૂછી પૂછીને રસોઈ કરવાની. પીકચર જોવા જવું હોય કે લગ્નમાં - વરને પૂછીને જ એને ગમતી સાડી પહેરવાની. મેનાની મરજી પ્રમાણે પહેરી હોય તો સાડી બદલાવ્યા વગર રહે નહીં. બૈરાને તો ધાકમાં રાખ્યા સારા એવું એની પ્રકૃતિમાં જડાઈ ગયું છે, નહીં તો બૈરાં માથે છાણાં થાપે. એકવીસમી સદીમાં જમાનો સુધરી ગયો છે એવું ભલે માનતા હોઈએ હજુ સ્ત્રીઓની હાલત બહુ સુધરી જ ગઈ એવું માની લેવાની જરૂર નથી. ઘરે ઘરે, પતિ પત્નીના સંબંધો નોખાનોખા હોય. ક્યાંક પતિ જબરો હોય, ક્યાંક સાસુ જબરી હોય, ક્યાંક પત્ની ઝઘડાખોર હોય, ઘર ઘરકી કહાની વેગ વેગળી.

સ્ત્રીનું પાત્ર - કુંવારા હોય ત્યારે બાપા કે ભાઈના દાબમાં રહેવું પડે, પરણે એટલે વરના દાબમાં રહેવાનું, વિધવા થાય એટલે દીકરા-વહુના દાબમાં રહેવાનું. જાણે સ્ત્રીને સ્વતંત્રતાનો અધિકાર જ નથી. સુખી દામ્પત્યજીવનવાળી જોડી પણ તડજોડ કરીને જ જીવતી હોય છે. બધી જ સ્ત્રીઓ ખરાબ નથી હોતી, બધા જ પુરુષો ખરાબ નથી હોતા. પણ એટલું ચોક્કસ કે મોટે ભાગે સ્ત્રીઓને ભાગે જ વધુ સહન કરવાનું આવે છે. સ્ત્રી એટલે ક્ષમાનો અવતાર. પતિને ન ગમતું હોય તે સ્ત્રી કરતી નથી. પરિણામે સ્ત્રી અણધારે રહી જાય. એમાં નુકસાન કોને ?

સ્ત્રીને બેંકમાં જવાની છૂટ ન આપી. શોર્પીંગ કરવાની છૂટ ન આપી. પછી એ કામચોર બની જાય એમાં શી નવાઈ? સ્ત્રીના મનમાં એવું ઠસાવી દેવામાં આવે કે તું એડબોથ છે. તને હિસાબ કરતા આવડતું નથી. પરિણામે સ્ત્રીનો આત્મવિશ્વાસ ઘટતો જાય, કંઈ શીખે નહીં, કંઈ કરવા જાય, ઓડનું ચોડ વેતરાઈ જાય.

શ્વેતાનું દામ્પત્યજીવન સુખી હતું. તેના પતિ સેજલનું અચાનક મૃત્યુ થયું. શ્વેતાને કશી ખબર નહીં. કંઈ કંઈ બેંકમાં એકાઉન્ટ છે. ક્યાં ક્યાં કેટલું ઇન્વેસ્ટમેન્ટ છે. કેટલી ઉઘરાણી બાકી છે. લેણદારો લેવા આવે, દેણદાર કોઈ દેવા આવતો નથી. પત્ની ફક્ત સુંદર હોવી જોઈએ એટલું નહીં, એનામાં સમજદારી પણ હોવી જોઈએ.

પુરુષ કામ પર જાય. ઘરે આવી કોઈ કામ કરે નહીં. થાકી ગયાનું બહાનું તૈયાર હોય. સ્ત્રી કામ પરથી આવે, ઘરમાં પગ મૂકે, કામ પર ચડી જાય. એને કોઈ કહેનારું નથી કે તું થાકીને આવી છે, તારે માટે ચાનો કપ તૈયાર છે. સ્ત્રી નોકરી કરે, બાળકો સંભાળે, બેંકનું કામ કરે. હિસાબ રાખે. એને આળસ કરવું પરવડે તેમ નથી. પુરુષો આળસનો આડલાભ લઈ કામચોર બની જાય છે. સ્ત્રી કામ કરી કરી, જવાબદારી ઉઠાવી ઉઠાવી રીઢી બની ગઈ. એટલી બધી ટ્રેઇન્ડ થઈ ગઈ કે પુરુષ સમોવડી બની ગઈ. સ્ત્રી હવે રસોડાની ચાર દિવાલો વચ્ચે પૂરાઈ રહેવાની નથી. કટોકટીના કાળમાં એની જવાબદારીનો વ્યાપ વધ્યો છે. સતત વિકસતા જતા વિશ્વ સાથે એ કદમ મીલાવી શકે છે. એ પરિવારને સ્નેહભાવથી સીંચે છે. વિશાળ વડલાની છાયામાં - પતિની છાયામાં ઊગેલો એ છોડ, જાતે પનપે છે. પતિ પત્ની એટલે સંસારના ગગનમાં ચાંદા સૂરજની જોડી. બંનેને પોતપોતાનું આગવું અસ્તિત્વ છે. પુરુષ સૂર્ય જેવો તેજસ્વી હોય, એનો અર્થ એવો નથી કે ચંદ્ર ચાંદની પાથરવાનું છોડી છે. આજે જગત આખું પોકારી પોકારીને કહે છે - નારી તુસી ગ્રેટ હો.

જીવનજળ

મેં ક્યા કરું રામ, મુજે બુઢ્ઢા મિલ ગયા. માણસ ઉંમરલાયક થાય, શરીરની ચામડી પર કરચલી દેખાય, વાળ સફેદ થઈ જાય. માણસ બુઢ્ઢો થઈ ગયો ગણાય. બુઢ્ઢો, ઘરડો કહીએ જરા તોછડું લાગે. વડીલ, દાદા એવું કહીએ તો માણસને સારું લાગે. ૮૦ વરસની વયે પણ કેટલાક લોકો ઓફિસે જતા હોય, સમાજની પ્રવૃત્તિઓ સક્રિય રહેતા હોય, એને બુઢ્ઢા કહેવાય ખરું? પચાસની ઉંમરે ખખડી ગયેલા, રીટાયર થઈ પેન્શન મેળવવાની અપેક્ષા સેવાનારાને બુઢ્ઢા કહીએ તો એમાં ખોટું શું છે?

ચાલીસની ઉંમરે કોઈ કાકા કહે, માજી કહે તો ખોટું લાગે. સાઠ પછી કોઈ એય બુઢ્ઢા કહે - ખરાબ લાગે. બુઢ્ઢો કહેવાય કોને? જે બુદ્ધિથી જડ બની ગયો હોય. વડીલ કોને કહેવાય? જે વહાલ વરસાવે તેને. દાદાજીની પાસે જનારા વાત્સલ્યથી તરબોળ થઈ જાય. ઘરડો કોણ? જે ઘરેડમાંથી બહાર નીકળવા માંગે જ નહીં. એની પાસે જીવનનો કોઈ હેતુ ન હોય, અર્થ ન હોય. વૃદ્ધ તો હોય છે અનુભવથી સમૃદ્ધ. જે સમયને ઓળખી શકે, જમાના અનુસાર જાતને બદલી શકે પરિવર્તન શીલ હોય, એવા વૃદ્ધો હંમેશા આદરપાત્ર બની રહે.

કરસનકાકા પંચોતેરના થયા. એમની બર્થ ડે છોકરાઓએ ધામધૂમથી ઉજવી. મોટો એરકંડીશન હોલ રાખ્યો, કેક કપાવી, વીડીયો ઉતારાવ્યો. મ્યુઝીક પાર્ટી બોલાવી. કરસનકાકા ખુશ થવાને બદલે દિવેલીયું ડાચું લઈને ફરે. આ છોકરાઓ સમજતા નથી. દેવાળિયા થઈ જવાના છે. પાંચસો રૂપિયાની થાળી, બાપ રે, મારે તો ગળે કોળિયો ઉતરવાનો નથી, બધા ખાઈ પી, હાથ ધોઈ હાલતા થવાના. જે કોઈ મળે, અભિનંદન આપે, કાકા નસીબદાર છો એવું કહે, કાકા કહેશે, ધૂળ નસીબદાર - આપણને આવો બગાડ ગમે જ નહીં. પોષાય નહીં. અમારા વખતમાં આમ હતું. અમારા વખતમાં ૨૦૦ રૂ. તોલા

સોનું હતું. પચાસ તોલા સોનું આવી જાય, આટલા રૂપિયામાં, બધાને પકડી પકડીને પોતાના પગ દુઃખાવાના, સાંધાના ગાણા ગાયા કરે. સ્વજનો પણ એમનાથી દૂર ભાગે. જૂના વખતની સ્મૃતિઓ વાગોળ્યા કરો. તમારા ગણિતના પલાખા શીખવામાં કોઈને રસ નથી. હવે છોકરાઓ કેલક્યુલેટર પણ વાપરતા નથી. બધાના હાથમાં મોબાઇલ છે. રામના દીકરાનું નામ જોઈ લેતા આવડી ગયું છે. રામાયણ વાંચવાની કોઈને કુરસદ નથી. હવે એમની રાજકુમારની અને ઓરમાન માની વાતોમાં કોઈને રસ નથી. બદ્રીકેદારની યાત્રાના અનુભવો સાંભળવા નથી. હેલીકોપ્ટર દ્વારા ચાર દિવસમાં બધે ફરી પાછા આવી જવાય છે.

કરસનકાકા ડાયાબીટીસ, કેન્સર, થાય તો શું? પુસ્તકો વાંચ્યા કરે, પછી બધાને સલાહ આપે. ગળો ને ગોખરૂના જમાના ગયા. એમણે મોતીયાનું ઓપરેશન કરાવેલું, પડખું ફરવાનું નહીં, ખાંસી ખાવાની નહીં. પંદર દિવસ ઘર બહાર જવાનું નહીં, કાળા ચશ્મા પહેરી રાખવાના. આવી શિખામણો આજે વાહિયાત પૂરવાર થવાની. આજે તો મોતિયાના ઓપરેશનો શસ્ત્રક્રિયા વગર લેઝરથી થાય. ઓપરેશન થીયેટરમાંથી સીધા ઘરે જવાય. ત્રીજે દિવસે ટી.વી. જોવા માંડો. માણસને રોગ થાય એ કરતાં રોગ થશે તો શું એવા વિચારો કરી કરી મરે. હાથી કે ઘોડા રોગ વિશે કશું જાણે છે? મજાથી જીવે છે.

કરસનકાકા પાસે કોલગેટના શેર નથી. છતાં યે ગાર્ડનમાં રાઉન્ડ મારે ત્યારે કોલગેટનો કક્કળાટ કરે. શેર બજાર તૂટી પડ્યું એની બળતરા કરે. હૈદ્રાબાદમાં પૂર આવ્યું ને કલકત્તામાં ટ્રેઇન પાટા પરથી ખસી ગઈ. બધી બળતરા એમને. રાહુલ ગાંધીનું શું થશે અને અબ્દુલ કલામ વિશેની ચિંતા કરે. ટૂંકમાં ગામ આખાની ફિકર. ફિકર કરતાં પંચાત વધારે. એમને હવે ધંધો કરવાનો નથી. છોકરાઓ ધંધો કરે છે, જોઈએ એટલા પૈસા વાપરવા આપે છે. વહુઓ સારી રીતે જમાડે છે. ચિંતાનું કોઈ કારણ નથી. પણ જેના જીવમાં અજંપો પડેલો હોય એનું શું? સાઠ વર્ષના થઈએ તો રેલ્વેની ટિકીટમાં કન્સેશન મળે એટલે શું જલદી ઉંમરલાયક થઈ જવાનું. કેટલાક લોકો સતત સક્રિય રહી શકે છે. રીટાયર

થવું એટલે ‘સ્ટોપ ધી એક્ટીવીટી’ નહીં, ‘ચેઇન્જ ધી એક્ટીવીટી’ - માણસે કેટલું જીવવું જોઈએ? એનો ચોક્કસ જવાબ ન મળી શકે. જ્યાં સુધી પાંચે ઇંદ્રિયો કામ કરે, હાથ, પગ, હાડકા કામ કરે ત્યાં સુધી જીવવામાં મજા. કાન અને આંખ જોવા સાંભળવાનું બંધ કરી દે પછી જીવવામાં શી મજા? મજા ન રહે તો પછી જીવવું શા માટે? ક્યાં સુધી? ‘હું શા માટે જીવી રહ્યો છું? એવો સવાલ ભીતરથી ન ઊઠે ત્યાં સુધી જીવવું જોઈએ. પોતાના જીવવાનો કોઈ અર્થ ન રહે તો લાંબુ જીવવાની જિજ્ઞાસા છોડી દેવી જોઈએ. આયખાના વરસ આકંડાથી ન મપાય. Add life to your years not add years to your life.

જો જીવન બોજરૂપ બની જાય, આપણા માટે, બીજા માટે તો જીવવાનો મતલબ શો? પણ આયુષ્ય કંઈ એવો તાંતણો નથી કે આપણી મરજીની વાત નથી કે તાંતણો તોડી નાંખીએ. પણ મોજ ન પડતી હોય, મોહ તો છોડી શકાય ને! જીવ સૌને વહાલો લાગે. મરવું કોઈને ગમતું નથી. જાણીએ છીએ કે જાતસ્ય હી ધ્રુવો મૃત્યુ. જન્મ તેનું મરણ નક્કી જ છે. આપણા જીવતા મિત્રોની સંખ્યા કરતા મરણ પામેલા મિત્રોની સંખ્યા વધી જાય, પછી જીવવાનો આગ્રહ છોડી દેવો જોઈએ. ઘણા બધા ગયા, એ રસ્તે આપણે પણ જવાનું છે. જવાનું જ છે તો જીવનનું ભાથું બાંધી લઈએ.

**‘શેરી સુધી તારી સુંદરી, ઝાંપા સુધી માબાપજી
તીરપ સુધી બંધવ તારા કોઈ નહીં આવે સાથ.’**

સાચો સથવારો શ્રીજી બાવાનો, પરમાત્માનો. પછી સંસારની માયા, મારા દીકરાના દીકરાને એના દીકરા પરણાવવાનો મોહ ક્યાં સુધી? કર મન ભજનનો વેપારજી - મોજથી જીવીએ, ઘરડા થતા બચી જઈશું. કંટાળો આવશે તો ઘડપણ વહેલું આવશે. ચિર યુવાન રહેવું હોય તો મસ્તીથી જીવીએ પ્રભુને પ્રાર્થીએ

જીવનજળ સૂકાઈ જાય ત્યારે કરુણા વર્ષાવતા આવો.

બુઢાપો

જૂનું તો થયું રે દેવળ જૂનું તો થયું
મારો હંસલો નાનો ને દેવળ જૂનું તો થયું.

આપણું જાગ્રત મન બાહ્ય જગતના સંપર્કમાં રહે છે. અર્ધજાગ્રત મન શરીરની આંતરિક કાર્યશક્તિ, તંદુરસ્તી, રોગપ્રતિકારક શક્તિ, ઉપર જીવાદોરીનો આધાર છે. શરીર ઘરડું થાય, મન કદી ઘરડું બનતું નથી. એ સમય, ઉંમર અને આયુષ્યની મર્યાદાથી પર છે. એ આપણા વિચારો, લાગણી અને સંસ્કારોનું મૂળ ધરાવે છે. જેવું આપણું રટણ તેવો અનુભવ પ્રત્યક્ષ થાય. જીવન છે, જન્મ, જુવાની, ઘડપણ, રોગ અને મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, મૃત્યુ અનિવાર્ય છે. મનથી યુવાન રહેવાનો સંકલ્પ કરનાર મનથી સદા યુવાન રહી શકે. ઉંમર વધે, ડહાપણ વધે. અનુભવોથી સમૃદ્ધ થતા જવાય. જો જીવનધારા, વિચારધારાને સક્રિય, ઉત્પાદક, સમાજાભિમુખ, અર્થસભર બનાવી દેવાય તો વૃદ્ધત્વ શ્રાપ નહીં આશીર્વાદ સમું નીવડે.

માણસ કાયમ ટકતો નથી. આત્મા અને જીવન શાશ્વત છે. જીવન સદાકાળ જીવંત છે, એને આરંભ નથી, અંત નથી. ઘડપણમાં માણસ પાસે અદ્વિતીય ગુણોનો ખજાનો જમા થયો હોય છે. શાંતિ, પ્રેમ, ભલાઈ, આંતરિક સુખ, સૂઝ સમજણ શક્તિ જેની પાસે હોય તે સદા યુવાન. સાથે ઇશ્વરીય શક્તિમાં અખૂટ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ.

દુનિયાને ઘણું બધું આપીને જવાનો છે અનુભવોનો ખજાનો, એ સક્ષમ છે. નીતનવું શીખવાનું જોમ જોઈએ. શીખવાની જરૂર નથી, બધું જ મારામાં છે, એવું સમજે તે બંધિયાર થઈ જાય. મૃત્યુનો ડર ત્યાગી ઝૂમવાની શક્તિ ટકાવી રાખવી જરૂરી છે. નવા તથ્યો, નવા સપનાઓ જોવાના અને જગતને જીતવા સત્યની ખોજમાં સતત ભટકતા રહેવું. એનું નામ યુવાની. જીવનશક્તિને રૂંધી નાંખવાને બદલે

તરોતાજાં રહેવાનું છે. ગાંધીજી, વિનોબા વગેરે મોટી ઉંમર સુધી સતત ક્રિયાશીલ રહ્યા. દેવાનંદ, બર્નાર્ડ શો બધા ૮૦ પછી પણ કાર્યરત રહ્યા.

મનની હવાઈ છત્રીમાં તાજેતાજી હવા ભર્યા કરીએ. થાકવું નથી, હારવું નથી. માણસની તંદુરસ્તી અને આવરદા બંને મનોબળ ઉપર આધાર રાખે છે. નવા નવા કામમાં જાતને જોતરી રાખીશું. સમાજને ઉપયોગી થવાની પ્રેરણા કેળવીશું તો શરીરની શક્તિઓ ખીલતી જશે. શક્તિઓનો સ્ત્રોત વિકસતો જશે. તો જ તંદુરસ્ત, ખુશમિજાજી, ઉત્સાહી રહી શકીશું. કારણ માણસની કાર્યશક્તિ અને બુદ્ધિ કદી બુઢા થતા નથી.

નિવૃત્તિ સ્વીકારી એટલે મોતને આમંત્રણ. જીવનને કાર્યોત્સવ બનાવીએ. આપણે અનંતના અમૃતના સંતાનો છીએ. શરીર અને કેલેન્ડરની ઉંમરને અટકાવી શક્તા નથી પણ મનની યુવાનીને ટકાવી રાખી શકો છો, તો જ નિરંતર સદાયુવાન રહી શકીશું.

દેવી સ્વરૂપા

વાસંતી વાયરો એટલે વિભા. જ્યારે જુઓ ત્યારે ખીલેલી અને ફાલેલી. મોઢા પર સતત સ્મિત લહેરાતું હોય. જેવો મસ્ત સ્વભાવ એવી મસ્ત એની અદા. ભલભલા લોભાઈ જાય એવા એના વેણ. કાયા કામણગારી. એના મામા વિશાલનું માંગું લઈને આવ્યા. પહેલી મીટીંગમાં જ વિભા ફિદા થઈ ગઈ વિશાલ પર. ઘરના બધા બંને પક્ષે ખુશ ખુશ. સગાઈ કરવાનો દિવસ નક્કી થયો. આગલે દિવસે વિશાલે વિભાને મળવા બોલાવી. વિશાલે વિભાને કહી દીધું કે લગ્નગ્રંથિથી જોડાયા પહેલાં મારે મારા ભૂતકાળ બાબત થોડી સ્પષ્ટતા કરી લેવી છે. અમારી શેરીમાં રહેતી શ્વેતા સાથે મારો ગાઢ પરિચય થયો. અમે બંને એકબીજાને પ્રેમ કરતા હતા. એના પપ્પા મમ્મીને વાત કરે એ પહેલાં એના લગ્ન ગોઠવી કાઢ્યા. શ્વેતા એના માબાપની એકની એક દીકરી. લાચારીથી એણે બીજે લગ્ન કરી લીધા. હવે એ લોકો ગામ છોડી ક્યાં ચાલ્યા ગયા એની કોઈ ખબર નથી. માણસ પોતાના પ્રથમ પ્યારને ભૂલી શકે નહીં. તેમાં હું તો નહીં જ ભૂલી શકું. તને ભ્રમમાં રાખવી નથી. સાચી હકીકત જાણ્યા પછી જો તારી મારી સાથે લગ્ન કરવાની તૈયારી હોય તો સ્વાગત છે અને જો તારી ના હોય તો હું ના કહેવરાવી દઈશ, જેથી તારા ઘરમાં કોઈ નારાજ થાય નહીં. વિભાને માન થયું, વિશાલ માટે. એની નિખાલસતા માટે. એણે હા પાડી, લગ્ન લેવાયા. વિભા સાસરે આવી. એ સભાન હતી, પતિનો પ્યાર પામવા પ્રયાસ કરવા પડશે. વિભાને આત્મવિશ્વાસ હતો પોતે વિશાલને ખૂબ પ્યાર આપશે કે એ શ્વેતાને ભૂલી જાય. અને ખરે જ ત્રીસ વર્ષના વહાણા વાઈ ગયા. શ્વેતા જાણે ભૂતકાળની બીના બની ગઈ. એનો અતોપતો મળ્યો નહીં.

વિભાનો દીકરો કેયુર પચીસનો થયો, પરણાવ્યો, વહુરાણી કેશા

ગુણીયલ છે, સંસ્કારી છે, ઘરરખ્ખું છે. ઘરમાં સમાઈ ગઈ છે. સાસુ વહુને સારું ફાવે છે. વહુ મમ્મીજી મમ્મીજી કહેતા થાકતી નથી. સંસાર સુખેથી ચાલે છે. ઘરમાં ક્યારેય સાસુ સસરાનો બોલ વહુએ ઉઠાપ્યો નથી. ફરિયાદની કોઈ તક આપી નથી. દીકરો કેયુર ધંધો સંભાળે છે. વહુ કેશા ઘર સંભાળે છે. પતિ પત્ની વિશાલ અને વિભા રીટાયર જેવી જિંદગી ગુજારે છે. નાનકાને રમાડે છે. વહુ નોકરી કરવા જાય, વિભા ઘર સંભાળે. સાસુ વહુ વચ્ચે મીઠી ચણભણ ચાલે.

પણ આજકાલ કોણ જાણે સાસુજી વિભાની વર્તણૂક વહુને અકળાવે છે. મમ્મી ક્યાંક કોઈક ચોકઠામાં ફસાઈ લાગે છે. કે કોઈક બ્લેકમેઇલ કરી રહ્યું છે, કે કોઈ મોહજાળમાં સાસુજી ફસાયા લાગે છે. મમ્મીને એમાંથી છોડાવવા જોઈએ. પોતાના મનની અંતરંગ વાતો પણ મમ્મી નિખાલસપણે કહી દેતા એ આજે કશુંક છુપાવતા હોય એવા ગીલ્ટી દેખાય છે. કેશાએ કેયુરને વાત કરી, કેયુરે એને ચૂપ કરી દીધી. ખબરદાર, મમ્મી માટે એવી કોઈ આશંકા કરવાની જરૂર નથી. પણ કેશાના મનમાં શંકાનો કીડો સળવળ્યા કરે છે.

સાસુજીની એકેએક ગતિવિધિ ઉપર એ નજર રાખવા લાગી છે. દિલ માનતું નથી છતાં. મમ્મી ક્યાં જાય છે - ઘડી ઘડી મોબાઇલની રીંગ વાગે છે ને તરત જ મમ્મી મોબાઇલ લઈ પોતાની રૂમમાં ચાલી જાય. હા હું આવું છું, એવું સંભળાય. કબાટ ખોલવાનો અવાજ આવે. મમ્મી પર્સ લઈ બહાર જવા નીકળી જાય. દરેક વખતે વગર પૂછ્યે ખુલાસો આપવા માંડે - કામવાળીની દીકરી માંદી છે. બહેનપણી હોસ્પિટલમાં છે. ખબર કાઢવા જાઉં છું. બપોરે બે વાગે થોડા વીઝીટીંગ અવર્સ હોય છે. માણસ ખોટું બોલે પકડાઈ જાય.

વહુને મૂંઝવણ થાય. એણે સસરાજી વિશાલને વાત કરી, પપ્પાજી, મમ્મીજીએ આપને કોઈ વાત કરી છે. તેઓ દરરોજ બહાર જાય છે. દરરોજ જુદાજુદા બહાના કાઢે છે. નક્કી કોઈક રહસ્ય છે. મમ્મી કદિ કોઈ વાત છુપાવતા નથી. વિશાલને વિભા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. વહુને ખોટું બોલવા માટે કોઈ કારણ નથી. વહુ સાસુને વગોવે તેવી

ઈર્ષાળુ નથી. વિશાલ વહુની વાતને માને કેવી રીતે ? પરણ્યા ત્યારથી આજ સુધીમાં વિભાએ, તન મન ધનથી અત્યાર સુધી વિશાલ અને એના પરિવારની સેવા કરી છે. સાચા અર્થમાં અર્ધાંગિની બની રહી. વિશાલનો પ્યાર વિશ્વાસ એણે જીતી લીધો છે. એ નિષ્કલંક ચારિત્ર્યની માલિકણ છે. એના ચારિત્ર્ય ઉપર આ ઢળતી ઉંમરે અવિશ્વાસ કરવાનું કોઈ કારણ નથી. પણ કેશાની વાતે એને વિચાર કરતા કરી દીધા. એમના આંતરમનમાં વિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો, સ્ત્રીનો ભરોસો કેટલો ? ફરી મન માને નહીં, ના, ના, વિભા જેવી તેવી નથી જ. છતાં વિશાલને પણ વિભા માટે અવિશ્વાસ થવા લાગ્યો. કોને ખબર એને શ્વેતાની યાદ આવવા લાગી. શ્વેતા અચાનક ચાલી ન ગઈ હોત તો આ ઘરમાં વિભાને સ્થાને શ્વેતા હોત.

શ્વેતા એમની સોસાયટીમાં રહેતી, એમની જ કોલેજમાં ભણતી. શ્વેતા બસ સ્ટોપ પર ઊભી હોય. વિશાલ સ્કૂટર લઈ કોલેજ જવા નીકળે. શ્વેતા બિન્દાસ્ત તેના સ્કૂટર બેસી જાય. કોલેજમાં કાયમ બંને સાથે જ દેખાતા. પડોશીમાંથી બંનેનો પરિચય વધતો વધતો પરિણયમાં પરિવર્તિત થઈ ગયો, એની બંનેમાંથી કોઈને ખબર ન રહી. બંનેને એકબીજાને મળ્યા વિના ચેન ન પડે. નહીંતર રાતની ઊંઘ હરામ થઈ જાય.

વિશાલે શ્વેતાને પ્રપોઝ કર્યું, લગ્નનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો. શ્વેતા ઊભી થઈને ચાલી ગઈ. બે દિવસ સુધી દેખાણી નહીં. ત્રીજે દિવસે નિશ્ચિત જગ્યાએ મળી. આજે એ કોઈ નિર્ણય કરી આવી હતી. મનની દુવિધા છોડી એણે વિશાલનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ હૈયે અડાડ્યો. કહે, 'તમે મારા દેવ છો, મનથી માનેલા ભરથાર છો પણ હું તમારી સાથે લગ્ન કરી તમને છેતરવા માંગતી નથી. તમને અંધારામાં રાખવા નથી. મારું મન મને કાયમ માટે ડંખ્યા કરશે. હું તમારે માટે લાયક રહી નથી. મને કોઈએ છેતરી છે, મારે તમને છેતરવા નથી. તમને સાચા પ્યારને ગુમાવવાનું દુઃખ મને જિંદગીભર રહેશે' કહી શ્વેતા ચાલી ગઈ. વિશાલ બહુ કરગર્યો, તું જેવી છે તેવી મને સ્વીકાર્ય છે. મારે

તારા ભૂતકાળ વિશે કશું જાણવું નથી. ધરબી દે તારા ભૂતકાળને. પણ પ્રેમની ભલાઈ ખાતર શ્વેતા વિશાલને છોડી ગઈ. વિશાલે બહુ તપાસ કરી, શ્વેતાનો અતોપતો ન મળ્યો તે ન જ મળ્યો.

દુઃખનું ઓસડ દહાડા. બે વર્ષ રાહ જોઈ, અંતે માબાપના દબાણથી વિશાલે વિભા સાથે લગ્ન કરી લીધા, સઘળી ચોખવટ કરીને. કોઈનેયે કોઈને છેતરવાનો ઇરાદો ન હતો પણ નિયતિ બળવાન છે.

વિશાલે ચેકીંગ શરૂ કર્યું. કંઈ સમજાતું નથી. દાળમાં કંઈક કાળું લાગે છે. વિભા વ્યગ્ર રહે છે. કોઈનો મોબાઇલ આવે છે, વિભા પર્સ લઈ ઘરમાંથી તુરત જ નીકળી પડે છે. વાત નક્કી. દિલ માનતું નથી. છતાં પત્ની ઉપર જાસુસી કરવી પડે છે. બેંકમાંથી બે ત્રણ દિવસે પૈસા ઉપડે છે. લગભગ બપોરના સમયે જતા પરવારીને જરા આડે પડખે થવાય, ત્યાં ફોન આવે. વિશાલ ઊંઘવાનો ડોળ કરી પડી રહ્યો. વિભા હળવેથી દરવાજો બંધ કરી નીકળી ગઈ, મોબાઇલ પર ગુસ્સાવાળા વાત થઈ. પાકી સમજ પડી નહીં.

વિભા કાચા મનની કે કાચા પોચા મનની નથી કે કોઈ એને ફોસલાવી જાય. વિભાને નખશિખ ઓળખે છે વિશાલ. અનો પગ ખાડામાં પડી ગયો હોય તો યે બચાવવી તો પડે જ. કોને પૈસા આપવા પડતા હશે ? શા માટે વિભા કોઈ વાત છુપાવે છે. વિશાલ એની પાછળ પાછળ રીક્ષા કરી થોડું અંતર રાખીને ગયો. એક ઝૂંપડપટ્ટી પાસે રીક્ષા ઊભી રહી. ગંદકીનો પાર ન હતો. પાસેથી ગટરનું નાળું વહેતું હતું. નાક ઉપર રૂમાલ દાબીને વિશાલ વિભાની પાછળ પાછળ ગયો. એક ઝૂંપડામાં વિભા દાખલ થઈ. પાછળ વિશાલ પણ ઘૂસ્યો. જોયું તો શ્વેતા ખાટલા પર સૂતી સૂતી કણસતી હતી. પાસે એક ૨૩-૨૫ની યુવતી ઊભી હતી, રેખાને દવા આપતી હતી. વિભાએ પર્સમાંથી એક પડીકું કાઢી તેને આપ્યું. જે તેણે કબાટમાં મૂકી દીધું. વિભા શ્વેતાને આશ્વાસન આપતી હતી કે ફિક્કર કરતી નહીં. તારી દીકરીની હું મા અને બાપ બંને બનીને રહીશ. એના લગ્ન કરાવી આપીશ. તારી ટ્રીટમેંટ ચાલુ છે. મટી જશે, પૈસાની ફિક્કર કરતી નહીં.

શ્વેતાને કેન્સર થયું છે. એની ટ્રીટમેંટ માટે વિભા પૈસા આપે છે. શ્વેતાની ખબર કાઢવા એ વારેવારે આવે છે. ડોક્ટરને બોલાવવા પડે, ફોન આવે, વિભા પૈસા લઈને નીકળી પડે છે. વિશાલ શ્વેતાના ખાટલા પાસે આવી ઊભો રહ્યો. વિભાના ખભા પર હાથ મૂકી એના પ્રત્યે આભારની લાગણીથી જોઈ રહ્યો. પોતાને ખબર પણ પડવા દીધી નથી, શ્વેતાએ કે વિભાએ. વિભા કેટલી મહાન છે કે પતિના પાછલા જીવનની પ્રેયસીની ટ્રીટમેંટ કરાવે છે, પૈસા આપે છે, પતિને જાણ કર્યા વગર. શ્વેતા પતિનો પહેલો પ્યાર છે. એને મરતી જાણી એ નાહક દુઃખી થાય.

વિભા ખાલીપીલી આશ્વાસન આપે છે શ્વેતાને પણ બધા જાણે છે કે હવે બહુ થોડો સમય બચ્યો છે એની પાસે. શ્વેતાની દીકરીને વિભા પોતાની દીકરી તરીકે અપનાવવા તૈયાર છે, એ જાણી વિશાલના મનમાં વિભા માટે અનહદ માનની લાગણી થઈ આવી. ધન્ય છે દેવીસ્વરૂપા વિભાને. પતિની જૂની પ્રેમિકા પ્રત્યે કોઈ પણ સ્ત્રી ધિક્કારની લાગણી ધરાવે. પતિ ઉપર અવિશ્વાસ ઊભો કરે. જો કે પોતે વિભા પાસે નિખાલસતાથી એકરાર કરેલો જ હતો.

શ્વેતાએ વિભા અને વિશાલ પાસે હાથ જોડ્યા, આભારની લાગણી વ્યક્ત કરી. ભલે વિભા દિલાસો આપે એને જાણ છે કે પોતે થોડા દિવસની મહેમાન છે. વિભા દીકરીનો હાથ પકડવા તૈયાર છે. જાણી એના મનને શાંતિ થઈ છે. વિશાલનું મન દુઃખાય તે માટે એનાથી આ આખી વાત ખાનગી રાખવામાં આવી હતી. પોતાની દેવી - લક્ષ્મી સમાન પત્ની ઉપર આશંકા કરવા બદલ વિશાલનું મન ડંખવા લાગ્યું. આવી પત્ની મળવા બદલ ઇશ્વરનો આભાર. એમની આંખો છલકાઈ ગઈ દુઃખ, હરખ અને આભારની લાગણીઓ થકી.

વાસ્તુશાસ્ત્ર

ઘર એક મંદિર હૈ, પ્યારકી જીસમેં હોતી હૈ પૂજા.

રોટી, કપડાં, મકાન એ જીવનની પાયાની જરૂરિયાતો છે. સુરક્ષા કાજે, એક સ્વતંત્ર મકાન હોવું જરૂરી છે. પછી એ મકાન ગાર માટીનું હોય, ઊંચો ટાવર હોય કે રાજમહેલ હોય કે પાંચ બેડરૂમનો ભવ્ય ફ્લેટ હોય. માણસની જરૂરિયાતો કેટલી? બેઠા ઘાટનાં નાના બંગલામાં પચાસ માણસો એક સાથે રહી શકતા હતા. મહેમાનો પરવડતા. બધાને અલગ બેડરૂમ જોઈતા ન હતા. મોટા ઓરડામાં શેતરંજી પાથરી ઉપર ગોદડાં પાથરી સૌ સામટા સૂઈ જતા. એમાં યે લગ્ન પ્રસંગે મહેમાનો આવ્યા હોય, મીઠી ગોઠડી ચાલતી હોય. એકાત્મકતા, આત્મીયતા અનુભવાતી. દિવસે શરણાઈ અને બેંડવાજના સૂરમાં વાતો ખુલાસાથી ન થાય. જાનરડીઓ ગીત ગાતી હોય. વર કન્યાના કંકુવરણા થાપા બારણો દેવાય.

રસ્તા પર એક ઝરુખાવાળી,
આગળ પાછળને સામે ફૂલવાડી
એવી તમે એવી મેડી કોઈ ગોતજો.

જેવું હોય, જેવું હોય, સૌને પોતાનું ઘર વહાલું લાગે. ગૃહિણીને રસોડાનું મહત્ત્વ સૌથી વિશેષ હોય. કારણકે રસોડાની રાણી છે. જીવન જીવવા માટે જરૂરી સૌ સુખસગવડ જળવાઈ રહેવી જોઈએ. છોકરાઓને ભણવા માટે અલગ રૂમ જોઈએ. રમવા માટે મોટું આંગણું જોઈએ અને દાદા-દાદીને પરસાળમાં હીંચકો જોઈએ. પૂજાઘર જોઈએ. એક રોનકદાર દીવાનખાનું હોય અને અતિથિઓની સરભરા થઈ શકે એવો રજવાડી ઠાઠમાઠવાળો ઓરડો જોઈએ. અને શયનખંડ તો એવો સુંદર હોવો જોઈએ કે જ્યાં સોનેરી સ્વપ્નો ઊડાડી ક્યાં કરે. મકાનની આસપાસ મખમલી જાજમ સરખી લીલીછમ લોન હોય, એમાં વૈભવની

ચાડી ખાય એવા રંગબેરંગી કુવારાઓ ઊડતા હોય અને આંગણો ગાડી ઊભી હોય. આવું રંગીન સ્વપ્ન હરેક માનવીનું હોઈ શકે. જિંદગીના પચાસ સાઠ વર્ષો સુધી કમાઈ કમાઈને, કરકસર કરીને આવું એક ઘર બનાવ્યું.

છોકરાઓ મોટા કરવા અંગત મોજશોખ નેવે મૂક્યા, એમના મોજશોખ પૂરા કર્યા. હવે છોકરા વહુઓ ભાર ઉપાડી લે એવી શક્યતાઓ નજદીક આવી રહી છે, હાશકારો કરી નિવૃત્ત જિંદગી જીવવાનું પ્લાનીંગ કરીએ ત્યાં તો માળામાંથી એક પછી એક પંખી પાંખ આવતા ઊડી જશે અને એકલા પડી જશું આપણે. કલબલતો માળો સૂનો પડી જવાનો.

આટઆટલી મહેનત, સાધના કર્યા પછી જે મહેલાત બનાવી, જેના માટે બનાવી, એ બધું વ્યર્થ પૂરવાર થયું. રહી ગયા હુતો ને હુતી બે. મકાન બાંધવામાં, મકાનની પ્લાન બનાવવામાં જેટલી કાળજી લીધી, સારામાં સારો માલ વાપર્યો, ક્યાંયે ક્યાશ ન રહેવા દીધી. સંતાનોના સુખ માટે સંપત્તિ એકત્ર કરવા મથી પડ્યા. પણ સંતાનો ચારિત્ર્યશીલ બને છે એ માટે પૂરતું ધ્યાન આપવાનું ચૂકી ગયા.

પૈસો આવશે, સુખસગવડ પામીશું, બધું આપોઆપ ગોઠવાઈ જશે એ ભ્રમણાઓમાં રાયતાં રહ્યાં. આપણે ઢસરડો કરતા રહ્યાં - સંતાનોને ટપોર્યા નહીં, ટકોર્યા નહીં, એમની રીતે એમની જિંદગીને ઘડવા દીધી, પોતાની જાતને આધુનિક કહેવડાવવા માટે, એમની નિષ્ક્રિયતાને પોષી જાતે કરીને, એમને આજસુ બનાવવાનું પાપ આપણે જાતે કર્યું, આડા ઘા ઝીલ્યા આપણે, એમને કાયર બનવા દીધા, હવે પરિબળ આપણી વિરોધનું ઊભું થયું - કોના વાંકે ?

મન, વચન, કર્મથી આપણા મહાલયને વિશુદ્ધ બનાવવાને બદલે વિલાસિતાનો અડો બનાવી દીધો. હવે એ મહાલયમાં મજા માણી શકીએ તેમ નથી. કારણ આપણું જ આપણે મહાલયને પવિત્ર દેવમંદિર બનાવવાને બદલે અભદ્ર, દુરિતોનું સ્થાનક બનાવી દીધું. લોહી, પસીનો એક કર્યા, અહીં આપણો આત્મા પ્રસન્ન થઈ શકે તેવું

વાતાવરણ સર્જવામાં નિષ્ફળ ગયા છીએ, શ્વાસોચ્છવાસ રુંધાય છે, કારણ ચોમેર ભ્રષ્ટતાની દુર્ગંધ પ્રસરી વળી છે. સાચી ધીરતા, ક્ષમતા ગુમાવી બેઠા છીએ. અનેક ગોરખધંધા કર્યા, મહેલ ઊભો કરવા માટે, પાયામાં જ લૂણો લાગવા દીધો. દેવી તત્ત્વોની અવગણના કરી.

મંદિરમાં સવારસાંજે દેવની સેવા-પૂજા-આરતી થાય. બધાને પ્રસાદ મળે. સંતોનો સમાગમ થાય, સત્સંગ થાય, તો જ દેહરૂપ આલય, દેવાલય બની શકે. આપણા વડીલોએ વારસામાં સંસ્કૃતિની ભેટ આપી છે, એ વારસો આપણે દીપાવવાને બદલે વિકૃત કરી નાંખ્યો. એનો દુરુપયોગ કર્યો.

આપણે સાચા બનીશું તો જ સારપ દાખવી શકીશું. સારા બની શકીશું. એ આપણા હિતની વાત છે. સાચા અને સારા થવું એ આપણા હાથમાં જ છે, એ આપણા માટે હિતકર જ છે. મંદિરમાં પવિત્ર વાતાવરણ સર્જવું પડે. રાગ, દ્વેષ કષાયોના ઝાળાં ઝાંખરા દૂર કરવા પડે. અંતર આડેના પડળો હઠાવવા પડે. અંતર કે પટ ખોલ રે તો કો પિયા મિલેંગો. આંખ આડેના અજ્ઞાનતાના આવરણો ભેદતા આવડી જાય તો જ ઠાકોરજીના દિવ્ય દર્શન પામી શકીએ, જીવન ચરિતાર્થ કરી શકીએ.

લેદભાવ

નાણા વગરનો નાથિયો, નાણો નાથાલાલ. વસુ વિના નર પશુ. પૈસો જગતમાં સર્વ કર્તાહર્તા છે. ધનની બોલબાલા, ધનવાનની બોલબાલા. કસ્તુરચંદ શેઠને બે દીકરા, બે દીકરી, શેઠની જાહોજલાલી ધમાકેદાર. ઘેર ગાડી ઘોડા, ગામમાં એમની હાક બોલે. કરણ અને કેશવ બે દીકરા, અને મોટી દીકરી કરુણા, નાની કામિની. છોકરા છોકરી પરણાવી પરવારી ગયા છે. બંને દીકરા કલ્યાણગરા. બાપની સાથે ધંધામાં રહી, ઊંચુનીચું, કાળું ધોળું કરતા શીખી ગયા છે, બંને કાબા છે. બાપના પૈસાને બેવડાવી રહ્યા છે. બંને દીકરીઓ પણ શ્રીમંત પરિવારમાં પરણાવેલી. મોટી કરુણાના સાસરિયા શ્રીમંત છે, પણ નાની કામિનીના પતિને ધંધામાં ખોટ ગઈ હોવાથી એની પરિસ્થિતિ કથળી ગઈ છે. નાની કામિની ભલે બીજા ભાઈ બહેનોની સરખામણીમાં ગરીબ છે પણ એ સ્વમાની છે. પતિની આવક પ્રમાણે ઘરગૃહસ્થી ચલાવી જાણે છે. કોઈ પાસે લાંબો હાથ કરે તેવી નથી કે નથી તેના મનમાં કોઈ અસંતોષ.

કસ્તુરચંદના મોટા દીકરા કરણના દીકરાના લગન લેવાયા. મોટે ઘેર લગન મંડાયા છે. મોટે ઘેર જાન જોડીને જવાનું છે. મહિના પહેલાં લગન પત્રિકા લખાઈ ગઈ છે. રોજ રોજ કોઈ ને કોઈ પ્રોગ્રામ ગોઠવાય છે. મોટી કરુણાને એક મહિનાથી બહારગામથી બોલાવી લીધી છે. મોટી છે, શ્રીમંત છે, એને શ્રીમંત પરિવારના વટવ્યવહારની વિશેષ સૂઝ પડે. પણ ગામમાં રહેતી કામિનીને હજુ સુધી આમંત્રણ મોકલાવાયું નથી. ઘરે ઘરે કરણ અને તેની પત્ની મીઠાઈના બોક્સ સાથે કંકોત્રી આપવા જઈ આવ્યા છે. નાની બહેન કામિનીને ઘેર ગોર મહારાજ સાથે કંકોત્રી મોકલાવાઈ ગઈ. ગામમાં ઘરે ઘરે જમણવારના આમંત્રણ છે. કામિનીના છોકરાઓને મોસાળ પ્રસંગ છે, બધા

સગાવહાલાને આમંત્રણ છે. કામિનીને પિયર જવાની હોશ છે. પણ સ્વમાન વહાલું છે. એનો વર કહે તારે જવું હોય તો જા. હું આમંત્રણ વિના નહીં આવું. આ તો આપણું અપમાન કર્યું કહેવાય. શિવજી ગરીબ હતા, દક્ષ પ્રજાપતિએ સતી શિવજીને આમંત્રણ મોકલ્યું નહીં, છતાં સતી પિયર ગયા. પતિનું અપમાન સાંખી શક્યા નહીં. આવું કંઈ થાય તો. કામિનીને બહુ મન હતું, મોટીબેનને મળવાનું પણ ભાઈને ઘેર જતા પગ ઊપડતો નથી.

બાપા-ભાઈ ધુમાડાબંધ ગામ જમાડે છે. ઘરની બેન દીકરીને બોલાવતા નથી. કારણ એ ગરીબ છે. મોટી બેન નાની બેનને યાદ કરી બોલાવતી નથી. બધો વ્યવહાર મોટી બેનને પૂછી પૂછી કરાય છે. શું સગપણ પૈસાવાળા સાથે જ રહી શકે? ભાઈ બહેનના સંબંધ નિર્મળ જળ જેવો સ્વચ્છ રહેવો જોઈએ. પણ સમાજમાં પૈસાનું વજન જોઈને સંબંધોના સમીકરણો રચાતા હોય છે. કરણ સગો ભાઈ છે. આજે એવું લાગી રહ્યું છે કે પૈસો ફક્ત બોલતો નથી. લાત મારી શકે છે. પૈસો નથી એટલે ભાઈ બદલાઈ જાય, સગો બાપ પણ દીકરીનો સંબંધ વિસરી જાય.

કામિનીને એક વાત કોરી રહી છે કે પોતે ક્યારેય સંબંધ બગડે એવું વર્તન કર્યું નતી. એણે અને એનો પતિએ સંબંધો સંકોચી લીધા છે. ગરીબ બહેનથી ભાઈ લજવાઈ જાય. પૈસાનું વજન જોઈને સંબંધોની ધનિષ્ઠતા નક્કી થઈ શકે? ભાઈ-બહેન પૈસાનું ગુમાન ધરાવે છે પણ નાની બહેનના હૃદય પર કેટલા ઝખમ દૂઝે છે. એની કોઈને પડી નથી.

મોટી બહેનને માટે બાપાએ, ભાઈએ પહેરામણીમાં સોનાનો સેટ કરાવ્યો છે. અને નાની માટે કશું નહીં, કારણ મોટી બહેન શ્રીમંત હોવાથી એ મોટો વ્યવહાર કરવાની છે. નાની પાસે છે શું કે એ મોટો ચાંદલો કરશે કે વ્યવહાર કરશે? આ તો લેતીદેતીનો સવાલ છે. કામિનીની હાલત સૂડી વચ્ચે સોપારી જેવી થઈ છે. નથી પતિ, બાળકો પાસે કંઈ બોલી શકે તેમ કે નથી ભાઈની વર્તણૂકનો બચાવ કરી શકે તેમ. ભાઈ-ભાભીનું વર્તન અકળાવનારું છે.

કામિનીને હજુ પણ બાપના ઘરની આબરૂ વહાલી છે. ગામલોક પૂછશે, નાની દીકરી કામિની કેમ લગ્નમાં આવી નથી. પોતે મોઢું ખોલી શક્તી નથી કે મને રૂબરૂ આમંત્રણ મળ્યું નથી. કામિનીએ અને એના ઘરવાળાએ નક્કી કરી લીધું કે ગામમાં રહી અપમાન વેઠવું પડે એના કરતાં બહારગામ ચાલી જઇએ. આજુબાજુવાળાને જણાવી દીધું કે ગામમાં માની તબિયત અચાનક બગડી છે તેથી અમે બધા ગામ જવા નીકળી જઇએ છીએ. અઠવાડિયા માટે ઘરે તાળું મારી કામિનીનો પરિવાર ગામ જવા નીકળી ગયો. સાપ મરે નહીં અને લાઠી ભાંગે નહીં. દેખવું નહીં ને દાઝવું નહીં. પૂરવાર થઇ ગયું કે ‘સબસે બડા રૂપૈયા.’

હેતના મરા

લોકો કહે છે કે ડાંગે માર્યા પાણી જુદા ન પડે. એક જ માના પેટે જન્મેલા ભાઈ બહેનો વચ્ચે આવા ભેદભાવ કેમ ઊભા થતા હશે ? શું પૈસો એ જ જીવનમાં સર્વસ્વ છે ? આપણે અડોશી પડોશી, સગાવહાલા સાથે, સમાજમાં એડજસ્ટમેન્ટ કરી લઇએ, સમાધાન કેળવી સંબંધો સાચવી લઇએ. તો સગા ભાઈ બહેનો સાથે કેમ નહીં ?

જે બહેને તમને બળેવને દહાડે રાખડી બાંધી, તમે એને વીરપસલી આપી, એને તમે કેવી રીતે ભૂલી શકો ? ઘરે ઘરે બનાવ બની રહ્યા છે. કોર્ટકચેરીમાં ભાઈ ભાઈઓ વચ્ચે જ મિલકત માટે ઝઘડાઓ થાય છે, દાવાઓ મંડાય છે, વેરઝેર, અબોલા થાય છે ? શું આપણને ખબર નથી કે જમીન જાયદાદ આપણા બાપદાદા સાથે લઇને ગયા નથી. આપણે લઈ જઈ શકવાના નથી. લોહીના સંબંધો વિશેષ વહાલા કરવાના કે મિલકત ? આમાં નડે છે શું ? અભિમાન, ઇગ્ગો-મોટાઇ-માનમોભો ? ગરીબ માવતર હોય, કોઈ ભાઈ કે બહેન જરા નબળા હોય તો એને સાચવી લેવાના કે એને તરછોડવાના ? કામિનીની ઘરની પરિસ્થિતિ અત્યારે જરા નબળી છે એ સાચું. એ કોઈ પાસે લાંબો હાથ કરી માંગતી નથી. ઉલટાનું મોટી બેન કરતાં કામિનીને સૌ પ્રથમ બોલાવી એને વિશેષ લાડ પ્યાર, માન સન્માનથી સાચવી લેવી જોઈએ કે જેથી એને ઓછું આવે નહીં. કામિનીના નાદાન સંતાનોને મોસાળે મહાલવા જવાનો મોહ હોય. એમને શું સમજણ પડે કે અમે મામા માસીના સરખામણીમાં ગરીબ છીએ. તેથી આવું ઓરમાયું વર્તન થઈ રહ્યું છે. પિયરમાં મહાલવાનું કોને ન હોય ? જ્યારે સતી જેવી સ્ત્રીએ મહાદેવજીની આજ્ઞા માની નહીં અને પિતાને ત્યાં આમંત્રણની શી જરૂર એવું સમજીને પિયર જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

અમે નાના હતા, પરીક્ષા પતે, વેકેશન પડે કે મોસાળ પહોંચી

જતા. મામી બે પડવાળી રોટલી બનાવે - રસોડામાં અટવાઈ રહે, મામા પરસાળમાં ઘાસમાં કેરી પાકવા નાંખે. જેટલી ખવાય એટલી ખાવ, કેરી ચૂસીને ગોટલા ફળિયામાં નાંખીએ. નાના કાપડના તાકા ખરીદે, નાની દરજી બેસાડે, અમારા બધાના માપ લેવાય. મામા, માસી, ફોઈના છોકરાઓના એક સરખા કપડાં સીવાતા, એક જ તાકામાંથી, કોઈ ભેદભાવ વિના.

મોટીબેનનું ઘડિયા લગ્ન લેવાનું નક્કી થયું. અમારા પપ્પા પાસે એ વખતે રોકડ હાથ પર નહીં. ઉઘરાણી આવતી ન હતી. માલ વેચાયો ન હતો. મામાએ રાતોરાત મમ્મીને બોલાવી કહ્યું કે મૂઝાતી નહીં બેન, પ્રસંગ રંગેચંગે ઉજવી લઈશું. ભાઈ બેઠા છે ને! એવી રીતે મોસાળુ કર્યું, મામીએ પોતાના પિયરનો દાગીનો મોટીબેનને ચડાવ્યો. લગ્નનો ખર્ચો નીકળી ગયો. નાના નાની જીવતા હતા ત્યાં સુધી ઘઉં, દાળ, ચોખાની ગુણો ખેતરેથી સીધી અમારે ઘેર પહોંચતી કરતા.

ક્યાં ગયા આવા હેતુપ્રીત? લોહીના સંબંધોમાં મીઠાશને બદલે કડવાટ કેમ ઊભી થાય છે? માણસજાતની વૃત્તિઓ સ્વાર્થી કેમ બનતી જાય છે? મિત્રને મદદ કરીએ પણ ભાઈ બહેનને નહીં - આવો ભેદભાવ કેમ?

વૃદ્ધાશ્રમ

માતૃસદનમાં દરરોજની માફક પિતા બળવંતરાયના ગાયત્રી મંત્રોચ્ચારના ધ્વનિ પ્રસરી રહ્યા હતા. દરરોજનો સવારનો આ ક્રમ. બળવંતરાય વહેલા ઊઠી, નહાઈ ધોઈ ગાયત્રી પૂજા પાઠ કરે. પછી ચાપાણી પીવા ડાયનીંગ ટેબલ પર બધા એકત્ર થાય. પાંચ સાત મિનીટ ન્યુઝપેપરના તાજા સમાચારની ચર્ચા થાય. આને કારણે માતૃસદનમાં શાંતિ, પવિત્રતા, મધુરતા ફેલાઈ જતી. બળવંતરાય ગીતાના પાકા અભ્યાસી. આચારમાં પવિત્રતા, વિચારોમાં પવિત્રતા. આ ઘરમાં એમણે કદી હરામની એક પાઈને પ્રવેશવા દીધી નથી. પત્ની ગુણવંતી એ બાબતમાં વિશેષ કડક હતી. ઘરેણાં, કપડાં વગર ચાલશે પણ મફતીયું ખાધેલું કદી પચે નહીં. પરિવારની સંસ્કારિતા જળવાઈ રહેવી જોઈએ એ એમનો જીવનમંત્ર.

એક જ તો દીકરો છે બળવંતરાયને., નામે અનુજ. અને એની પત્ની આરાધ્યા. બંને માતૃપિતૃ ભક્ત છે. ગુણવંતીએ વડુ આરાધ્યાને દીકરી જેવી નહીં પણ દીકરી સાચવી જાણી છે. મમ્મી અને પપ્પા વિના પતિ પત્નીને જરા પણ ચાલે નહીં. હવે તો ઘરમાં વસ્તી વધી છે. બે બાળકો દાદા-દાદીના ખોળે બેસી રમે છે. સુલેહ-સંપથી પરિવારમાં શાંતિ છે.

સમીસાંજે બધાએ ડાયનીંગ ટેબલ પર સાથે જ ડીનર લેવાનું, ત્રિકાળ સંધ્યાના શ્લોક બોલ્યા પછી, જમવાનું શરૂ કરાય. નાના બાળકોને દાદાજી દરરોજ એક શ્લોક અર્થ સાથે સમજાવે, બીજે દિવસે એ આખો શ્લોક પઠી બતાવે તેને દાદાજી ગોળપાપડીનું બટકું આપે. આ ઘરમાં હજુ બ્રેડ બટરનો રિવાજ આવવા દીધો નથી, દાદી ગુણવંતીબેને. ઘરના બનાવેલા ઘીમાંથી દેશી મીઠાઈ પકવાન દાદી ખુદ બનાવે. છોકરાઓને પૌષ્ટિક આહારવિહાર મળવા જોઈએ. ખુદ

અનુજ મા પાસે હાથ ધરી ઊભો રહી જાય - મા પ્રસાદ, મગજની લાડુડી કે ઠોર કે મોહનથાળ. જમ્યા પછી દાદા-દાદી હીંચકે ઝૂલે - દાદી પાનનો ડબો લઈ બેસે. એટલી કુશળતાથી પાનની બીડી વાળે કે જોઈ રહો. બધાને પાનની બીડી આપે. પછી દાદા-દાદી પાસે વાર્તા સાંભળીને જ છોકરાઓ એમના રૂમમાં, એમના પડખામાં ભરાઈને સૂઈ જાય. બાળકો દાદા-દાદીને અત્યંત વહાલા અને બાળકોને મન વહાલા દાદા-દાદી.

બળવંતભાઈ - ગુણવંતીબેનના મનમાં આત્મસંતોષ છે કે એમણે સીંચેલા સંસ્કારો બાળકોએ પચાવ્યા છે. બંને દરરોજ સાંજે ગાર્ડન ઇવનીંગ વોક લેવા જાય. બળવંતભાઈના એક પરમ મિત્ર ગોકળદાસ. ગોકળદાસ પાસે ચિક્કાર પૈસો, એસ્ટેટ ઘણી, જેને માટે વસાવેલું એ બાળકો હવે કોઈ સાથે નથી. ગોકળદાસ એકલા અટૂલા થઈ ગયા. એમનો સ્વભાવ લાગણીશીલ. લાગણીઓને વહેતી રાખવી છે. એ સ્નેહનો વહેતો ઝરો ઢોળવો કોને માથે? પોતાના પરાયા થઈ ગયા છે. એમણે પોતાનો મારગ પોતે જ શોધી લીધો. ગામને પાદર જમીન લઈ રાખેલી, રૂપિયા વારના ભાવે તદ્દન સસ્તાઈના જમાનામાં, ધંધાની આવક સારી હતી. બે પાંચ વર્ષે કોઈ એસ્ટેટ સસ્તામાં મળી જતી હોય તો ઇન્વેસ્ટ કરી રાખે. ગોકળદાસ માને કે ધરતી માતા છે, એમાં ઉગાડીએ ને અનેકગણું થાય. એ જમાનામાં સસ્તાઈ હતી. વર્ષો સુધી જમીન ઉજ્જડ પડી રહી, છોકરાઓ લોકો મશકરી કરે, એના કરતાં પૈસા વ્યાજે મૂક્યા હોત તો!

ગુજરાતમાં પરિવર્તનનો પવન ફૂંકાયો, વિકાસના પગરણ શરૂ થયા. ડેવલપમેન્ટ થવા લાગ્યું. સરકારે GIDC દ્વારા ઉદ્યોગોને પ્રોત્સાહન આપવા માંડ્યું. ગામને પાદર લાગતી જમીન હવે ગામની નજીક - ગામ વચ્ચે આવી ગઈ. ગામના સ્કર્ટની બહાર નુતન, અદ્યતન સોસાયટીઓ ઊભી થઈ. NRI લોકો ઇન્વેસ્ટમેન્ટ કરી જાય. ગોકળદાસની જમીનોના ભાવ ઊંચકાય. લોકો સલાહ આપે, ગોકળદાસ રોકડી કરી લો, ખુદા છપ્પર ફાડકે દેવા બેઠો છે. ગોકળદાસ વિચારે કે રોકડી કરી

કરીને પૈસાને કરવું શું? છોકરાઓ અમેરિકામાં ઝાડ પરથી જાણે ડોલર્સ ખંખેરે છે. બે ચાર વર્ષે બાપાને બે ચાર દિવસ મળી જાય. પંદર દિવસની ટુર મારે. એમાં અઠવાડિયું, સાસરિયા સાથે હરવા ફરવામાં ગાળે. દીકરાએ કહી દીધું, બાપા અમે ઇંડિયા આવી રહેવાના નથી. તમારા કમાયેલા પૈસા છે. દાન ધરમ કરી દો. તમને યોગ્ય લાગે તેમ વાપરી કાઢો. બાપ જીવે છે ત્યાં સુધી દીકરો ઇંડિયામાં પગ મૂકશે. બાપા ગયા પછી એમની પેઢીનો ઇંડિયામાં પગ મૂકવાની પણ નથી.

ગોકળદાસને ગાર્ડનમાં હમઉત્ત સાથીઓના સુખ દુઃખની કથા પીડે. બે ચાર દોસ્તારો મળી પ્લાન નક્કી કર્યો. ગોકળદાસે પોતાની પાદરની જમીન દાનમાં આપી દીધી. ગાર્ડનના જ નિવૃત્ત સાથીદારોએ એક એક બ્લોક પર નામ લખાવી રૂ. ૧૧, ૧૧ લાખ આપ્યા. બાર મહિનામાં તો ત્યાં 'વિસામો' નામનું ભવ્ય ઘરડાઘર આકાર લઈ રહ્યું, ગોકળદાસ પોતે હવે ત્યાં રહેવા ચાલી ગયા છે. તેઓ અત્યંત પ્રેક્ટીકલ છે. જેઓ પાસે પૈસો નથી તેમને તદ્દન મફત રહેવા ખાવા મળે એ જાતનું મેન્ટેનન્સ ફંડ ઊભું કર્યું. ત્રણ લેયરનો વિસામો છે. બીજા મધ્યમવર્ગના માણસો. દર મહિને રૂપિયા પાંચ હજાર ભરી રહે. ખાવું, પીવું, રહેવું સાથે. ત્રીજો પોતાના જેવો શ્રીમંત વર્ગ, જેની રહેણી કરણી અદ્યતન હોય. તેઓ કાં તો રૂપિયા પચીસ લાખ ભરી આજીવન સભ્ય બની જાય. એમને સ્વતંત્ર બ્લોક, નોકર ચાકર સાથે રહેવા મળે. એસી હોય, ટી.વી. હોય. ઘરમાં એકલતામાં સબડવા કરતાં અહીં, ભાઈચારો, મિત્રચારો, સહિયારો મળી રહે. ગાર્ડનમાં બાંકડા, દેવમંદિર, કોમન સભાગૃહ જ્યાં કોમન ટી.વી. હોય ત્યાં દર અઠવાડિયા વિદ્વાન વક્તાને બોલાવાય, યોગા શિબિર યોજાય, ભજન કીર્તન થાય, પીકનિક દેખાડાય.

એક કાયમી ડોક્ટર - અદ્યતન દવાખાનું. બધી જ સુવિધાઓ સુલભ. બહાર જવાની જરૂર પડે નહીં. સગા વહાલાની ઓશિયાળી નહીં. ગોકળદાસના ગાર્ડનમાં મિત્રોને અહીં એટલું બધું ગમી ગયું. વાતાવરણમાં શાંતિ અને પવિત્રતા, મોકળાશ. બધા રવિવારે સાંજે

અહીં જ એકઠા થાય. જનકલ્યાણના કાર્યો અંગે ચર્ચા કરે, આદિવાસી બાળકોને ભણાવવાની યોજના થાય. મેડીકલ કેમ્પ, આયકેમ્પનું આયોજન થાય. માનવ અવતાર મળ્યો છે, ધનદોલત મળ્યા છે, તો માનવ હિતના કાર્યો કરી લઇએ.

જીવનને ઉત્તરાર્ધ - વદ્ધાવસ્થાને ઉત્તમાવસ્થા બનાવી લઇએ. આમ તો બળવંતભાઈ વૃદ્ધાશ્રમની યોજનાને સમાજની શરમ ગણે છે. પોતાના દીકરા વહુ પ્રેમથી ઘર સંસાર ચલાવે છે. પોતાને કોઈ જ તકલીફ પડવા દેતા નથી. સમાજમાં ઘેર ઘેર કળીયુગ પેસી ગયો છે. ઘરડા માબાપને જૂનું ફર્નીચર ગણી, જાણે ખોડાં ઢોરને પાંજરાપોળમાં મૂકી આવીએ એમ સંતાનો માબાપને ઘરડાઘરમાં દાખલ કરી, સઘળી જવાબદારી ખંખેરી નાંખે છે, એટલી હદ સુધી કહી દે છે કે અગ્નિસંસ્કારના પૈસા મોકલી આપીશું, અમારી પાસે ત્યાં આવવાનો સમય નથી. ફિટકાર છે આવા સંતાનોને.

બળવંતભાઈ અને ગુણવંતીબેને મળીને વિચાર્યું કે સામાજિક ઋણ ચૂકવવાની આપણી ફરજ છે. આવા નોંધારાના આધાર બની એમના અંધકારમય જીવનમાં આશાનો, પ્રકાશનો સૂરજ ઉગાડીએ. ઘરની કે ધંધાની કોઈ ફિકર નથી. બધું સરખું સેટ થઈ ગયું છે. આપણી આંખ ઠરે એવો દીકરાનો ઘરસંસાર છે. અત્યાર સુધી પોતાનું અને પોતાનાનું કર્યું હવે બીજાનું કંઈક કરીએ. ‘વૈષ્ણવજન તો તેને રે કહીએ જે પીડ પરાઈ જાણે રે’. દૃઢ નિર્ણય લેવાઈ ગયો. બંને જાણતા હતા કે દીકરા કે વહુને આપણા વિના નહીં જ ગમે. આપણાથી વિખૂટા પડવાનું બાળકોને પણ નહીં ગમે પણ ભગવાન છોડાવે એ પહેલાં છોડતા શીખી લેવાનું. જીવનનો ત્રીજો આશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ, માયા ઓછી કરવાની. પારકાને મામકા બનાવવાનો ઇશ્વરે રૂડો અવસર આપ્યો છે, માનવ જીવન સાર્થક કરી લઈએ.

અનુજ અને આરાધ્યાને બળવંતભાઈએ વાત કરી, પહેલાં તો બંને એવું સમજ્યા કે પપ્પા મશ્કરીમાં બોલે છે. પપ્પાના શબ્દો, ‘અમને અનુમતિ આપો, અમે આશ્રમમાં રહેવા જવાનો નિર્ણય કરી લીધો

છે’. ટી.વી. ચાલુ કરવા હાથમાં અનુજે લીધેલું રીમોટ કંટ્રોલ પડી જતું અટકાવવું પડ્યું બળવંતભાઈને. આરાધ્યા તો જાણે પ્રતિમાની જેમ જડાઈ ગઈ, આઘાતમિશ્રિત આશ્ચર્યથી ડઘાઈ ગઈ. એવો તો કેવો અમારાથી ભૂલમાં અપરાધ થઈ ગયો હશે કે મમ્મી પપ્પા અમને છોડીને વૃદ્ધાશ્રમમાં જવાનો વિચાર પણ કરી શકે? એ જમીન ઉપર બેસી પડી, પપ્પાના પગ પાસે.

અમારો કંઈ વાંક હોય તો માફી માંગીએ, પણ આવો કૂર નિર્ણય ન જ કરો. અમે તમારા વિનાનો એક દિવસ પણ કલ્પી શકીએ તેમ નથી.

અનુજની છાતીમાં ડૂમો ભરાઈ ગયો. પપ્પા આવું વિચારી જ કેવી શકે? કંઈક કહેવું હતું પણ અવાજ તરડાઈ ગયો. મમ્મી-પપ્પા એની જિંદગી સમા છે. અને પપ્પા મમ્મીને માટે એમનો પરિવાર જિંદગી સમો છે કેવી વિચિત્ર વાત કરી રહ્યા છે - પપ્પા અને મમ્મી પણ. ચારે જણા એકબીજાથી તદ્દન અભિન્ન થઈ ગયા છે. કોઈને જીવનમાં કોઈ અધૂરપ વર્તાતી નથી. પપ્પા મમ્મી હવે મિત્ર સરખા બની રહ્યા છે. અનુજ કેવી રીતે માની શકે પપ્પાની આવી વાહિયાત વાત? મગજ જાણે બહેર મારી ગયું છે. મનમાં અકળામણ થાય છે, આક્રોશ ઊઠે છે. પપ્પા આવા સંવેદનહીન કેવી રીતે બની શકે? અને તે યે પારકા ખાતર, પોતીકાને અન્યાય કરવા નીકળ્યા છે?

આરાધ્યાએ આ ઘરમાં ગૃહપ્રવેશ કર્યો તે દિવસથી સાસુ સસરાને મમ્મી પપ્પા ગણી લીધા હતા. બળવંતભાઈ અને મમ્મી ગુણવંતીબેને વાત્સલ્યના દરિયામાં એને ડૂબાડી દીધી હતી. આરાધ્યાની વેદના બંને સમજી શકે છે. ચારે જણા આખી રાત ઊંઘ્યા નથી. આરાધ્યા મનોમંથન કરે છે, આ લોકોને કેવી રીતે રોકી લઉં? મનને સમાધાન થતું નથી. રાત વીતી ગઈ. સમયનો હાથ ઝાલીને રાત તો વહી ગઈ, પણ સવારના પાલવમાં અજંપો અને અવસાદ છોડતી ગઈ.

માવતરનો જીવ દુઃખાયો છે કે પછી અમારા પ્રેમમાં ઓછપ મહેસુસ થઈ? સરળતાથી સહજતાથી જિંદગી વહી રહી છે ત્યાં પપ્પાને આવો

વિચાર આવ્યો કેવી રીતે? શું પપ્પા અમારું પારખું કરી રહ્યા છે? પોતાના એકના એક અત્યંત વહાલા દીકરા વહુને છોડી પપ્પા પારકા સાથે રહેવા જઈ શકે? આ ઉંમરે જ તો એમને અમારી વિશેષ જરૂર પડશે. સાથે રહેતા હોઈએ તો રાતવરત અમે સેવા કરી શકીએ. બંનેની આંખો ફરી ફરીને એ જ સવાલ પૂછે છે?

બળવંતભાઈ પણ દીકરા વહુનો પ્રેમ જોઈ ગળગળા થઈ ગયા. કેમ કરી સમજાવવા આ બંને જણાને? કે અમને તમારી ઉપર પૂરો વિશ્વાસ છે, પ્રેમનું અતૂટ બંધન છે. તમને પારકા બનાવવા નથી. અમે પતિ પત્ની ભરપૂર જિંદગી જીવ્યા છીએ. તમે જીવથી યે અદકેરા વહાલા સંતાનો છે. અમારી મૂડીનું વ્યાજ છો, નાના બાળકો. ઉપરવાળાએ અમારી ઝોળીમાં કાયમ અતિશય સુખ ઠાલવ્યું છે. મનગમતી પ્રવૃત્તિઓ કરી શકીએ છીએ સંતોષ છે.

અનુજ-આરાધ્યા વિનંતિ કરે છે કે અમે બહારની પ્રવૃત્તિઓ ઓછી કરી તમને કંપની આપીશું. બળવંતભાઈ-ગુણવંતીબેનને દીકરા પ્રત્યે કોઈ ફરિયાદ નથી. છલોછલ સુખની અનુભૂતિ કરી રહ્યા છે. પણ હવે એવો પોઈન્ટ આવી ગયો છે. સંતૃપ્તિનો ઓડકાર આવી ગયો છે. લખલૂટ સુખ ભોગવ્યા છે. હવે સમાજને કંઈક પાછું વાળવાનો સમય પાકી ગયો છે. ઢગલે ઢગલા પામ્યા છીએ તો કમ સે કમ ખોબલે ખોબલે પાછું તો વાળવું પડે ને!

પોતાની ઉંમરના અન્ય ભાઈ બહેનો સાથે સુખ દુઃખમાં ભાગીદાર થવાની ભાવના છે, આશ્રમમાં જવા પાછળ. ત્યાં વારંવાર ગયા છીએ. બીજા ઉંમરલાયક વયસ્કો જીવન સંધ્યાના સુંદર રંગોનો આનંદ માણી રહ્યા છે. કોઈ બાપડા બિચારાના જીવનમાંથી લાચારી હટાવી એમને બે ઘડી મોજ માણવામાં મદદરૂપ થઈ જીવનને કૃતાર્થ કરવું છે. આશ્રમનું પરિસર વિશાળ છે, ચોતરફ હરિયાળી છે. સ્વચ્છ હવા ઉજાસવાળા બ્લોક છે. લાયબ્રેરી, મંદિર, જીમ્નેશિયમ, બગીચો અને દવાખાનું પણ છે. જીવન જીવવા માટેની બધી સગવડો ઉપલબ્ધ છે. સરખે સરખા માનવીઓ સાથે રહીએ આનંદ પમાડીએ, તો સોનામાં સુગંધ ભળે.

અનુબેનના વાઘોડિયા આશ્રમની જેમ અહીં અનાથ બચ્ચાઓનો ઉછેર થાય છે. આંધળા, અપંગની સેવા થાય છે. એમને રમત રમાડીશું, વાર્તાઓ કરીશું. પીકનીક પર લઈ જઈશું. દશેરા, દિવાળી, જન્માષ્ટમી જેવા ઉત્સવો ઉજવીશું. અહીં તરછોડાયેલા વૃદ્ધો સાથે અમારી જેવા સુખી વૃદ્ધો સાથે રહેશે તો વૃદ્ધાશ્રમ સમાજની શરમ નહીં ગણાય.

અનુજ કહે તમે ત્યાં દરરોજ સવારે જજો, એક ગાડી તમને અલગ આપી દઉં. આખો દિવસ પ્રવૃત્તિ કરો, સાંજના વાળુ તો અમારી સાથે કરવાનું, રાત્રે અહીં જ સૂવાનું, તમારા વિના અમારા છોકરાને કોણ સ્નેહથી પંપાળશે, લાડ કરશે? સમાજ શું કહેશે? અમારા સંતાનને થશે કે અમે ઘરડા દાદા-દાદીને સાચવી શક્યા નહીં.

ગુણવંતે દીકરાને માથે સ્નેહથી હાથ પસવાયો, સંસાર, લોકનિંદાનો ડર શા માટે? આપણો માલ્લો ખુશ રહે, અમે તમને ઓળખીએ, તમે અમને ઓળખો બસ. બીજાના કાંકરીયાળાથી નંદવાઈ જાય એવા આપણા હેત પ્રીત નથી. આપણું જીવન આપણી રીતે જીવવાનો અધિકાર છે. સચ્ચાઈ, અચ્છાઈ, સાર્થકતા આપણા હાથની વાત છે. પશુપંખી બચ્ચાને ઉછેરે, પાંખો આવે, ખુદ ઉંચેરા આભમાં ઊડવા માટે સ્વતંત્ર છોડી દે. મમત્વની બેડીમાં જકડાઈ બંધિયાર બની જવું નથી. આપણા સંબંધો અકબંધ રહેશે. પણ હવે આ ઉંમરે મોહમાયાના વળગણમાંથી મુક્ત થવું જરૂરી છે, તો જ સંબંધોની સુવાસ જળવાઈ રહેશે. એકબીજાને સ્પેસ આપીએ, નહીં તો વહેલા મોડું અતિ પરિચયાત્ અવજ્ઞા જેવું થવા સંભવ રહે. શંકા કુશંકાના જાળાં ખંખેરી મનને નિર્મળ કરી નાંખીએ. એક ઘર છોડી આશ્રમને બીજું ઘર બનાવવાનો અખતરો કરી જોઈએ. તમે તો અમારા હૈયે જડાયેલા છો જ. પોતાના જ નહીં પારકાને પોતીકાં કરવાનો સુઅવસર પ્રાપ્ત થયો છે. તો એને ઉજમાળો કરી લઈએ.

લાડકડી

સાત પોટની દીકરી છે આનંદી. આનંદીના પિતા સુધીર હિંદુજા કોલેજમાં પ્રોફેસર છે અને માતા શકુંતલા હાઇસ્કૂલમાં ટીચર. સંસ્કારી માબાપની એકની એક દીકરી. સુધીર અને શકુંતલાના પ્રેમલગ્ન છે. પ્રથમ સંતાન દીકરી. બંને શિક્ષિત તેથી દીકરી એટલે લક્ષ્મીનો અવતાર માની રાજીના રેડ થઇ ગયા. સુધીરભાઈ સવારના ૮ થી ૧૧ કોલેજમાં જાય અને શકુંતલાબેન ૧૨ થી ૬. વારાફરતી એક જણ ઘરે રહે. દીકરીને આયા કે કામવાળીને ભરોસે મૂકવી નથી. એના ઉછેરમાં કોઈ ખામી આવવી ન જોઈએ. સારા સંસ્કાર સીંચવા માબાપે ભોગ આપવો પડે. દીકરી તો પેલી રાજકુંવરીની જેમ દિવસે ન વધે એટલી રાત્રે વધે. જોતજોતામાં અઢારની થઈ ગઈ. ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગઈ. દીકરી આનંદી માબાપની આંખોનું રતન. પ્રાણથી યે પ્યારી, મા શકુંતલા કહે દીકરીના લગનની તૈયારી કરીએ. મૂરતીયા જોવાનું શરૂ કરીએ. પિતાને મન તો દીકરી હજી ઢીંગલી સમી જ હતી. મા ક્યારેક મીઠું ખીજાય, આવડી મોટી થઈ તો યે હજુ બાપનો ખોળો છોડતી નથી? હવે ઘરકામમાં થોડો થોડો હાથ આપતા શીખો. બાપ પ્રોફેસર અને દીકરી વિદ્યાર્થી. ઘરમાં મા બેઠી છે એનો તો કોઈ વિચાર જ કરતું નથી. સાસરે જશો - રસોઈ કરવી પડશે. ઘરકામ દરેક દીકરીએ શીખવું જ જોઈએ.

પિતા દીકરીનું ઉપરાણું લે. મારી દીકરી છે જ એવી હોંશિયાર. બધું શીખી જશે પળવારમાં. એ જે કંઈ કરશે એમાં કોઈ કચાશ જ નહીં રહે. જ્યાં જશે એ ઘરમાં દીવા પ્રકટશે. ઘર ઝળહળાં થઈ જશે. નસીબદાર હશે એને ત્યાં મારી દીકરી જશે. બાપને ક્યારેય દીકરીનો વાંક ન દેખાય. અને દીકરી કાયમ બાપનું ઉપરાણું લેવાની. આનંદી હવે જાતજાતના કોર્સ કરે છે. બાપા હીંચકા પર બેસી છાપું વાંચતા હોય, એની નજર હોય રસ્તા પર. દીકરીની રાહ જોતા બેઠાં હોય. દીકરી આવતી દેખાય, બાપનું હૈયું હરખાય, ઊઠીને દરવાજો ખોલે, આવી ગઈ દીકરા? સુધીરને મન

આનંદી દીકરા નહીં દીકરો જ હતો. આજે શું શું શીખી આવ્યા બેન? અને દીકરી આખા દિવસનો અહેવાલ આપે. રજેરજ વાત કરે દીકરી અને બાપ અહોભાવથી એકમેક સામે જોઈ રહે.

આનંદીને સૌથી પહેલી વખત બાલમંદિરમાં મૂકવા એના પપ્પા જ ગયા હતા. સ્કૂલેથી લેવા પણ પપ્પા જ જતા. અને આટલી મોટી થઈ ગઈ દીકરી તો યે એની રાહ જોઈને પપ્પા જ બેઠા હોય. પપ્પા ન દેખાય તો દીકરી ધાંધી થઈ જાય. દીકરી જરા મોડી આવે - પપ્પા આકળા થઈ જાય. રસ્તા પર આંખો પાથરીને બેઠા જ હોય, દીકરીના ઘરે પાછા આવવાના ટાણે. સ્કૂલમાં પેરન્ટ મીટીંગમાં પપ્પા જ હાજર રહેતા. આનંદીનું બારમાં ધોરણનું પરિણામ આવ્યું, દીકરીને ગોલ્ડ મેડલ મળ્યો, એની ખુશીમાં પપ્પાએ દીકરીને રીતસર ઊંચકીને ગોળ ગોળ ફરવા માંડ્યું. શકુંતલા કહે કે દીકરી હવે નાની નથી રહી.

આટલા બધા લાડકોડ સારા નહીં. આટલી બધી માયા? દીકરી સાસરે જશે, આકરું લાગશે? બાપને મન તો દીકરી એટલે ટબુડી ને ઢબુડી. કોઈ વખત બસ મોડી મળે - પપ્પા દરવાજો ખોલી રાહ જોઈ ઊભા જ હોય. બસ ન મળી, દીકરી ચાલીને આવી, એના મોઢા પર થાક વર્તાય. બાપ દીકરીના પગ દાબવા માંડે. એની લાડકીના રખોપા કરે. જતન કરે. સુધીરનું હૈયું મીણ જેવું, દીકરીને જુએ કે ઓગળવા માંડે. દીકરી સામે એકી ટસે જોયા કરે. દીકરી બાપને વહાલ કરે. બાપને માથે હાથ ફેરવે. કહેશે પપ્પા ચાલો કલપ કરી દઉં. મારા પપ્પા ઘરડા દેખાય તો મને ન ગમે. તમારા વાળ કેવા કાળા ને ઘટ્ટ હતા. પપ્પા કહે, દીકરા સમય સમયનું કામ કરે. જે છે તે કુદરતી જ સારું. દીકરીને કંઈક કહેવું છે પપ્પાને. પણ એ ચૂપ છે. પપ્પાને પણ કંઈક કહેવું છે. તે શું વિચાર્યું દીકરી? દીકરી અજાણ થઈ પૂછે - પપ્પા શાની વાત કરો છો? પપ્પા હસે, તને ખબર છે મારે કંઈ વાતનો જવાબ જોઈએ છે તારી પાસેથી. તારી મા મારું માથું ખાઈ જાય છે. તને પરણાવી દેવાનું ભૂત એને માથે સવાર થઈ બેઠું છે. અમે બતાવીએ એ છોકરા તને પસંદ નથી તો પછી તારી પસંદનું કોઈ હોય તો બતાવ.

આનંદી છણાકો કરી કહી દે, પપ્પા તમને ખબર છે. હું મારા પપ્પાને છોડી ક્યાંય જવાની નથી. તમને એક દીકરી ભારે પડે છે? હું નહીં પરણું તો સમાજનું શું બગડી જવાનું. કેટલું વહાલ કરો છો તમે બંને મને. કેટલી સ્વતંત્રતા આપો છો? કેટલો વિશ્વાસ છે મારા પર તમને. પપ્પા મને જ્યારે લાગશે કે અમુક છોકરો મને પસંદ છે, એની સાથે લગ્નનો વિચાર થશે ત્યારે સૌથી પહેલાં તમને પૂછીશ, જણાવીશ. પિતા વહાલસોયો હાથ દીકરીને માથે ફેરવે અને દીકરીના રોમ રોમ પુલકીત થઈ જાય. પિતાના સ્પર્શમાં જાદુ હોય, આશ્વાસન હોય.

એક વખત આનંદી ઘરે વહેલી આવી. પપ્પાના ખોળામાં બેસી ખૂબ વહાલ કરે, પપ્પા સમજી ગયા, દીકરીને કોઈ ખાસ વાત કરવી છે એટલે આટલા મસકા મારે છે. બોલ દીકરી, શી વાત છે. પપ્પા ગુસ્સે નહીં થાઓ ને! દીકરી મારી, તારો પપ્પો કોઈ દિ તારી ઉપર ગુસ્સે થયો છે? દીકરીના ગાલ ઉપર શરમના શેરડા પડ્યા. દીકરા - કોઈ પસંદ પડી ગયું લાગે છે. તું મોકળા મને કહી દે મને - બોલ તું શશાંકને પ્યાર કરે છે ને? પપ્પા - તમને કેવી રીતે ખબર પડી ગઈ?

તારી રાહ જોઈને હું દરવાજે ઊભો હોઉં છું એની તને ખબર છે. દરરોજ ગલીના નાકે સ્કૂટરનો અવાજ આવે, હું સમજી જાઉં - બેનને મૂકવા કોઈ આવે છે? રોજ રોજ કોણ મૂકવા આવે? તું જેને મળવા જતી હોય તે જ તો મૂકવા આવે. દીકરા, તારા પપ્પાના વાળ ધૂપમાં ઘોળા નથી થયા. આ અનુભવી આંખ બધું પારખી લે. શશાંકને હું ઓળખું છું. તારી સાથે ઘણી વખત જોયો છે. મેં તપાસ કરાવી લીધી છે. તેના પપ્પાને અમે મળી આવ્યા છીએ. તમે બંને વાત લઈને આવો તેની રાહ જોઈ બેઠા છીએ. ગોળઘાણા તૈયાર છે. બોલ ક્યારે ઘરે લઈ આવે છે શશાંકને? અમારે તારે મોઢે જ શશાંકનું નામ બોલાવવું હતું. ધીરજ ધરીને બેઠા છીએ. દીકરી હવે પરધર જવાની થઈ છે. બાપ અને દીકરી રડી પડ્યા. અંદર રસોડામાં ઊભી ઊભી મા પણ આંસુ લૂંછવા લાગી.

આનંદી શશાંકને ઘરે લઈ આવી. માતા પિતાની મંજૂરી મળવાની જ છે એની ખાત્રી હતી. શશાંક પરન્યાતનો હતો તો શું થયું? દીકરીની

પસંદ એ માબાપની પસંદ. દીકરીનું સુખ ઈચ્છે છે મા બાપ. હવે છડેચોકે સજી ધજીને મળવા જાય છે શશાંકને. શશાંક છડેચોકે ઘરે મૂકવા આવે છે આનંદીને - સાસુ સસરાને પગે લાગે. ક્યારેક ચા-નાસ્તો - તો ક્યારેક જમીને જાય. આનંદીના લગ્ન લેવાયા છે. આનંદી બહાર જઈને આવે. ઘર તરફ પગ વળે કે આનંદીના પગમાં ધ્રુજારી આવે. પગમાં ધ્રુજારી આવે એની મનમાં ધ્રુજારી આવે. કેટલા વર્ષોથી આ રસ્તે આવજાવ કરતી રહી છું. આ રોજનો રસ્તો. લીમડાની અને આસોપાલવ અને ગુલમહોરના વૃક્ષો, એ વૃક્ષોની છાંયડી સાથેની દોસ્તી. શેરીના નાકે આવેલી આસમાની રંગની બંગલી. બંગલીની પાસે નાનો શો બગીચો. આ રસ્તે કેટલું બધું પથરાયેલું પડ્યું છે. આ મકાન, એમાં વસતા અમે ત્રણે જણા. કેટલી આત્મીયતા? આ ઘરની પરશાળમાં શિયાળાનો સોનેરી તડકો, ઉનાળાનો બળબળકો તડકો. અને ચોમાસામાં ક્યારેક ઉઘાડ નીકળે ત્યારે સંતાકૂકડી રમતો તડકો. આ ઘર માત્ર ઇંટ-રેતી-સીમેન્ટનું બનેલું નથી. આ ઘર છે એના વહાલા માતાપિતાનું - જેના હાડમાંસમાંથી પોતાનું હાડ બનેલું છે. પપ્પાનું કાયમ હીંચકા પર હીંચકવું અને મમ્મીનું રસોડામાં જ ભરાઈ રહેલું. અહીં પપ્પાને ઘોડો ઘોડો કરી રમી છે. અહીંથી પપ્પા આંગળી પકડીને પહેલી વખત બાલમંદિરમાં મૂકવા આવ્યા હતા. એ જ પપ્પાની આંગળી હવે છૂટી જશે. આ રસ્તો છૂટી જશે. જુદો જ રસ્તો પકડવો પડશે. વર્ષોથી જે ટેવ પડી હતી તે ટેવ કેમ કરી બદલી શકાશે? અને સૌથી પ્યારો શબ્દ, આવી ગઈ દીકરી? વહાલથી કોણ બોલાવશે - નવા ઘરે? આટલો પ્રેમ મળશે ત્યાં? જો કે શશાંક પણ એના માતાપિતાનું એકનું એક સંતાન છે. હવે એક નહીં બે માવતરનો પ્યાર મળશે. અત્યાર સુધી મળતો હતો તેના કરતાં યે બેવડો પ્યાર. નસીબદાર છે આનંદી. ક્યાંક રેકોર્ડ વાગતી હતી. ‘અમે રે લીલુડા વનની ચરકલડી, ઊડી જાશું પરદેશ જો’ -

અપભ્રંશ શબ્દો

આદિવાસી માનવ બોલતા શીખ્યો એ પહેલાં ચિત્રકામ દ્વારા અભિવ્યક્તિ કરતાં. વિદ્યાની દેવી સરસ્વતી, મા શારદા. ઋષિમુનીઓએ વેદની ઋચાઓ રચી. મંત્રો રચ્યાં. પુસ્તકો લખાયા- સંસ્કૃત આપણી મૂળ ભાષા. એ અતિ વિદ્વાનોની ભાષા. સામાન્ય લોકો એ સમજી ન કે. સંસ્કૃત કંઠાભરણ વગેરે શ્લોકોમાં ગાગરમાં સાગર ભરાય એટલું જ્ઞાન. લલિત ભાષા પણ સમજવું-બોલવું અઘરી પડે. એટલે લોકસામાન્ય સમજી શકે તેવી પ્રાકૃત-ગામડી ભાષા કવિ પ્રેમાનંદ, નરસિંહ, મીરાં, કબીર વગેરે પછી તો બોલચાલની ભાષામાં ભેળસેળ થતી ગઈ હશે. અપભ્રંશ શબ્દો થવા લાગ્યા. બાર ગાઉએ બોલી બદલાય.

ગામડાના લોકો તળપદી ભાષા વાપરે. એ લોકબોલીનો લહેકો પ્રદેશે-પ્રદેશે અલગ-અલગ. કાઠિયાવાડ, કચ્છ, ઝાલાવાડ, અમદાવાદ, સુરતી દેસાઈઓની ભાષા. દરેકનો લટકો-અટકો અલગ. આપણી અનુભૂતિમાંથી શબ્દ પ્રકટે. એનો અર્થ ઉપજે શબ્દની વાસ્તવિકતા, એનું માધુર્ય, એવું ઔચિત્ય સમજવા. એ ગામડી લાગતા શબ્દોમાં સચોટતા અને અર્થસભરતા હતા. ઝવેરચંદ મેઘાણી જેવાએ આવા સુમધુર દુર્લભ એવા લોકસાહિત્યને ઉજાગર કર્યું. લોકકથાઓ, લોકગીતોના સંગ્રહો પ્રગટ કર્યા. લોકબોલી એટલે સંધાર્મિનું ગાન. સહિયારા મજિયારાં ભાવ પછી તે ગદ્ય હોય કે પદ્ય.

તળપદી બોલી એટલે હૃદયસ્પર્શી ભાષા જેમાં વાણી વિલાસ ન હોય. પંડિતાઈનો ભાર ન હોય. ભારખમ અલંકારો ન હોય. કાઠિયાવાડી કે સુરતી બૈરાઓ શેરીમાં લડે-ઝઘડે ત્યારે એમની અસલ વાણી પરખાઈ જાય. માનવ મહેરામણ થઈ ગઈ. એના થકી જ ધૂધવતો રહે. નર્મદે કહ્યું, ગુજરાતી ભાષાની Value શું? શું પૈસા ચાર?

અખાએ કહ્યું,

ભાષાને શું વળગે ભૂર, આખા રણમાં જે જીતે તે શૂર.

જીવનમાં પળેપળ થતા અનુભવો - તેમાંથી પ્રકટતી અનુભૂતિઓ, લોકલાગણી તંત્રને આબેહુબ રજુ કરે તે ભાષા તળપદી. કદાચ તળપદી ભાષા બરડ હોય, શિષ્ટાચાર વિનાની લાગે, પણ એમાં સુગાળવાની જરૂર નથી. લોકબોલીમાં વપરાતા શબ્દોમાં યથાર્થતા હોય, નકોરતા હોય. એની એક આગવી છટા હોય, લહેકો હોય. જ્ઞાનના ભરણ વગરની શબ્દશૈલીની સામે વૈભવ વેરતી શિષ્ટભાષા બોદી લાગે. ભદ્રભદ્રમાં સંસ્કૃત, શિષ્ટ ભાષાને કેવી હાંસીપાત્ર બનાવી દીધી હતી. લોકબોલીમાં જનસમાજની માન્યતા, વિચિત્રતા, રીત-રિવાજોની છાંટ હોય. એટલે જ લોકસાહિત્ય સબળ હોય - ભાટ, ચારણ, કવિ દુલા કાગ-ગઢવી વગેરેની ભાષા કેવી જોમવંતી, ખમીરવંતી હોય છે?

હવે ગામડાઓ તૂટી, શહેરો વસ્યા, ભણાતર વધ્યું, તેમ તેમ શહેરીકરણ થવા લાગ્યું. ભાષાનું આધુનિકતાનો આડંબર વધ્યો. કૃત્રિમતા વધી.

પાશ્ચાત્ય દેખાદેખીથી અંગ્રેજીની જરૂરિયાત વધી. તળપદા શબ્દો ગૂંચળાઈ મર્યા, ચોખલિયા ભાષાનો પ્રભાવ વધ્યો. ગામડાના લોકોને ગામડિયા કહી તરછોડ્યા. તળપદી શબ્દભંડોળ ભૂલાઈ ગયો.

એ ભાષા કેવી મધુર હતી,

અમારા દાદા સૂર્ય પૂજા કરે. કહે પ્હો ફાટ્યો, મોં સૂઝણું, થયું, સૂરજ ઓશરીએ પૂગ્યો - (બપોર પછી), સૂર્ય ઉગે એ પૂર્વ દિશા કહેવાય, આથમે તે પશ્ચિમ.

દેશી ભાષામાં ઉગમણું ને આથમણું શબ્દ વપરાય. મોર જાજે ઉગમણે દેશ, મોર જાજે આથમણે દેશ. બપોર પડે તે રોંઢાટાણું, સાંજ પડે ગોરજટાણું, ગોધૂલિ ટાણું. એ સમયે વાછરડા પર હેત વરસાવતા, ગાયોનું ધણ ધસમસતું ઘર ભણી દોડે, ધૂળ ઊડાડે એટલે ગોરજ ટાણું, ગોરજ ટાણે લગન લેવાય.

વરસાદ પડવાની શરૂઆત થાય. આછા વરસાદની છાંટ છે વાંછટ અને ધોધમાર પડે તે હેલી. અને મોટાં મોટાં ટીપાં પડે તે ફોરાં -

જોરમાં વરસાદ પડે તે મૂશળધાર - સાંબેલાધાર. તડકો હોય ને વરસાદ પડે તે નાગોડિયો વરસાદ.

વરસાદ અને પછી તડકો - વનસ્પતિ ઉર્ધ્વગામી બને. એ જીવન બક્ષનાર છે. ચિત્ત નિર્મળ બને. સ્થૂળતાથી સૂક્ષ્મતા-આધ્યાત્મિકતા તરફ દોરી જાય. શ્રાવણી - વરસાદ.

દીવો એ શુચિતા-પવિત્રતાનું પ્રતીક. દીવો ઠરી ગયો, બુઝાઈ ગયો એમ ન કહેવાય. દીવો રામ થયો કહેવાય. ચૂલો, શીતળા સાતમે ચૂલો ન સળગાવાય. ચૂલો ટાઢો કર્યો કહેવાય.

વડીલનું મૃત્યુ થયું - મોટે ગામતરે ગયા, પાછા થ્યા, એવું કહેવાય. લીલીવાડી મૂકીને ગયા.

કાયની બંગડી પહેરતા તૂટી જાય, તો એને ભાંગી ન કહેવાય, બંગડી નંદવાણી કહેવાય. સ્ત્રી વિધવા થાય ત્યારે ચૂડી ભંગાય.

રાત્રે દુકાન બંધ કરી ન કહેવાય, દુકાન વધાવી એવું દાદા કહેતાં.

બાળક દત્તક લીધું એવું કહીએ તો પરાયાપણાનો ભાવ આવે. બાળકને ખોળે બેસાડ્યું કહેવાય.

ઘર એટલે આપણું સર્વસ્વ. ઘર અભરે ભર્યું રહે. ચૂલો સળગાવ્યો ન કહેવાય, પણ સંઘરુ કર્યો કહેવાય.

અમારું સંયુક્ત કુટુંબ હતું. ગામડામાં બાળપણ વીત્યું, એટલે એવા થોડા દેશી-ગામડી તળપદી શબ્દોની સમજ છે. હવે શહેરમાં આવી વસ્યા. સંતાનો ઇંગ્લીશ મીડીયમમાં ભણ્યા. આવા શબ્દ માધુર્યથી તેઓ વંચિત થયા.

અમે નાના હતા, ગીતો ગાતા :

વાણું વાયું વીતી રાત, પૂર્વે થયો ઝગમગાટ,
પંખી વન બોલે,

ભાવે ભજું ભુવનના રચનાર, સ્વામી,

દીસે જરા ન રચના મહીં કાંઈ ખામી.

હાલરડાં ને જોડકણાં- અંતાક્ષરી એ મજા જ જુદી હતી.

હવે તો આપણું અંગ્રેજી જુદું - બ્રિટીશ, અમેરિકનોનું અંગ્રેજી

ગોટપીટ, એમનું ઇંગ્લીશ અમને સમજતું થયું. ભાષાને કારણે સંતાનો સાથેનું કૉમ્યુનિકેશન વિખરાઈ ગયું છે.

Hickery dickary dock.

દાદાજી દરરોજ સવારે પ્રભાતીયા ગાય :

જાગને જાદવા, કૃષ્ણ ગોવાળિયા, જલકમલદલ છોડી જાને બાળા.
દાદાજી દરરોજ એક સંસ્કૃતનો શ્લોક અર્થ સાથે સમજાવે, ગોખાવે.
દાદા-દાદી પંદરમો અધ્યાય બોલે, યમુનાષ્ટક બોલે. એથી સંસ્કારપિંડ ઘડાયો.

જીવનવ્યવહારમાં શોભે એ વાણીનું ગોરવ. વાણીનો વૈભવ. લોકબોલી, લોક કહેવતમાં અનુભવનું સમૃદ્ધ જ્ઞાન સમાયેલું છે, તેથી ભાષાવૈભવ ખાણ સમો અમૂલ્ય છે. ગોરવ છે. આપણને આ વારસો મળ્યો છે.

પ્રાસાનુપ્રાસ, ભાષાનું એક રીધમ હતું, શબ્દોના અર્થ સમજવા શબ્દકોષ વાપરતા. જ્ઞાન મેળવવા એન્સાયક્લોપીડીયા વસાવ્યા, વાંચ્યા, હવે ગુગલદાદા હાજર છે. વાંચવાનું, યાદ રાખવાનું, ગોખવાનું શું કામ? આમ આજની પેઢીનું ભાષા પરનું પ્રભુત્વ ઘટતું જાય છે. બુદ્ધિની કેળવણી વધી, દૈન્યની કેળવણી શૂન્ય થતી જાય છે. શુષ્ક થતી જાય છે. કોનો વાંક?

